

Pszichiátria és művészet
Válogatott írások

Tényi Tamás

Pécsi Tudományegyetem

Pécs

ISBN 978-963-642-551-7

2013 Pécs, Pécsi Tudományegyetem

Készült a PTE ÁOK Nyomdájában

Felelős kiadó: a Nyomda vezetője

Támogatás: A kötet a Jakab Irén Alapítvány támogatásával jelent meg.

Buda Béla, Jakab Irén és Trixler Mátyás emlékére

TARTALOM

Tanulmányok, esszék

A haldok(ló): A Szelf ellentmondásosságának mintázatai egy Raszkolnyikov álomban és Nietzsche összeomlásában	5
Nyelv és pszichózis	48
A megértés modelljei a pszichiátriai művészetben	75
Ketté nyit a Másik	82
Alkotás, szenvedély, egyedüllét	93
Tér és forma. A pszichózisok térvonatkozásainak egzisztenciálanalízise	101
József Attila Füst című versének értelmezése akut pszichózisban	111
Margaret I. Little költészete és munkássága	119
Egy posztmodern Szelf-koncepció megjelenéséről egy korai John Barth regényben	126
Álom – gyász – krízis – pszichózis	135
Gondolatok a pszichoterápia etikájáról	144
Pszichózisok pszichoanalízise: terápiától a terápia narratívájáig	149
Jakab Irén kifejezéspatológiai kutatásairól. A pécsi időszak	158

Interjúk

Művészet és terápia. Beszélgetés Jakab Irénnel	163
Lacan – nyelv – pszichoanalízis. Interjú John Mullerrel	177

Függelék	189
-----------------	-----

A szerzőről	191
--------------------	-----

A (haldok)ló : a Szelf ellentmondásosságának mintázatai egy Raszkolnyikov álomban és Nietzsche összeomlásában

- Mottó -

„Száz évvel ezelőtt, 1889 egy maihoz hasonló napján Torinóban Friedrich Nietzsche kilép a Via Carlo Alberto hatos számú házának kapuján, talán hogy sétálgon egyet, talán a postára, a leveleiért. Nem messze, vagy akkor már nagyon is messze tőle, egy konfliskocsis – úgymond! – csökönyös lovával bajlódik. Hiába noszogatja, a ló nem mozdul, mire kocsis – Giuseppe? Carlo? Ettore? – elveszíti türelmét, és ostorával veri kezdi az állatot. Nietzsche a föltehető csődülethez ér, s a dühtől nyilván már tajtékozó kocsis színjátéka ezzel be is fejeződik. Az óriás termetű, dús bajuszú úr ugyanis – gondolom, a nézők alig titkolt derültségére - váratlanul a kocsihoz ugrik, és zokogva a ló nyakába borul. Házigazdája viszi haza, két napig mozdulatlanul és némán fekszik egy heverőn, még kimondja a kötelező utolsó szavakat („Mutter, ich bin dumm”), aztán szelíd háborodottként anyja és nővére felügyelete alatt még tíz évig él. Hogy mi lett a lóval, nem tudjuk.

...Itt már a kikötőt jelző bóják közt hajózunk, kissé vakon, mert manőverünket a világítótorony alsó személyzete nem képes segíteni – hogy aztán odabent horgonyunkat abba a homályba vessük, mely kérdésünket, hogy akkor e nagyobb egész eme törvény magasabb értelmét tükrözi-e, azonnal elnyeli. Itt állunk hát, és nem tudunk semmit, csak nézzük, ahogy ezernyi irányból, lassan, közelednek felénk a társaink, nem üzenünk semmit, csak nézzük őket, s részvételt eltelve hallgatunk. Azt gondoljuk, ez a részvét helyesen van így bennünk, s hogy a közeledőkben is helyesen volna így, hiszen ha ma mégsem, akkor lesz holnap...vagy tíz...vagy harminc év után. Legkésőbb Torinóban.”

- Krasznahorkai László -

Prológus

Igen különös, kísérteties hasonlóság látható Dosztojevszkij *Bűn és bűnhődés* című nagyregényének főhőse, Raszkolnyikov regénybeli első álmának és a XIX. század legnagyobb hatású filozófusa, Friedrich Nietzsche 1889-ben, Torinóban bekövetkezett pszichotikus összeomlásának híres és sokat idézett történései

között. Ahogy azt majd később látni fogjuk, Raszkolnyikov regénybeli álmai, ezek között is mindenek előtt az első, később általunk majd részletesen is elemzett un. lovas álom mentén a regény értelmezési lehetőségeinek számos izgalmas síkja nyílik meg (Wilson,1976,Breger,1989,Szekeres,2008,Di Santo,2010,Steffen,2011). Bár gyakran említett momentum, hogy Raszkolnyikov – utalva nevének gyökerére, az orosz „raszkol” szóra, amely hasadást, szakadást jelent – személyiségéről, mint többszörös személyiségről gondolkodhatunk (Wilson,1976), épp az első álom nyitja fel Raszkolnyikov személyiségének és a regény értelmezésének jóval gazdagabb és izgalmasabb perspektíváit, az interpretáció egyfajta hajlékonyságát hozva így játékba, amely a pszichoanalitikus értelemteremtés és álomelemzés módszertanát idézi. Az uzsorásnőt és Lizavetát később kegyetlenül baltával agyonverő Raszkolnyikov ebben az álmában – nem sokkal a gyilkosságok előtt – 7 éves gyermek, aki a valóságban már régen halott apjával az álomban sétálni indul. A séta során egy templom mellett elhaladva a temető felé tartanak, ahova a kisfiú szüleivel szokott járni nagyanyja és kisöccse sírjához. Az út során egy kocsmá mellett kell elhaladniuk, ahol részegesek mulatoznak, hangoskodnak. A részegesek kijönnek a kocsmából és egyikük, Mikolka, gyenge kis fakó lova által húzott szekerekkel akarja hazavinni a többieket. A ló képtelen megmozdítani a szekeret, gazdája ekkor brutálisan korbácsolni kezdi, a többiek előbb csak biztatják később társai az ütlegelésben, majd a gazda kegyetlen fejszecsapásokkal végül végez lovával. A kis Raszkolnyikov hiába könyörög apjának, hogy avatkozzon közbe, a kisfiú sír, önkívületi állapotba kerül annyira sajnálja a lovacskát, majd a halott lóhoz szalad és átkarolva ölelgeti a halott ló véres fejét,csókolgatja az állat vérző száját és szemét. Mikor rátámad az álombeli gyilkosra, hogy bosszút álljon a lovacska haláláért, apja húzza tovább a helyszínről. A felnőtt Raszkolnyikov az álomból verejtékben úszva ébred fel, s felteszi a kérdést magának, hogy vajon képes lenne-e agyonütni az idős uzsorásasszonyt.

A betegségei miatt 1879-től visszavonult, „vándorfilozófusként” élő Nietzsche, aki korábban az olasz Riviérán, majd a svájci Alpokban élt, 1888-tól Torinóban tartózkodik. Az 1888 második felétől kibomló pszichózisa¹ során barátainak Torinóból² számos levelet ír, amelyeket hol „Dionüszosz a Megfeszítettel szemben” (Safranski,2002,287,Tényi,2007,29), hol „Dionüszosz a Megfeszített” (Hamvas,2005,418,Tényi,2007,29),hol Caesar aláírással küldött el. 1889 januárjában valóságérzékét végleg elveszti, meztelenül táncol a szobájában, majd 1889 január 3-án következik be a - mottóinkban is - olvasható sokat idézett történés, amikor a Piazza Carlo Alberton keresztül sétálva tanúja lesz annak, hogy egy kocsis kegyetlenül korbácsolja lovát. Nietzsche az állathoz rohan és sírva öleli át a ló fejét. Összeesik az utcán, 1889 január 10-én a bázeli elmeógyógyintézetbe, január 18-án a jénai intézetbe kerül, állapotát téveszmék, dezorientáció, apátia és indulatkitörések váltakozásai, kognitív hanyatlás jellemzik. 1890 március 24-től anyja majd később húga gondozza, s az 1900 augusztus 25-én bekövetkezett haláláig a demencia sötétségében él (Tényi,2007, 2012). Nietzsche betegségével kapcsolatosan hat orvostudományi hipotézist is körvonalaztak a halála utáni több mint 110 év során (Tényi,2012)³, a

¹ Nietzsche betegségének történetét több helyen is tárgyaltam korábban (Tényi, 2007, 2012). Itt csak utalok rá, hogy a folyamat grandiózus doxasmákkal vette kezdetét, a filozófus úgy gondolta, az emberek megkülönböztetett figyelmet szentelnek neki, hogy 10 évvel fiatalabbnak néz ki, befolyásolni tudja az időjárást és hogy mindenki hercegként tekint rá. 1888 júniusától kézírása tremora miatt sokat romlott, étvágya fokozottá vált, politikai tárgyú levelei, feljegyzései egyre inkább indulatosná és apokaliptikus tónusúvá váltak. Magatartása bizarrá vált, időszakosan uralkodhatatlan grimaszolás jelentkezett, az utcán azt kiabálta, hogy ő Isten aki azért jött a Földre, hogy közelebb hozza az embereket egymáshoz, kérte bérelt lakásának tulajdonosait, hogy alakítsák át a lakást, hogy fogadni tudja Itália királyát és királynőjét. Mindezek ellenére 1888 decemberében még az Ecce Homo korrektúráját javítja, koncertekre jár, sokat és továbbra is jól zongorázik (Charmerblain,1996).

² Ahogy egy kis írásban a Times hasábjain Lesley Chamberlain(1996) megjegyzi, Torinó mágikus atmoszférájú, különösen melankolikus város, ahol többen váltak depresszióssá vagy pszichotikussá, mint Tasso és Rousseau, vagy J.M. Symonds és Primo Levi.

³ Ahogy ezt nemrég összefoglaltam, ezek az alábbiak:1.Paralízis progresszív,2.Bipoláris affektív zavar, amelyet vaszkuláris demencia követett,3.Örökletes frontotemporális demencia, 4. Agytumor, 5.Cerebrális autoszómális domináns arteriopathia szubkortikális infarktussal és leukoencephalopathiával(CADASIL),6.Mitochondriális encephalomyopathia laktát acidózissal és stroke-szerű epizódokkal (MELAS) szindróma (Tényi, 2012)

filozófiatörténeti/szellemtörténeti szakirodalomban azonban azt leggyakrabban „összeomlasként” (collapse,breakdown), vagy ”napfogyatkozásként” (eclipse) említik, elkülönítve azt az orvosi értelemben vett őrület fogalmától, amely alapján a torinói történésre, mint a filozófus „utolsó nyilvános megnyilatkozására” is tekinthetünk, túllépve annak pusztán medicinális, szimptomatológiai megítélésén (Steffen,2011). Az idézett torinói történésre mint az életmű integráns részére tekintve⁴, kísérletet tehetünk a filozófiai életmű bizonyos részeinek újraértelmezésére és/vagy lélektani megértésére, továbbgondolására (Di Santo, 2010,Steffen,2011). Egyetértek Edith Steffennel (Steffen,2011) abban, hogy izgalmas kísérlet a valóságban megtörtént torinói incidensre „álomként” tekinteni, amely Nietzsche összeomlása során a Szelf korábban elrejtett oldalát, aspektusait mutatja fel a szimbolikus vagy látens tartalom formájában, véleményem szerint azonban fontos hozzátenni, hogy ez a rejtett oldal a pszichózis néhol torzító, máshol a lényegét felerősítő és azt kiemelő prizmáján keresztül mutatja fel magát.

Tézisem szerint – külön is, de a hasonlóság és rokonszelleműség kapcsán egymásra vetítve még inkább - mind Raszkolnyikov álma, mind Nietzsche életműve majd az azt lezáró torinói búcsú, a Szelf különös sokrétűségét és végletesen ellentmondásos jellegét mutatják fel.

Dosztojevszkij és Nietzsche

Dosztojevszkij és Nietzsche életművének rokon vonásaival,a műveik között teremthető párhuzamokkal, máshol különbözőségeikkel sokan foglalkoztak,így

⁴ Szellemesen teszi ugyanezt regényében – néhány mondat keretében - Milan Kundera is, aki úgy fogalmaz, hogy Nietzsche összeomlása során a filozófus „megpróbált mentegetőzni a lónak Descartes-ért” (Kundera, 1984,290),Descartes-ért aki tagadta, hogy az állatoknak lelke lenne,s aki filozófiájával a nihilizmus magvát ültette el az emberi gondolkodás története során (Gimeno,2010).

már az 1968-as *International Nietzsche Bibliography* 30 könyvet és jelentősebb tanulmányt foglalt össze (Czeglédi,2008), és természetesen a témát tárgyaló művek száma azóta jelentősen szaporodott. A hazai filozófiai szakirodalomban többek között jó összefoglalást nyújt Czeglédi(2008,2013) és Barcsi(évszám nélkül). Az első gondolkodó, aki részletesen tárgyalta a két életmű párhuzamait és hasonlóságait az egzisztencialista Lev Sesztov volt, akinek 1903-ban írt könyve magyarul is elérhető (Sesztov,1991). Sesztov „Nietzscht és Dosztojevszkijt...testvéreknek, sőt ikertestvéreknek” (Sesztov,1991,35) tartotta, azonosságukat az alábbiakban fogalmazta meg:

„ Dosztojevszkij viszont nem is csupán elégetett – ő a sárba taposott mindent, amiért azelőtt rajongott. Nemcsak gyűlölte, de megvetette korábbi hitét. Kevés ilyen eset fordul elő az irodalom történetében, Dosztojevszkijen kívül csak Nietzscht említhetjük az utóbbi időkből, Nietzschével ugyanez történt. Ő is ilyen élesen, hevesen szakított fiatalkori eszményeivel és tanítómestereivel, s számára is fájdalmasan gyöttrő volt a szakítás. Dosztojevszkij meggyőződéseinek újjászületéséről beszél, Nietzsche pedig minden érték átértékeléséről. Lényegében a két kifejezés ugyanazt a folyamatot jelöli más-más szavakkal” (Sesztov,1991,34) ⁵

Sesztov jelentős hasonlóságokat látott a *Feljegyzések az egérlyukból* című Dosztojevszkij mű utáni korszak nagyregényeiben a szereplők által képviselt nézetek és a késői Nietzsche életmű között, Dosztojevszkij és Nietzsche „a

⁵ A két életműnek az olvasóval folytatott igen hasonló pozíciójú dialógikus viszonyára hívja fel a figyelmet Sesztov már a könyv előszavában is : „ A legnagyobb tévedés az a szélesen elterjedt nézet, hogy az író van az olvasóért. Ellenkezőleg, az olvasó van az íróért, Dosztojevszkij és Nietzsche műveikkel nem meggyőződésüket akarják propagálni az emberek között, és nem is felebarátaik felvilágosítása a céljuk. Ők a fényt keresik, s nem hiszik el önmaguknak, hogy amit fénynek látnak, valóban az, nem pedig megtévesztő lidércláng, vagy, ami még rosszabb, megbomlott képzeletük hallucinációja. Tanúként hívják az olvasót, az ő felhatalmazását kérik ahhoz, hogy a maguk módján gondolkodhassanak, hogy reménykedhessenek, létezhessenek. Az idealizmustól és az ismeretelmélettől csak ezt hallhatják : örültek vagytok, erkölcstelen, elítélt, elveszett emberek vagytok. S ekkor, abban a reményben, hogy hatályát veszti a szörnyű ítélet, az utolsó lehetséges fórumhoz fordulnak...Talán az olvasók többsége nem akar tudomást venni róla, de Dosztojevszkij és Nietzsche művei nem választ, hanem kérdést tartalmaznak. Azt a kérdést: reménykedhetnek-e azok, akiket eltaszít a tudomány és az erkölcs, azaz lehetséges-e a tragédia filozófiája?” (Sesztov, 1991,27-28).

közönséges és a rendkívüli emberek moráljának megkülönböztetésében Sesztov szerint valójában *a hétköznapiság és a tragédia moráljának különbségét* ragadták meg. A rendkívüli, lázadó, harcos ember legveszedelmesebb ellensége mindkét alkotó szerint a hétköznapiság (a pozitívizmus és az idealizmus).” (Barcsi, évszám nélkül, 4, kiemelés az eredetiben). Tény, hogy Dosztojevszkij feltehetően sosem hallott Nietzschéről, az utóbbi azonban 1886-87-től bizonyosan ismerte az orosz író nevét, majd 1887-től alaposan tanulmányozta Dosztojevszkij munkásságát. Nietzsche először egy 1887 februárjában Overbecknek címzett levelében említi meg az író, majd egy következő levélben írja a jól ismert és sokat idézett sorokat: „Stendhalon kívül senki sem okozott nekem annyi meglepetést és élvezetet: pszichológus, akivel ’jól kijövök’, (idézi Barcsi, évszám nélkül, 1).⁶ Nietzsche beszámolója szerint egy nizzai könyvesboltban véletlenül találkozott a *Feljegyzések az egérlyukból*, valójában azonban a *L’esprit souterrain* címmel megjelent könyvvel, amely utóbbi nem az eredeti mű francia fordítása, hanem egy korábbi szöveg - *A háziasszony* - és a *Feljegyzések* összedolgozásából született könyv. A Dosztojevszkij és Nietzsche kapcsolatát tárgyaló kutatás⁷ feltárta, hogy Nietzsche biztosan olvasta a *Feljegyzések a holtak házából*, a *Megalázottak és megszorítottak*, az *Ördögök*⁸ című regényeket, azonban bizonytalan, hogy olvasta-e a *Bűn és*

⁶ Hasonlóan méltatja Nietzsche Dosztojevszkijt a *Bálványok alkonya* című könyvében : „...Dosztojevszkij az egyetlen pszichológus, akitől tanultam valamit: ő életem legszebb szerencsés véletlenjei közé tartozik, még sokkal inkább mint Stendhal felfedezése. Ez a mély ember, akinek százszor is igaza volt, amikor lebecsülte a felületes németeket...” (Nietzsche F.W., *Bálványok alkonya*, 2004, 93, kiemelés az eredetiben)

⁷ Dosztojevszkij írásainak Nietzschére gyakorolt hatása elsősorban a filozófus levelezéséből ismerhető meg, „a Wagner ügyig és *Bálványok alkonyáig* nyilvános műben a világerő sem említené őt” (Czeglédi, 2008, 127)

⁸ Ahogy Czeglédi (2008) alapos áttekintéséből tudhatjuk, a filozófus alaposan kijegyzetelte a regényt, tizenháromoldalmi idézet, jegyzet maradt fenn a hagyatékban, amelyeket csak az 1970-es-80-as években dolgoztak fel, a két – a területtel foglalkozó - kiemelendő kutató C.A. Miller és J. Davidov. Nietzsche az *Ördögök*-jegyzetek című az orosz cím francia átírását adja meg, a Bési címet (Czeglédi, 2008). Czeglédi munkájának következtetése, hogy az „*Ördögök* és átfogóbb értelemben Dosztojevszkij recipiálása is hozzájárulhatott ... nihilizmuskoncepciójának újragondolásához, majd ahhoz, hogy a filozófus lemondott e

bűnhődést és a *Félkegyelműt*, bár az bizonyos, hogy hallott a *Bűn és bűnhődésről*, legalábbis is nagyvonalakban ismerte annak tartalmát (Czeglédi,2008,2013). Dosztojevszkij korábban jelzett műveiben olyan meglátásokat mondhat ki hőseivel, amelyeket Nietzsche majd később bont ki életművében. Témánk szempontjából különösen izgalmas, hogy Raszkolnyikov elmélete az emberiség kettéosztásáról elite, amely uralkodni képes önmagán és tömegre, amely erre képtelen és így engedelmességre kényszerítendő, emlékeztet a német filozófus Emberfeletti Ember koncepciójára, és elővételezi Nietzsche későbbi morál felfogását az előkelő és a rabszolga elkülönítéséről, amely utóbbi elmélet majd az *Adalék a morál genealógiájához* (Nietzsche,1996) című könyvében kerül részletesen kifejtésre. Ahogy arra Sesztov is utal, Raszkolnyikov már akkor túllép jón és rosszon, amikor a német filozófus, még diákként fennkölt ideálokban hisz és gondolkodik (Sesztov,1991,Barcsi,évszám nélkül), valamint Sesztov arra is figyelmeztet, hogy talán „...a német filozófus sosem jutott volna el *A morál genealógiájá*-nak merész és nyílt hangjához, ha nem érzi Dosztojevszkij támogatását” (Sesztov, 1991, 149).

Sesztov(1991) megközelítését - a két életmű lényegi azonosságára vonatkozóan – azonban a területet tanulmányozó kutatók nagyobb hányada (Barcsi,évszám nélkül, Bergyajev,1993, Czeglédi,2008, Lavrin,1969, Tábor,2007, Török,1979) kritikával illeti⁹. Felvállaltan leegyszerűsítve a kérdést erről itt csak annyi mondható, hogy Dosztojevszkij tragikus, elbukó, a lázadásban elpusztuló hősei arra figyelmeztetnek, hogy szemben a Nietzsche által meghirdetett programmal „*van olyan érték, amelyet nem lehet átértékelni...minden ember életének,*

koncepció szisztematikus ábrázolásáról” (Czeglédi,2008, 188), amely sok más tényező mellett szerepet játszhatott abban, hogy nem született meg az életművet lezáró 'főmű'.

⁹ Fontosnak tartom itt Tábor Ádám(2007) megjegyzését idézni: „Aki Sesztov e könyvéből próbálja megérteni az igazi, éppen ellentmondásaikban, polifonikusságukban kibontakozó Nietzschét és Dosztojevszkijt, alaposan félreérti őket. Ilyesmi történt Camus-vel és az abszurd egzisztencialistákkal. Ám rengeteget tanulhat belőle az, aki Nietzsche és Dosztojevszkij *sors és világfordító krízisét* akarja megérteni – a legtöbbet pedig az, aki *Sesztovét*.” (Tábor,2007, 56,kiemelés az eredetiben)

szabadságának tisztelete, önértéke, méltósága, bármiben is lássuk meg ennek alapját...biztossá válik Dosztojevszkij regényeiből, hogy *van egy határ, amit nem lehet átlépni* : az individuális lázadó összeomlása minden esetben ezt szimbolizálja.” (Barcsi,évszám nélkül,11-12,kiemelés az eredetiben)¹⁰. Érzékeltette ezt meglátásunk szerint maga Nietzsche is, erre utal az 1888 november 20-án - épp a mottókban már említett - Via Carlo Alberto 6. szám alól Georg Brandesnek küldött levelének részlete is: „...Teljesen meggyőzőek Dosztojevszkijról írt sorai, másrészt viszont számomra ő a legértékesebb pszichológiai nyersanyag, amit ismerek – egészen sajátos módon tartozom neki hálával, *bármennyire szembe is megy legbelsőbb ösztöneimmel.*” (Nietzsche,2008,88,kiemelés tőlem). Erről az „öszönökkel való szembemenésről”¹¹ itt úgy gondolkozhatunk,hogy Nietzsche talán felismerte a nagyregények üzenetét,miszerint a magányos Zarathusztrát követő dosztojevszkiji hősök,az Emberfeletti Emberek elbuknak¹², másrészt pedig a „semmi sem igaz mindent szabad” német filozófusa nem tudta és nem akarta

¹⁰ Török Endre (1979) úgy fogalmaz, hogy ”Nietzsche programja: az individuum meghaladása az individualításban, műve az erkölcsfelettség költészete. A hivatott orosz gondolat ellenkező irányba,az individuumban az individualitás meghaladása felé mutat.”(Török,1979,37) Ugyanerre a különbségre utal persze maga Nietzsche is, mikor a Wagnerről írt 1888-as írásának epilógusában rámutat, hogy „...az evangéliumok pontosan azokat a fiziológiai típusokat mutatják be nekünk, amelyeket Dosztojevszkij regényei ábrázolnak.”(Nietzsche,2001,41)

¹¹ Levelezéséből tudjuk,hogy Nietzsche elutasította „testvére”, Dosztojevszkij a keresztény moralitás értékeiben való hitét (Fuss,Shapiro, 1971,97). Az Emberistenben(Übermensch) hívő Nietzsche elutasítja az Istenembert(Krisztus) kereső orosz író, Dosztojevszkijt, aki „felfedezi Krisztust az ember mélyében, az ember szenvedő útján,a szabadságon keresztül”(Bergyajev,1993,42).

¹² Vatai László az 1930-as évekbéli hazai Dosztojevszkij reneszánsz időszakában megjelent nagy hatású könyvében így fogalmaz: „Dosztojevszkij Nietzsche Zarathustrája előtt már megalkotta Raszkolnyikov és Karamazov Iván személyében az Übermensch alakját. De míg Nietzsche itt megállott, s az Übermenschet tette meg ideállá, az élet csúcspontjává, addig Dosztojevszkij végtelen realizmussal és egzisztenciális életérzéssel tovább ment, Übermenschet az élet mérhetetlen távlatain végigvezetve összetörette a nagyon is reális életkorlátokon, hogy az abszolút *önátadás* hőseivé formálja őket. Dosztojevszkij új embertípusa az alázat, a szolgálat Übermensché, Nietzsche emberideáljának az ellenpólusa.” (Vatai,1992,13,kiemelés az eredetiben)

illeszteni gondolkodásába a bűnhődés lélektani momentumát¹³. A bűnhődését, amelyről Tallár Ferenc(1999) nagyon is helytállóan állapítja meg, hogy az Dosztojevszkijnél valójában felszabadulást, újjászületést jelent. Jól láthatjuk ezt Raszkolnyikov történetében is, a magány és a végletes csend feltörését,majd a bűn bevallása és a bűnhődés során a belépést az „interperszonalitás világába”(Tallár,1999,97). A bűn magányának¹⁴ és a bűnhődés személyköziségének erre az ellentétére utal maga Dosztojevszkij is, mikor egy naplóbejegyzésében az alábbiakat hagyja ránk: „Pszichológusnak neveznek: nem igaz, csak realista vagyok, a szó legmagasabb értelmében, mert az *emberi lélek teljes mélységét ábrázolom.*” (Dosztojevszkij,1985,410, kiemelés tőlem).

Bűn és bűnhődés – pszichoanalitikus olvasat

Dosztojevszkij nagyregényei kapcsán számos pszichoanalitikus orientációjú elemzés született, művei - hasonlóan Franz Kafka írásaihoz - a tudattalan motivációk tárházát mutatják fel és csábítanak a mélylélektani értelmezésre. Breger(1989) monográfiája mutat rá meggyőzően, hogy Dosztojevszkij munkái

¹³ A múltra tekintő büntudat és a hozzá kapcsolódó bűnhődés lélektani jelentőségét életművében hangsúlyozó Dosztojevszkijjal szemben, Nietzsche így ír :„a feledékenység ..aktív ..és pozitív gátlóképesség, amelynek az a feladata, hogy mindaz, amit csak megélünk, tapasztalunk...éppen olyan kevésbé tudatosuljon, mint a test asszimilációjának sokrétű folyamatában a fizikai táplálék megemésztése....a tudatnak egy kis csöndre, *tabula rasára* van szüksége,hogy ismét helye legyen benne az újnak, mindenekelőtt az elsődleges, előkelőbb funkcióknak, az irányításnak, előrelátásnak, döntésnek... feledékenység nélkül nincs boldogság,vidámság,remény,büszkeség vagyis egyszerűen nincs *jelenünk.*” (Nietzsche, Adalék a morál genealógiájához, 1996, 60.kiemelés az eredetiben), amellyel Nietzsche a lelki működések Freudtól igencsak eltérő koncepciójának kidolgozása irányába nyitott perspektívákat (Deleuze,1999,Tényi,2007,2010).

¹⁴ Ahogy Sesztov rámutat, Dosztojevszkij „...gondolatai önnön lelkének pusztaságaiban bolyongtak. Onnan származik az odulakó, Raszkolnyikov, Karamazov stb. tragédiája. Dosztojevszkij számos regényének mondandóját éppen ezek a *bűn* nélküli bűnözők, ezek a *vétek* nélküli lelkiismeret-furdalások alkotják.” (Sesztov, 1991, 151,kiemelés az eredetiben), amelyre mint a tragikus fordulatok előtt felgyülemelő düh, kiszolgáltatottság érzés, mazochisztikus önostorozás többek (Breger,1989,Wilson, 1976) által kiemelt lélektani jelenségeire utal.

kapcsán két szempont emelhető ki, amely a nagy orosz író munkáit „pszichoanalitikussá” teszi. Az egyik szempont a különböző fejlődési szintekre vonatkozó átdolgozási folyamatok (working through process) jelenléte, a *Bűn és bűnhődés*től a *Karamazov testvérek*ig. Ahogy még látni fogjuk, míg az 1865-ben írt *Bűn és bűnhődés* a gyermek és a vágyott de elhanyagoló anya, az uralhatatlan düh és az elsődleges szeretett tárgy hasítását festi elénk, a három évvel később íródott *Félkegyelműben* már genitális-szexuális tematika is megjelenik, hogy majd az 1880-as *Karamazov testvérek* központi tematikáját az apához fűződő viszony, az ödipális rivalizáció alkossa (Kiremidjain, 1976, Breger, 1989). Míg a korai regényekben szélsőséges affektusokkal, indulatokkal és idealizációkkal szembesíti az olvasót az író, a késői aparegényben valamennyi szereplő sokkal inkább emberiként ábrázolt, valóságos, megérthető jó és rossz kvalitásokkal. A másik szempont, amelyre Louis Breger Dosztojevszkij „pszichoanalitikus” szempontú írásművészete kapcsán felfigyel, a „megfigyelő én” jelensége, amely a legsötétebb és legviharosabb érzelmi káosz esetei kapcsán is érzékelhető, Dosztojevszkij jelenléte a regényben sok szempontú, azaz a szerző sosem egy szereplővel azonosul, sokkal inkább az író személyiségének különböző aspektusai jelennek meg különböző szereplők alakjában, cselekedeteiben, miközben Dosztojevszkij képes fenntartani a külső megfigyelő pozícióját is. Ugyanezt a sajtóságot emeli ki a Dosztojevszkij poétikáját tanulmányozó meghatározó könyvében a nagy orosz esztéta, Mihail Bahtyin is, amikor a regények polifonikusságát és dialogikus karakterét hangsúlyozza (Bahtyin, 2001). A polifonikusság és dialogikusság, amely a különböző nézőpontok különösen intenzív megjelenítéséhez vezet a regényekben, a történetvezetést a szabad asszociációhoz, az álomszerűséghez teszi hasonlatossá, s nem véletlen, hogy ahogy majd látni fogjuk a *Bűn és bűnhődés*ben, de más Dosztojevszkij regényekben is, a szereplők álmának jelentős poétikai szerepe azonosítható (Lower, 1969, Szekeres, 2008). Bahtyin (2001) a különböző nézőpontok megjelenítésében Dosztojevszkijhez hasonlatosnak csak

Shakespeare-t tartja¹⁵. A regények polifonikus és dialogikus jellege - a mélylélektani terminológiát követve - Dosztojevskij különböző és gyakran ellentmondásos Szelf-részeinek (más kifejezésekkel introjektumainak, belső tárgyainak, Szelf-Másik sémáinak, szcenárióinak) artikulációja¹⁶, az író különös képessége volt, hogy mind életében mind regényeiben lehetővé tegye egy-egy „Szelf belső rész” szabad játékát, ahogy Bahtyin megjegyzi szabad emberekként, akik alkotójuk mellett sorakoznak fel (Bahtyin, 2001)¹⁷.

Bár a *Bűn és bűnhődés* mind poétikai mind mélylélektani nézőpontból talán a legizgalmasabb Dosztojevskij alkotás, az író más regényeinek interpretációi, elsősorban is a *Karamazov testvérek* beárnyékolják azt. Ezzel kapcsolatosan természetesen meghatározó jelentőségű volt Freud 1928-as Dosztojevskij esszéje, a „Dosztojevskij és az apagyilkosság” című írás (Freud,1998). Freud szövege – a Szelf ellentmondásos jellegének határhelyzeteként - annak a „zavarba ejtő sokféleségnek” a felemlítésével indul, amely szerint „Dosztojevskij gazdag személyiségén belül négy arcot különböztethetünk meg:

¹⁵ Érdemes közbevetni, hogy – Bahtyin elméletéhez kapcsolódva – a polifonikus poétika jegyei azonosíthatók Nietzsche esetében is, ahogy Tatár György rámutat, az örök visszatérés gondolatát „Nietzsche sohasem a maga szájával mondja ki, hanem irodalmi értelemben költött alakokkal mondatja el(a démon, Zarathustra, Dionüszosz), s csak legvégül, a szellemi elborulás pillanatában beszél a saját szájával, amikor azt immár nem a sajátjának tudja”. „A Zarathustra esetében...akár a Bahtyintól elemzett Dosztojevskij-regényekben, a szerzői szólam és a hős szavai egyenrangúak, egyforma érvényűek, s az olvasó ezért hajlamos Nietzschét és Zarathustrát minden további nélkül azonosítani.” (Tatár,2000,10-12). Az Így Szólt Zarathustrában került a legközelebb Nietzsche ahhoz, hogy regényt írjon, a könyv kapcsán Gadamer a legmagasabb szintű hermeneutikai feladatként határozza meg a filozófiai tanítás és a drámai cselekmény „közöttiségének” a feltárását („das 'Zwischen' von Lehre und Handlung”, Gadamer, 1986,5).

¹⁶ Így látja ezt más összefüggésben Paul Roazen(2000) is.

¹⁷ Bahtyin megfogalmazásában: „*Dosztojevskij regényeinek legalapvetőbb vonása az önálló, egymástól elváló szólamok és tudatok sokasága, a teljes értékű szólamok igazi, gazdag polifóniája....egyenrangú tudatok és világlátások sokasága* kapcsolódik itt össze valamilyen esemény egységében, anélkül hogy ezáltal a közöttük húzódnó éles határok elmosódnának..”(Bahtyin, 2001, 10-11, kiemelés az eredetiben)

a költőt, a neurotikust, a moralistát és a bűnözőt” (Freud,1998,83)¹⁸. Freud elemzése egy a *Karamazov testvérek* előzményeinek anyagát tartalmazó kötethez készült, az elemzés tengelyét - az élettörténet és a regény interpretációja alapján - az apa iránti gyűlölet és gyilkossági fantáziák felmutatási kísérlete képezi, Freud összefüggést talál Dosztojevszkij apjának - az író 18 éves korában gyilkosság során bekövetkezett - halála és a *Karamazov testvérek* szereplőinek tudattalan motivációi között. Míg a tanulmány első része Dosztojevszkij büntudatának, mazochizmusának ödipális gyökereit keresi,addig az írás második részében Freud az író játékszenvedélyét elemzi egy Stefan Zweig novellát is értelmezve, melyhez kapcsolódva a játékszenvedélyt a maszturbációval kapcsolatos neurotikus tünetképzésként interpretálja.

Az elemzés relevanciáját csökkenti két tévedés, amely Freud írásának megjelenése óta egyértelművé vált, amelyre azonban a bécsi szerző írása jelentős hangsúlyt helyezett (Breger,1989). Az egyik Freud felfogása Dosztojevszkij betegségével kapcsolatban, miszerint azt „affektív” epilepsziának tartotta, a hisztéria egy variánsaként, amely háttérben tudattalan pszichés mechanizmusok húzódnak, míg a másik az azóta cáfolt legenda, hogy Dosztojevszkij epilepsziás rohamai 18 éves korában, közvetlenül apja halála után jelentkeztek volna először. A jelenleg elérhető és az orvostörténészek, epileptológusok által interpretált adatok szerint, az író temporális lebeny epilepsziában szenvedett (Geschwind,1984,Hughes,2005,Rice,1985, Seneviratne,2010,Ferguson Rayport és mtsai, 2011)¹⁹, amelynek kialakulásában

¹⁸ Tallár(1999) megfogalmazásában:„Nem véletlenül nevezik Dosztojevszkijt 'kegyetlen tehetségnek', 'istenkereső pokoljárónak', s riad vissza egy 'mély,misztikus rettenettel' Thomas Mann az 'elátkozott vallási nagysága' előtt, akiben 'a szent és a bűnöző egygyé válik’”.(Tallár,1999,73).

¹⁹ Dosztojevszkij életműve,regényei kapcsán - amelyben a bűn, a gyilkosság visszatérő motívum - igen izgalmas pszichopatológiai momentum, hogy az író epilepsziás auráit egy különös „a világgal kapcsolatos emelkedettség és harmóniaérzés” jellemezte, egyfajta ekstatisikus egyesülés élmény, amely viszonylag ritka jelenséget az epileptológiai szakirodalom extatisikus aurának nevez, vannak akik egyenesen 'Dosztojevszkij epilepsziáról' beszélnek (Cirignotta mtsai,1980) A motoros tünetek megszűnte után az író posztkonvulzív fázisát intenzív depresszív hangulat és büntudatérzés képezte, amely utóbbi ahhoz a

lélektani okok keresése nem tartható relevánsnak. Freud tévedései mellett azonban fontos rámutatni, hogy pontosan látja meg a játékszenvedélyt mint az önbüntetés egy formáját (Breger,1989)²⁰ és az író és hősei személyiségének – később általunk is hangsúlyozott - multiplicitását és ellentmondásosságát.

Fordítsuk most figyelmünket a Bűn és bűnhődés mélylélektani értelmezése felé!

A regény az 1864 utáni évben született, amely év az író számára a gyász és a szerencsétlenség éve volt (Breger,1989)²¹. Elveszti első feleségét Mariát - aki

kényszergondolathoz kapcsolódott, hogy ő gonosz, aki „valamilyen szörnyű bűnt követett el, amely büntetés nélkül maradt” (Breger,1989,243).

²⁰ Burchell(1933) mutat rá, hogy bár Dosztojevszkij gyakran hatalmas összegeket nyert, sosem hagyta azonban abba a játékot addig amíg mindent el nem veszített, „nem azért játszott hogy nyerjen, hanem hogy veszítsen, hogy büntesse önmagát”(Burchell, 1933, 204)

²¹ Dosztojevszkij második gyermek volt szülei hét gyermeke között, apja orvos volt, anyja, Maria mellett Dosztojevszkijre több „anya” is figyelt gyermekkorában, így egy parasztasszony, aki szoptatta, aki ezt követően – talán nem minden traumatizáló hatás nélkül - hirtelen eltűnt a csecsemő mellől, és Aljona Frolovna, gondozónő, aki Dosztojevszkij húga, Varvara megszületése után került a családhoz. Aljona egy nagyon magas és extrémén kövér asszony volt, mondhatni az anyai sajátosságok „eltúlzott formája”, érdemes itt felhívni a figyelmet arra, hogy a *Bűn és bűnhődés*ben a gonosz és Raszkolnyikov által gyűlölt majd kegyetlenül meggyilkolt uzsorásasszonyt is Aljonának hívják. Apja féltékeny és bizonytalan ember volt, az anya halálakor Dosztojevszkij 15 éves, a halált követően életrajzírói szerint „különös torok és mellkas gyengeség” jelentkezik, amelyet a nagy író pszichoanalitikus biográfusai az anya inkorporációjaként megjelenő konverziós jelenségként értelmeznek (Breger,1989). Anyja halála után apja bentlakásos iskolába küldi, apja egyre többet iszik, majd mikor a fiú 18 éves, az apát jobbjágyai meggyilkolják. A középiskolás évek során az apa és fia közötti levelezés egyik központi témáját a pénz képezi, az apa nem hajlandó a fiú által elvárt mennyiségű pénzt küldeni, a bűntudatkeltés és a másik vádolásának motívuma meghatározó ezen levelekben. Mérnöki akadémiára került, korai írásaival sikereket arat, megjelennek első regényei, mások mellett *A hasonmás*, amelyben valószínűleg epilepsziája kapcsán megélt autoszkopikus élményeit önti formába. Politikai nézetei miatt letartóztatják és halálra ítélik, azonban kegyelmet kap és négy évet börtönben tölt Szibériában. 30-as éveinek elején szabadul, majd megismerkedik élete első szerelmével Maria Dimitrijevnával, aki alkoholista férje mellett él, és aki anyjához hasonlóan tuberkulózisban szenved, amely majd hét évvel később a halálához vezet. Az alkoholista férj halála után Dosztojevszkij feleségül veszi Mariát – vegyük észre az analógiákat az író anyjával a név és a betegség azonosságában – azonban házasságuk viharos, feleségének hűtlensége miatt sok veszekedéssel terhes. 1860-tól külön költöznek, Dosztojevszkij visszatér Szentpétervárra, több kapcsolata is van, többek között a fiatal tehetséges írónővel, Paulina Suszlovával. Maria utolsó napjaiban Dosztojevszkij a felesége mellett van, a *Feljegyzések az egérlyukból* című kisregényen dolgozik, amely pályája fordulatainak – amely a késői érett korszakot jelenti – első állomása.

tuberkulózisban szenvedett – néhány hónappal később váratlanul meghalt testvére Mihail is, majd elvesztette egy jó barátját Grigorievet is. Mihail halálával megszűnt az Epokha címmel kettejük által megjelentetett újság, amely létrehozásán a két testvér sokat dolgozott. Az író hatalmas adósságot halmozott fel, amely oka már említett kóros játékszenvedélye volt, új kapcsolata megszakadt, Paulina Suszlova egyedül hagyja az akkor Németországban tartózkodó író és Párizsba utazik. Dosztojevszkij kétségbeesetten könyörög levélben pénzt barátaitól (Wrangel, Herzen) és Paulinától mindhiába, sőt még riválisától az író Turgenyevtől is kér, akivel kapcsolatban Dosztojevszkij finoman szólva is ambivalens érzéseket táplált. A személyes és pénzügyi csapások ezen körülményei között kezdi írni a *Bűn és bűnhődés*t egy wiesbadeni szállodában. Az új regény elkezdését motiválhatták racionális indítékok: pénzhez kellett jutnia, ki kellett fizetnie az adósságait, helyreállítani írói tekintélyét az orosz irodalmon belül, megmutatni hogy létezik és ismét aktív, de az is egyértelműnek látszik, hogy a könyvet sorsának egy olyan szakaszában dolgozza ki, ahol az átdolgozás (working through) pszichológiai szüksége megkerülhetetlen volt az író számára (Burchell, 1933, Kanzer, 1948, Lower, 1969, Breger, 1989). A pénztelenség, a szegénység, az elveszettség érzése, a magárahagyatottság keltette szenvedés és az ennek kapcsán kialakult büntudat és önvádlás, az elvesztettekkel (Maria, Mihail) kapcsolatos erős ambivalencia érzete volt az a kiindulópont, amely a regény intenzivitását, a szeretet és gyűlölet határhelyzeteinek megrajzolását lehetővé tette. Ezzel párhuzamosan Dosztojevszkij úgy érezte, hogy a regény az újjászületés lehetőségét is hordozza számára, az írás túljuttatja a bűnön, az éhezés és az epilepsziás rosszulletek mindennapjain. Raszkolnyikov dühe, nagysággal kapcsolatos fantáziái és a szegénység mindennapjai Dosztojevszkij szubjektív valóságát artikulálta, ahogy a hideg fejjel gondolkodó Szvidrigajlov²² is az író hasonmásának tartható

²² Míg Raszkolnyikov kitalált alak, nem kötődik az író szibériai börtönéveihez, addig Szvidrigajlov figuráját egy szibériai rabtárs, Arisztov után formálta meg Dosztojevszkij.

(Breger,1989). A regény női szereplői és Dosztojevszkij kapcsolatai között szintén nem nehéz párhuzamokat találni,a tuberkulotikus Katyerina Marmeladov karakterében mintha az elvesztett feleség Maria jelenne meg, anyjával és testvérével kapcsolatos ambivalenciája a regénybeli nőalakok szélsőséges megformálásában érhetőek tetten, a főbérő és lánya, a gonosz uzsorásnő és ártatlan rokona Lizaveta, Katyerina Marmeladov és a szinte szentként megjelenített – féltestvéreit az éhhaláltól a saját testével megmentő – prostitúcióra kényszerülő Szonya, akinek szinte krisztusi szeretete és elfogadása (gondoljunk a Lázár feltámasztásával kapcsolatos jelenetre) Raszkolnyikov „újjászületésének” segítője lesz, hasonlóan mint Anna Grigorjevna, az író második felesége, akivel Dosztojevszkij kapcsolata a regény befejezésének szakaszában kezdődik. Breger (1989) úgy látja, hogy a könyv megszületése tette lehetővé Dosztojevszkij „újjászületését”, a lehetőségét egy új kapcsolat kialakításának. A művel az író meghaladja a düh, a büntudat és kilátástalanság érzetét, egyfajta átdolgozás jött létre, amely megnyitja az utat az író magára találása és a későbbi nagyregények megszületése felé.

A regény főhőse Raszkolnyikov, fiatal egyetemista, aki albérletében szegényen él, képtelen ellátni egyetemi feladatait, keveset vagy alig eszik, kiszolgáltatottan várja özvegy anyja és lánytestvére segítségét és főbérőnőjének támogatását, egy kevéske ételt, miközben egy terven gondolkodik, egy uzsorásnő megölésén, akihez a fiatal férfi utolsó értékeit hordja megalázóan alacsony összegekért cserébe. Raszkolnyikov a terv végrehajtására csak egy, az elithez tartozó embertípust tart alkalmasnak, magát is idesorolva, a bátorság és az akarat Napóleonjait, akik szemben az átlagemberekkel, felülemelkednek a törvényen és a morálon, képessé válva így a büntudat nélküli pusztításra. Az izoláció,a düh, a sorsával és jövőjével kapcsolatos félelem és a büntudat érzései uralják a főhőst, a büntudatot erősíti az uzsorásnő és a főbérőnő is a fiatal férfiban, de még

Arisztov jobbágyokkal, szolgákkal, nőkkel szembeni erőszakos cselekmények miatt töltötte büntetését (Bogg, 1999).

inkább anyja, aki a gyilkosság előtt írt levelében Raszkolnyikovot teszi közvetve felelőssé azért, hogy a fiú lánytestvére olyan házasság megkötését tervezi, amelyben mintegy eladja magát testvére anyagi támogatásának szükségessége miatt. A gyilkosság előtt jelenik meg a regényben Marmeladov alakja, egy alkoholista hivatalnok²³, aki tuberkulózisban szenvedő és haldokló felesége és közös kisgyermekük utolsó kopejkáit issza el, azt a pénzt, amit mostohalánya, Szonya hoz haza, aki a család életben tartása miatt utcai prostituálttá vált. Marmeladov Raszkolnyikov mazochizmusát jeleníti meg, nyíltan elismeri és vállalja gyengeségét és bűnösségét, lehetőség Raszkolnyikov számára nemcsak a kiszolgáltatottsággal, a szegénységgel de a bűnnel való identifikációra is. Az anya vádló levele után, amely büntudatot és dühöt kelt a főhősben, a városban bolyongva Raszkolnyikov fáradtan dől le a földre, álmában – ahogy már láttuk - 7 éves gyermek, aki apjával egy kegyetlenül megkínzott ló haláltusáját látja és éli át. Ennek elemzésére egy következő részben még a későbbiekben részletesen visszatérünk. Az anya levele és az agressziót felszabadító, megjelenítő lovas álom²⁴ után visszatér a szobájába, magához vesz egy fejszét, majd belépve az uzsorásnő lakásába megöli az idős asszonyt²⁵. Közvetlenül a gyilkosság után hazaér az asszony vele élő rokona – az ártatlan és jószívű – Lizaveta, akivel Raszkolnyikov úgy végez, hogy a lány - szemben az

²³ A *Bűn és bűnhődés* egy korai tervezete szerint a regény címe eredetileg *Iszákosok* lett volna.

²⁴ Szekeres Adrienn - Bahtyint interpretálva - mutat rá, hogy Raszkolnyikov álmai magukon hordozzák a karnevál problematikájának sajátos jegyeit, és azok menippeáknak is tekinthetők. A menippeában, a „végső kérdések univerzális műfajában...az élet érvénytelenné teszi a köznapi életet...új világlátást biztosít az álmodó számára, arra ösztönözve őt, hogy...értelmezze és értékelje életét.” (Szekeres, 2008,15). Az ilyen típusú álmokat Bahtyin (2001) poétikai elemzése alapján Szekeres(2008) válságálmoknak nevezi.

²⁵ Szekeres (2008) – Maria Woodford orosz nyelvű „Álomlátás Dosztojevszkij világában” című tanulmányát interpretálva – úgy látja, hogy a Dosztojevszkij hősök világlátását a valóság és az álom, az álom és a valóság egybecsúsítása, keveredése uralja. Ez érhető tetten abban is, hogy „a hős a tényleges élethelyzettel, a véres büntetellel való szembesüléskor az eseményeket hirtelen egy álomvilág részeként kezdi el szemlélni...Raszkolnyikov 'én'-je nemcsak hogy meghasad, de a kegyetlenül lesújtó gyilkos váratlanul a rémülettől mozdulatlanra merevedő áldozatok szerepét ölti magára.” (Szekeres, 2008,23). Az itt is felvillantott jelenség a későbbiekben a Szelf ellentmondásossága kapcsán még elemzésünk tárgya lesz.

életét kétségbeesetten menteni igyekvő uzsorásnővel – nem is védekeznek. A gyilkosság után a főhőst pánik és undor lepi el, elmenekül minden értéket a helyszínen hagyva a lakásból, amellyel Dosztojevszkij a gyilkosságok nem racionális, hanem sokkal inkább tudattalan lélektani motivációjára tesz utalást (Florance,1955). A bűn megtörtént a regényben, a korábbi büntudat tárgyat nyert, a regény hátralévő részében a bűnhődés folyamatát látjuk. A bűnhődés a gyilkosság után egy lázas zavartsággal veszi kezdetét, majd a következő napokban két ellentétes érzés uralja Raszkolnyikovot, a bevallás vágya és a rejtőzködés, a megmenekülés akarása a büntetés elől. Büszkeség és büntudat érzései örvénylenek a főhősben, akinek küzdelmét és újjászületés iránti vágyát Dosztojevszkij négy kapcsolat mentén bontja ki, ezek az anya, az ügyben nyomozó Porfirij Petrovics, húga ismerőse a cinikus Szvidrigajlov, valamint Szonya, aki Raszkolnyikov megmentője lesz.

Raszkolnyikov sosem gondol az anyjára, bár hetente kétszer is hall híreket felőle, helyette szimbolikus helyettesítők népesítik be fantáziáját és gondolkodását - a főbérlő asszony, az uzsorásnő, Katyerina Marmeladov, akiknek vádjai, büntudatot keltő gesztusai az anya által keltett büntudat megjelenítői, helyettesítői. A regény pszichoanalitikus értelmezői (Burchell,1933,Kanzer,1948, Florance,1955, Lower,1969, Wasiolek,1959, 1974, Kiremidjain,1976,Rosenthal,1981,Breger,1989) az anyagyilkosság tudattalan vágyában látják a *Bűn és bűnhődés* főhőse tettének, a kettős gyilkosságnak a motivációs hátterét, a regény nőalakjai az anyához kapcsolódó ambivalencia elhárítása kapcsán létrejött hasítás,korszerűbben tekintve disszociáció rajzának illusztrációi²⁶. Porfirij az ügyben nyomozó vizsgálóbíró egyfajta „pszichológus”

²⁶ Figyelmeztetni kell, hogy a korai pszichoanalitikus értelmezések igyekeznek az értelmezést az ödipális tematika keretei között tartani, érthető ez persze, hisz ezen elemzések korában még nem voltak ismertek vagy elterjedtek azok a klinikai és fejlődéslélektani tapasztalatok az anya-gyermek kapcsolat korai preödipális patológiájával és pszichopatológiai konzekvenciáival kapcsolatosan, amelyek a tárgykapcsolat-elméletek és a Szelf-pszichológia

a regényben, aki okos játékokkal, filozófiai diszkusszióval, konfrontációval majd támogató melléállással igyekszik Raszkolnyikov motivációi után menni, majd miután már meggyőződött a főhős bűnösségéről, bevallásra bírni őt. Porfirij ismeri Raszkolnyikovnak a bűnről írt cikkét, amelyben a fiatalember a különleges emberek (mint Napóleon) moráljáról és jogairól ír, a filozófiai szinten folytatott diskurzus során Porfirij az intellektualizáló grandiózus elhárítás lebontására, az azzal kapcsolatos konfrontációra tesz kísérletet. A beszélgetés elbizonytalanítja Raszkolnyikovot, büntudatot, segítség nélküliséget él át, amely a realitásérzék átmeneti elvesztését eredményezi, azt tapasztalja, hogy egy férfi követi az utcán – nagyon úgy tűnik egy disszociáció mentén kialakult hallucinátoros élményről lehet szó – aki többször is rászól „Gyilkos”. Szvidrigajlov, - szemben Marmeladovval, aki Raszkolnyikov mazochisztikus személyiség részét testesíti meg a regényben – a főhős szadisztikus személyiség részének a megtestesítője²⁷, ahogy Dosztojevszkij írja a regényhez írt jegyzeteiben, „Szvidrigajlov tudja a titokzatos szörnyűséget magával kapcsolatosan, amit nem köt senkihez...görcsös és bestiális szükség ez, hogy széttépjen és öljön, hideg szenvedéllyel. Állat. Tigris”(Dosztojevszkij,

megjelenésével váltak elérhetővé. A *Bűn és bűnhődés* ödipális fókuszú értelmezései úgy véljük emiatt mutatják néhol a pszichológiai redukcionizmus jellegzetességeit, s csupán a pszichoszexuális teória keretei között mozogva ezért tűnnek néhol célt tévesztettnek. Az itt említett sajtóságek leginkább Edna C. Florance (1955) tanulmányára vonatkoztathatóak. Az 1970-es évek közepén jelennek meg a preödipális traumatizációt előtérbe állító dolgozatok, elsősorban az Egyesült Államokbeli pszichoanalitikus művészetpszichológiai folyóirat, az *American Imago* hasábjain (Wasiólek, 1974, Kiremidjain, 1976). A korai anya-gyerek kapcsolatból származó frusztrációt állítja értelmezése központjába Rosenthal (1981) tanulmánya és Breger (1989) monográfiája is. Nem lehet dolgozatunk témája, de utalunk rá, hogy Dosztojevszkij életműve meghatározó élménye volt a fiatal Szondi Lipótnak, s 1911-ben Szondi kidolgozott egy elméletet, amely szerint az írók saját ösztöneiket, öröklött gén és ösztönállományuk rejtett tartalmát vetítik bele műveik hőseibe, anélkül, hogy ennek tudtában lennének (Gyöngyösiné Kiss E., 1996). Szondiánus értelmezését nyújtja a regénynek a Thalassa hasábjain Gyöngyösiné Kiss Enikő (1996). Hasonlóan csak utalunk rá, hogy a hazai pszichoanalitikus szemléletű Dosztojevszkij értelmezés említendő alakja az 1920-as évekből N. Apáti Jolán is (N. Apáti, 1989).

²⁷ Bahtyin jegyzi meg, hogy „Dosztojevszkij az egyes ember minden belső ellentmondásából két embert igyekszik csinálni, hogy ezzel dramatizálhassa az ellentmondást, és extenzíven bontakoztathassa ki.” (Bahtyin, 201, 41)

1967,198).²⁸ Szvidrigajlov a megtestesítője Raszkolnyikov különleges embereket felvázoló elméletének, a morál felett álló önmagát elfogadó bűnösnek (Garber,1976). Szvidrigajlov poétikai értelemben vett hasonmás, aki azt képviseli, ami hiányzik a főhősből. Raszkolnyikov bár fiatal, jóképű férfi semmilyen szexuális vagy szerelmi kapcsolatba nem kerül nővel²⁹, ezzel szemben Szvidrigajlov gátlások nélküli Don Juan, különös vonzalmat mutatva a fiatal lányok iránt. Mint minden Don Juan kontrollálja és kihasználja a nőket, ahogy őt használta ki anyja saját deprivációját, frusztrációit csökkentendő, a hazugság,a csábítás az anyától elszenvedett frusztráció eredménye, folytatása és visszaadása³⁰. Breger(1989) értelmezésében a pedofil vágyak a szenvedő gyermekkel való azonosulás következményei, Szvidrigajlov öngyilkosság előtti álma jól demonstrálja. ezt. Az álomban Szvidrigajlov egy ötéves lánnyal találkozik egy szálloda folyosóján, egy részeges anya elhanyagolt kislánya, aki sírva keresi anyját. A férfi a szobájába viszi, levetkőzteti, és a meleg ágyba fekteti, a kislány elalszik. Nemsokára azonban a lány felébred, ajkai forróak és tüzelnek, kinyitja a szemét és a provokatívan néz a mellette fekvő férfira. A kislány gúnyosan nevetni kezd, arca már nem egy kislányé, hanem egy francia

²⁸ Bár Raszkolnyikov ellentmondásos Szelfjének szadisztikus és mazochisztikus aspektusait Szvidrigajlov és Marmeladov alakjaiban testesíti meg Dosztojevszkij, a szadisztikus gyilkosság aktusa mögött ott húzódik a tudattalan mazochizmus jelensége is, erre utal Szonya, amikor Raszkolnyikov beismerése után felsőhajtva arra mutat rá, hogy miként tette tönkre magát Raszkolnyikov, mikor meggyilkolta az uzsorásnőt.

²⁹ Raszkolnyikov egyetlen, nővel való kapcsolata a regényben a főbélőnő tuberkulótikus lánya, akit részvétekből és a kapcsolatból származó esetleges haszon (ingyen szállás, ellátás) reményében tervez feleségül venni, de a lányhoz szexuális vonzalom nem köti, hasonlóan, ahogy a Szonyával való későbbi kapcsolata sem hordoz semmilyen erotikus vagy szexuális aspektust. Raszkolnyikovnak a nőiségtől való félelmére, a regényhez írt naplójegyzetekben Dosztojevszkij az alábbi általános megállapítással utal: „A szépségtől való félelem a gyengeség első jele” (Dosztojevszkij,1967,198).

³⁰ Az elmúlt évtizedek hazai pszichoanalitikus szakirodalmában többen is foglalkoztak a donjuanizmus mélylélektanával (Paneth, 2006,Vikár,1984,Erdélyi, 1984,2004). Erdélyi Ildikó mutat rá, hogy „a don-juan típusú férfi a korai anya-gyerek kapcsolatban sérült...”(Erdélyi,2004,52, kiemelés az eredetiben), valamint, hogy a Don Juan esetében „reménytelen szeretetkeresés jelenik meg az állandó partnercserében, a keresés azért reménytelen, mert a szeretet és gyűlölet integrációját nem képes, s már gyermekként anyjával kapcsolatban sem volt képes végrehajtani...(Erdélyi,1984,76).

prostituálté, aki kineveti és gúnyolja az idős férfit. Az álom értelme, hogy a férfi megmenti a kislányt az elhanyagoló anyától, szeretete mögött saját gyermeki elhanyagolt személyiségrésze húzódik aki azonosulni képes a szenvedő gyermekkel, azonban az álom –Dosztojevszkij zseniális lélektani érzékét tanúsítva – nem a pedofil férfi, hanem a gyermek Szvidrigajlov alakjában itt épp a „megrontandó kislány” képében jeleníti meg a férfi személyiségének sötét, negatív oldalát, mikor az álomban a kislány egy gúnyos, erőszakos, provokatív prostituálttá alakul át. A kislány/prostituált cinikus nevetése Szvidrigajlov cinikus amoralitását jeleníti meg, a regényben megoldásként csak a szuicídium marad. Szonya az egyetlen aki megoldást jelent Raszkolnyikov belső harcára, akinek a segítségével a hasított, disszociált személyiségrészek integrációja megvalósul (Garber,1976,Breger,1989). Szonya szinte szentként ábrázolt a regényben, lélektani olvasatban egy idealizált női figura Raszkolnyikov számára, a „rossz anya-részek” megtestesítőinek (uzsorásnő, Katyerina Marmeladov) az ellenpontja. Szonya olvassa fel Raszkolnyikovnak Lázár feltámadásának bibliai történetét, amelynek szimbolikája³¹ egyértelmű, a főhős itt valójában arra kéri a fiatal lányt, hogy vezesse vissza az élők világába, segítsen az újjászületésben. Raszkolnyikov először neki vallja be bűnét (a poétikai értelemben vett hasonmás Szvidrigajlov a szomszéd szobában a csukott ajtón keresztül végig hallja ezt), majd Szonya segíti hozzá, hogy nyilvánosan is elismerje bűnösségét. Szonya a szibériai fogságra ítélt főhős után megy és mellette van a fogság során, segít elfogadtatni a rabtársait elutasító és tőlük elhúzódo főhőst társaival.

„Szólni akartak, de nem tudtak, szemükből kibuggyant a könny. Sápadtak voltak mind a ketten és soványak, de a beteg, sápadt arcokon már ott ragyogott az új jövő, az új életre támadás hajnala. A szerelemben támadtak fel, mindkettejük

³¹ Gibian(1955) tanulmánya elemzi a *Bűn és bűnhődés* szimbolikáját és mutat rá, hogy a keresztény tradíció és a kereszténység előtti, pogány, népi gondolat és kifejezés fontos elemeit képezi a regény struktúrájának, Gibian dolgozata a víz, a növényzet, a Nap, a levegő, Lázár, Krisztus és a föld szimbolikáját elemzi részletesen.

szívében az élet kiapadhatatlan forrása fakadt a másik számára...Szonyára gondolt, és arra, hogy mindig csak gyötörte, marcangolta a szívét.....nem akart semmit tudatosan elgondolni, csak érzések feszültek benne. Az okoskodás helyét elfoglalta az élet, lelkében egy egészen új világnak kellett megépülnie.” (Dosztojevszkij, Bűn és bűnhődés, 1964, 558)

Raszkolnyikov első álma és Nietzsche összeomlása – a szenvedő ló motívumának lélektana

Erőszak – szenvedés - részvét : a jelenség

Hogyan viszonyul egymáshoz az erősek, a saját utat járó immoralisták „mindent szabad” filozófiája, Raszkolnyikov különleges emberekkel kapcsolatos nézetei, Nietzsche Emberfeletti Emberre vonatkozó filozófiája és a szájalom, a kegyelem és a részvét szüksége? Mire tanít minket a bűnhődés regénye és a torinói incidens?

Kiindulópontunk, hogy Dosztojevszkij szövegeinek szenvedélyes dialógusai, amelyek szembenálló karakterek között zajlanak, a keresztény hit, szájalom, részvét és a keresztényellenes kétség (Isten létezésének és jóságának megkérdőjelezése) ellentétét rajzolják meg (Di Santo,2010)³². Raszkolnyikov bűnhődése, beismerése és Szonya segítségével történő újjászületése arról a törekvéstről tanúskodik, hogy Dosztojevszkij kiállja a szkepticizmus és a hitetlenség kihívásainak próbáját. Ahogy megmutatjuk hamarosan, Nietzschének

³² Raszkolnyikov álmában :

- „ - No megdőglött! – hallik a tömegből.
- Mért nem vágatott?
- Az én lovam ! - lármázik Mikolka. Úgy áll ott, kezében a feszítővassal, vérben forgó szemmel, mintha sajnálná, hogy nincs már kit ütni.
- No rajtad se fogott a keresztység – szidják többen is.”(Dosztojevszkij,*Bűn és bűnhődés*, 1964,63)

a keresztény részvét elleni támadásai, amelyek a *Túl jón és rosszon* és a *Zarathustra* szöveghelyein azonosíthatóak, bizonyos helyeken önmagukban is, de a torinói incidens fényében - amely incidensre itt mint a gondolkodói életmű részére tekintünk - feltétlen ellentmondásosak. Ahogy Nietzsche művei és tragikus torinói búcsúja a Szelf ellentmondásos jellegét világítja meg, úgy a szembenálló karakterek dialógusain keresztül a polifonikus és dialogikus szerkesztéssel Dosztojevszkij különböző és gyakran ellentmondásos Szelf-részeinek (más kifejezésekkel introjektumainak, belső tárgyainak, Szelf-Másik sémáinak, scenárióinak) artikulációja válik lehetségessé, ahogy már láttuk, az író különös képessége volt, hogy regényeiben lehetővé tegye egy-egy „Szelf belső rész” szabad játékát, Bahtyin megfogalmazásában szabad emberekként, akik alkotójuk mellett sorakoznak fel (Bahtyin, 2001). A dolgozatunk fókuszába helyezett szenvedő ló motívum, az erő, a szenvedés és a részvét viszonyát, és ezen jelenségeket mint következményeit - tézisünk szerint – a sokarcú és ellentmondásos Szelfnek igyekszik felmutatni. A megkínzott ló motívumával kapcsolatban két élettörténeti adalék (Di Santo,2010) segíthet tárgyunk megvilágításában és a tisztábban látásban.

1837 májusában Dosztojevszkijt és testvérét apjuk Szentpétervárra vitte, hogy megkezdjék mérnöki tanulmányaikat. Az út során Dosztojevszkij tanúja volt egy jelenetnek, amelyet 25 évvel később, a *Bűn és bűnhődés*hez írt jegyzetekben mint „az első személyes sebem, a ló, a futár” (Dosztojevszkij, 1967,64) címmel jegyez fel. Az emlék szerint egy kormányzati futár felugrott a lovas kocsira, amit egy fiatal kocsis hajtott, és ütni kezdte a kocsist, aki pedig ennek hatására ostorozni kezdte a lovakat. Dosztojevszkij megigézve nézte a párhuzamos ütleget, amíg a kocsi el nem tűnt. Ahogy írja sosem felejtette el ezt „az undorító jelenetet”, amely számára a szenvedés emblémájává vált, s amely „grafikusan ábrázolta a kapcsolatot az ok és a hatás között” (Dosztojevszkij,1994,328-329). Dosztojevszkij emlékezetében intenzíven megmaradt ez a kép, rávilágítva a

későbbi nagy író azon sajátosságára, hogy szinte magába szívjon jeleneteket és szereplőket, a visszaemlékezés azt sugallja, hogy ő a futár, a lovas és a ló, ahogy – mint majd látni fogjuk – Raszkolnyikov álmában is a főhős többszörös azonosulása figyelhető meg (Wasiólek,1974,Rosenthal,1981,Breger,1989). Sok évvel később ez a kamaszkori emlék – amely, emlékezzünk csak rá, nem sokkal anyja halála utáni történés – jelenik meg átalakítva Raszkolnyikov első regénybeli, ún. lovas álmában. A személyes emlék jelentőségére utal a regényben az álom előtti bekezdés:

„...álmaink sokszor hihetetlenül plasztikusak, élesek és rendkívül hasonlatosak a valósághoz. Lehetetlen képek villannak fel néha, de ugyanakkor a körülmények és a történés egész folyamata annyira valószerű, olyan sok apró, váratlan, de művészileg tökéletesen odaillő részlet egészíti ki őket, hogy ébren ki nem gondolhatta volna az álmodó...”(Dosztojevszkij, *Bűn és bűnhődés*, 1964, 58)

Az álomban a lóhoz szaladó kisfiú rajza, aki önkívületben csókolgatja a halott ló fejét, ahogy látható nemcsak poétikai funkciót tölt be, de személyes meghatározottságú is, azonban ez az összefüggés csak évekkel később válik világossá, amikor az író 1873 és 1876 közötti naplójegyzetei rögzítik az emléket. A személyes emlék mellett Raszkolnyikov álmának kidolgozásában Dosztojevszkijre hatott Nyekraszov Az időjárásról című költeménye is, amely intertextuális összefüggést Szekeres részletesen elemzi disszertációjában(Szekeres,2008). A szenvedő ló motívuma visszatér a *Karamazov testvérek*ben is, Ivan Karamazov az emberi brutalitás határtalanságára nemcsak a gyermekek kínzása, de a lovakat kegyetlenül kínzó kocsisok említésével is utal.

1888 májusából fennmaradt egy Nietzsche levél (Di Santo,2010), amelyet Reinhard Von Seydlitznek küldött, amiben egy álmát írja le, amelyről „Diderot mint ’érzelgős moralitásról’ írt volna. Téli tájkép. Egy idős fuvaros, végletes és

brutális cinizmusának kifejezéseként, amely keményebb mint az őt körülvevő tél, a lova oldalára ürít, így könnyítve magán. A ló, a szegény kihasznált teremtmény, hálasan néz vissza rá.” (Fuss,Shapiro,1971,118). A hónapokkal későbbi híres incidens analóg ezzel a képpel, és mindkét momentum emlékeztet Raszkolnyikov álombeli részvételére a brutálisan megkínzott ló iránt. A torinói incidens után Nietzsche levelek sorozatát írja ismerőseinek, amelyeket Dionüszosz, a Megfeszített, „Dionüszosz a Megfeszített” és „Dionüszosz a Megfeszítetttel szemben” aláírásokkal küldött el (Tényi,2007,2010),míg egy helyen azon elmélkedik, hogy „inkább lettem volna bázeli professzor, mint Isten” (Fuss, Shapiro,1971,141-144). Két évvel később 1892 szeptember 26-án, anyja arról számol be Nietzsche barátjának, Overbecknek, hogy a filozófus gyermekesen viselkedik, és azt ismételteti „Nem szeretem a lovakat” (idézi, Hayman,1980,344,Di Santo,2010,50). Vessük ezt össze nemcsak a torinói incidenssel hanem azzal is, hogy Nietzsche fiatal korában a katonaságnál nagyon szeretett lovagolni, „nagyon elégedett volt, ha meglovagolta szép lovát”(idézi Hayman,1980,90,Di Santo,2010,50), valamint a jól ismert fényképpel, amelyen Nietzsche és Ree mint lovak vannak befogva egy kocsi elé, s Lou Salome ostorral a kezében pózol mögöttük, szorosán fogva gyeplőt.

Dosztojevszkij/Raszkolnyikov és Nietzsche sorsa összhangban van a szenvedésre adott reakció vonatkozásában, ezért fontos a torinói incidens,és vegyük észre a párhuzamot a különleges emberek morálfelettségét hirdető, majd bűnhődő és újjászülető Raszkolnyikov és az életművet a torinói búcsúval lezáró Nietzsche sorsa között. Dosztojevszkij a részvétel momentumát a vallásos hitből eredezteti (Di Santo,2010), az álombeli gyermek Raszkolnyikov részvételére és a regény végén Szonya krisztusi elfogadása és részvételére analóg, Dosztojevszkij hitt a szenvedés regeneratív erejében (Berdyajev,1975, Bergyajev,1993,Vatai,1992). Az álombeli gyermek Raszkolnyikov keresztény

hite megjelenik az álom leírásában is, majd az álom a hit házából a szenvedés, a brutalitás otthonához vezeti olvasót.

„A temető közepén zöldkupolás kőtemplom áll, ők hárman – apjával, anyjával – minden évben kétszer elmentek a templomba, mikor gyászmisét mondtak ott a nagyanyjáért, aki már régen meghalt, ő sohase látta....Szerette ezt a templomot...a majd minden keret nélkül lógó régi-régi szentképeket...Nagymama kőtáblás sírja mellett volt egy kicsi hant, az ő kisöccsének a sírja, aki hathónapos korában meghalt...És most álmában ezt látja: apjával megy az úton a temető felé, éppen a kocsmá előtt vannak, ő erősen fogja apja kezét, és ijedten nézi a kocsmát.” (Dosztojevszkij, *Bűn és bűnhődés*, 1964, 59).

Dosztojevszkij attitűdje és a még tudatos - a torinói epizód előtti – Nietzsche részvétellel és szánalommal kapcsolatos nézetei között számos különbség tárható fel, azonban ahogy majd látjuk egyes helyeken hasonlóságok is azonosíthatóak (Di Santo, 2010). Tekintsük át Nietzsche néhány szövegrészletét ezzel kapcsolatosan! A *Túl jón és rosszon* című könyvében Nietzsche (1995) amellet érvel, hogy a szimpátia és a részvét megvetendő mert felkeltik a vágyat a szenvedés csökkentésére³³, ahogy a kereszténység is, amely meg kívánja szabadítani a világot a szenvedéstől. Nietzsche szerint a kereszténység elsorvasztja az embert, a filozófus elutasítja a szociális nehézségek kapcsán érzett részvétet. Nietzsche arra figyelmezteti olvasóit, hogy megvan az esélye a „részvétbe való belefulladásnak”.

„Minél inkább fordul egy pszichológus...a válogatottabb esetek és emberek felé, annál inkább nő a veszélye, hogy belefussad a részvétbe: keménységre és derűre *szorul*, inkább mint bárki más. A magasabb rendű ember, az idegenebb fajtájú lélek romlása, tönkremenetele ugyanis szabály: rettenetes folyton szembesülni az ilyen szabállyal...a részvét rendszerint csalódik az erejében, a nő szeretné hinni, hogy a szeretet *mindenre* képes- tulajdonképpen nincs is más hite. Ő, a

³³ Chamberlain (1996) értelmezése szerint Dionüszosz világában ismeretlen a részvét, amely mögött nem a szeretet hiánya húzódik, hanem épp ellenkezőleg, a részvét hiánya az egyetlen mód, hogy a „másikat velünk egyenlőnek és teljes értékű személynek” (Chamberlain, 1996, 104) tekinthessük, kiiktatva így a másik feletti uralkodást és annak manipulálását.

szívet tudással ismerő látja, milyen szegény, ostoba, gyámoltalan, arcátlan, félreértő, hamarabb romboló, mintsem megmentő a legjava, legmélyebb szeretet is!” (Nietzsche, *Túl jón és rosszon*, 1995, 134-135, kiemelés az eredetiben)

A könyv 269. fejezetének Krisztussal kapcsolatos egy szakasza, miután ostromozza a keresztény szeretetideált, a szöveg utolsó két mondatában váratlanul megjelenít egy ambivalenciát is, mikor a fájdalomra és annak szükségszerű elfogadására, átélésére kérdez rá.

„Könnyen lehet, hogy Jézus életének szentmeséje és jelmeze mögött a *szeretetről való tudás* mártíriumának egyik legfájdalmasabb esete rejtőzik : a legártatlanabb és legvágyóbb szív mártírúma, akinek semmi ember-szeretet nem volt elég, aki szeretést és viszont-szeretést, s kívülre semmi mást nem *követelt*, kőkeményen, tébolyultan, félelmes kitörésekkel azok ellen, akik szeretetüket megtagadták tőle, egy szegény szeretettel jól nem lakott és jól-lakathatatlanok a története, akinek a pokolt kellett kitalálnia, hogy oda küldhesse azokat, akik nem *akarták* szeretni- s aki végül, az emberi szeretetről, tudóvá váltan, egy olyan isten kitalálására kényszerült, aki egészen szeretet, egészen szeretni-*tudás* – aki az ember-szereteten megkönyörül, hisz oly szegényes, oly tudatlan! Aki így érez, aki a szeretetről így *tud-* a halált *keresi*. De miért adnánk át magunkat ilyen fájdalmas dolgoknak? Hacsak nem kell hogy ezt tegyük.-, (Nietzsche, *Túl jón és rosszon*, 1995, 135-136, kiemelés az eredetiben)

Hasonlóan ostromozza a részvétet Nietzsche *Így szólt Zarathustra* című könyvének második részében először Zarathustra is.

„Ó, ugyan voltak-e a világnak nagyobb balgaságai, mint amiket a részvét-teliek követtek el? És ugyan mi okozott több szenvedést e világon, mint a részvét-teliek balgaságai? Jaj a szeretőknek, ha nincs magaslátuk, mely túlemelné őket részvétükön! Így szólt hozzám egykor az ördög : „Megvan a maga pokla Istennek is – az emberszeretete. Nemrégiben pedig azt mondta nékem :”Isten halott, behalt a részvétbe az ember iránt. Óva intlek hát benneteket a részvétől: súlyos felleget tornyosít még az ember fölé!” (Nietzsche, *Így szólt Zarathustra*, 2004, 111).

Hogy a – részvétellel teljes torinói incidens előtti - még tudatos nietzschei Szelf ellentmondásosságára épp az erő és a részvét kapcsán rámutathassunk, nézzük meg az *Így szólott Zarathustra* negyedik, utolsó fejezetét is, ahol a részvétellel kapcsolatosan a *Túl jón és rosszon* részletekkel és a korábban idézett Zarathustra szövegekkel igencsak ellentétes részekre bukkanunk. A részvét rajza így egyre ellentmondásosabbá válik, Nietzsche Isten halála után mintha maga kezdene Istenné válni.

„Ne legyen inkább semmi isten, csináljunk magunknak saját szakállunkra sorsot, szegődjünk bolondnak, vagy legyünk istenné saját magunk” (Nietzsche, *Így szólott Zarathustra*,2004, 311).

Zarathustra a könyv negyedik részében a *Legocsmányabb emberrel* - akit poétikai értelemben hasonmásának tarthatunk - találkozva furcsa kijelentéseket tesz, felmutatja azt az ellentmondást, amely a nietzschei Szelf sokértelműségét, folyamatosan elmozduló jellegét reprezentálja.

„Bölcsnek képzeled magad, te büszke Zarathustra! Fejtsd hát meg a talányt, te kemény diótörő- a talányt, mely én magam vagyok! Szólj hát: ki vagyok én? - E szavak hallatára pedig – mit gondoltok, Zarathustra lelkével mi történt vajon? *Részvét töltötte el*, és lerogyott nagy hirtelen...”(Nietzsche, *Így szólott Zarathustra*,2004, 314, kiemelés az eredetiben).³⁴

Messze vagyunk még a torinói színvallástól, de ha pontosan és alaposan olvassuk Nietzscht látható, hogy az egyszerűnek tűnő, kegyetlen maszk mögött a Szelf ellentmondásos, sokrétű, néhol részvétellel teljes jellege kevesebb

³⁴ A részvét - korábbiakban látott - elítélésével ellenkező, itt azt elfogadó megjelenítése mögött Thomas Mann sejtését követve Chamberlain (1996) Dosztojevszkij esetleges hatását veti fel, amely azért igen különös a nagy német író és az angolszász Nietzsche kutató részéről, mert a történeti kutatások szerint 1886 szeptembere előtt Nietzsche biztosan nem „találkozott Dosztojevszkij nevével” (Czeglédi,2008,120). Magyarázhatja ezt az ellentmondást az a feltételezés, hogy „1882-ben Nietzsche Lou Saloméval beszélhetett a *Bűn és bűnhődés*ről...amelyet a későbbiekben 'elfelejtett’„(Chamberlain,1996,233). Ezt az utóbbi feltételezést valószínűsíti Lavrin(1969) is, aki utal rá, hogy Lou Salome mutatta meg - hasonlóan Nietzschéhez - Rilkének is az orosz irodalom a költő által nem ismert aspektusait.

szöveghelyen de utolérhető, hasonlóan ahogy a bűnhődést és a bevallást áhító, majd újjászülető gyilkos, Raszkolnyikov esetében is.

Erőszak – szenvedés - részvét : a mögöttes

Raszkolnyikov saját értelmezése szerint, a lovas álomban ő a lovat agyonverő Mikolka, az álom megfesti tervét, amely az idős és haszontalan (ezeket ordítja Mikolka is álomban a ló kapcsán) uzsorásasszony megölésére irányul. Mikolka alakjában a nyers, brutális erőszak jelenik meg, az álom lebontja az intellektualizáló igazolásokat, amelyek a különleges, felsőbbrendű emberek morálfelettségére vonatkoztak a főhős éber állapotában, a bűnről írt cikkben, a gyilkos terv morálfilozófiai hátterének megformálásában. Az álom különböző szereplői és az álomban megjelenő affektusok Raszkolnyikov ellentmondásos személyiségének³⁵ különböző oldalait is felmutatják (Breger, 1989, Wilson, 1976). Raszkolnyikov nemcsak a dühös támadó Mikolka, de az ártatlan gyermek is, aki ebben a szerepben nem gyűlöli (mint Mikolka alakjában) hanem rajongva szereti az anyát, s aki döbbenet nézi végig a brutális jelenetet, de az álmodó egyben az áldozat, a megvert és megölt ló is. A regényben számos helyen érhető tetten Raszkolnyikov azonosulása a kiszolgáltatott szenvedőkkel, az élet igazságtalansága dühének egyik központi motivációja. Az álombeli közömbös - a tragikus esemény által érzelmileg meg nem érintett - apa is Raszkolnyikov személyiségének egy aspektusa, valamennyi álombeli szereplő a főhős személyiségének egy oldala (Wasiolek, 1974), ahogy így van ez valamennyiünk álmaiban, azonban Raszkolnyikov esetében a személyiségrészek elidegenedettek egymástól, disszociáltak (Wilson, 1976, Garber, 1976). Wasiolek (1974) úgy látja,

³⁵ Raszkolnyikov személyiségének ellentmondásossága látható - ahogy erre Kiremidjain (1976) rámutat - a gyilkosság megítélésével kapcsolatosan is, egyrészt a főhős bűnnek tartja a gyilkosságot, amelyet be kell vallania és amelyért vállalnia kell a felelősséget, másrészt még a Szonya hatására történő beismerés előtt közvetlenül is, egyes szöveghelyeken elutasítja a bűn beismerését, s arról csupán mint hibáról beszél.

hogy a lovas álomban az áldozattá tevők és az áldozatok - Mikolka és a ló alakjában – egyfajta körkörös azonosulási láncot alkotnak, Raszkolnyikov, az uzsorásnő, az anya, a lánytestvér Dunya, Marmeladov³⁶ egyszerre agresszorok és az erőszakot elszenvedők. Ezt látjuk a gyilkossággal kapcsolatosan is, amikor a tett után Raszkolnyikov hasonló rettenettel tekint magára és tetteire, mint ahogy az álombeli kisfiú szemléli az erőszakot, a tervvel kapcsolatosan közömbös (álombeli apai) Szelf-része nem érzékeli, hogy az asszony meggyilkolása miként fogja érinteni életét és személyiségét³⁷. Wilson (1976) mutat rá és elemzi, hogy Raszkolnyikov álombeli Szelf-részei hogyan jelennek meg a Porfirijel kapcsolatos három kihallgatás során. Az első kihallgatás során Raszkolnyikov az álombeli apa „nem a mi dolgunk” pozícióját veszi fel, a második meghallgatáskor a főhősben Mikolkához hasonlatos gyilkos indulatok támadnak a vizsgálóbíró iránt, míg a harmadik interjú kapcsán Porfirij atyai attitűdje előcsalogatja a megriadt kisfiút, aki közel van ahhoz, hogy képtelen legyen rejtegetni tovább bűnét³⁸.

A lovas álom pszichoanalitikus interpretátorai között jórészt konszenzus található abban a vonatkozásban, hogy a szenvedő és elpusztított ló az anya és/vagy a lánytestvér szimbólumaként értelmezendő, nőként aki a regénybeli anya-helyettesítők (uzsorásasszony, főbérlnő, Szonya, Katyerina Marmeladov) jelképes megjelenítője (Florance,1955, Gibian,1955, Lower,1969, Wasiolek,

³⁶ A Raszkolnyikov és Marmeladov személye közötti rejtett összefüggést sugallja Dosztojevszkij talán azzal is, hogy a részeg Marmeladovot egy kocsit húzó ló tapossa halálra.

³⁷ A Szelf ellentmondásosságát ismeri fel Szekeres is, amikor úgy fogalmaz, hogy „a lovas álomban szereplő Mikolka, parasztló, kisfiú, édesapa, valamint a tömeg (legények, öregember, a gyermek Raszkolnyikovot megfogó asszony), de még az emlékképekben megjelenő édesanya is a főhős világlátásának különböző 'szeleteit' képviselik. Ezáltal a lovas álom az álmat értelmző, a gyilkosság gondolatát hol elfogadó, hol elutasító Raszkolnyikov meghasonlottságát a különféle énalakváltozatokban többszörösen leképezi, a hős így újra és újra megütközik önmagával.” (Szekeres,2008, 65)

³⁸ Mihail Bahtyin a polifonikus és monologikus művészi gondolkodás és pozíciók kapcsán jegyzi meg, hogy „Porfirij és Raszkolnyikov mindhárom találkozása hamísítatlan, nagyszerű polifón dialógus.” (Bahtyin,2011,80)

1974, Kiremidjain,1976, Rosenthal,1981, Breger,1989, Layman,2006). Florance (1955) és Lower (1969) is kiemeli, hogy az álombeli brutális verés tudattalan szado-mazochisztikus fantáziákat idéz, a gyermek elképzelését a szülők közösüléséről, ösjelenet-fantázia. Florance(1955) hívja fel a figyelmet arra, hogy a lovas álomban Raszkolnyikov valamennyi családtagja valamilyen formában megjelenik (a nagymama és halott öccse csak itt az álomban), egyedül a lánytestvér Dunya nem, amely a szerző értelmezése szerint arra utal, Dunya nagyon is ott van az álomban, a megvert, „megerőszakolt” ló valójában a főhős testvérenek szimbóluma. Egyes freudiánus interpretációk arra is figyelmeztetnek, hogy az álombeli kisfiú részvéte, szánalma a haldokló ló iránt defenzív azonosulás valamint libidinális impulzusok következménye, így értelmezik a jelenetet, amikor Raszkolnyikov megcsókolja a ló száját és szemét (Lower, 1969, Steffen, 2011). A közbeavatkozásra képtelen, közömbös álombeli apakép mögött elégtelen apai internalizációs mechanizmusokat és Felettes-Én kialakulást jelölnek meg. Steffen (2011) felfogásában a ló szemének ütlegetése kasztrációs szorongással kapcsolatos fantáziaanyag mobilizálódására utal.

Edith Steffen (2011) tesz kísérletet dolgozatában a torinói incidens ödipális fókuszú értelmezésére is. Felhívja a figyelmet az apját korán elvesztő Nietzsche esetében az anyával és a femininitással való meghatározó azonosulásra, amely a későbbiekben reakcióképzés következtében majd az anyával kapcsolatos indulatokban lesz érzékelhető. Az apával kapcsolatosan Wolfensteinhez(2000) kapcsolódva melankolikus identifikációról beszél, amely legnyilvánvalóbbá akkor vált, amikor Nietzsche elérte azt a kort amikor apja meghalt, s amely azonosulásnak meglátása szerint konverziós tünetképző szerepe is volt. Nietzsche 1858-ban, még csupán 13 évesen papírra vetett egy önéletrajtot, „Aus Meinem Leben” „Kifelé az életből” címmel (idézi „Out of My Life” címmel Arnold, Atwood, 2000, az itt közölt részeket az ő angol fordításukból fordítottam magyarra, TT.). Ez a korai írás izgalmas adalékokat szolgáltat a

későbbi filozófus apjával kapcsolatos emlékeihez, érzéseihez (Tényi,2007, 2010), és összefüggés található a fiatal fiú tónusa és a vallásos neveltetés között, amelyben Nietzsche felnőtt. Az apa Ludwig Nietzsche protestáns lelkész, anyja és a család többi nőtagja szigorú vallásos atmoszférában éltek (Hayman,1980, Safranski, 2002). Vannak értelmezők, akik a nietzschei életmű tónusa és a lelkész apától introjektált hang között úgy látnak összefüggést, hogy a kései Nietzsche hangja az apai tónus egyfajta direkt lenyomata és valójában nem is sokkal több annál (Miller,1991). Differenciáltabban látja ezt Arnold és Atwood (2000), amikor a korai önéletrajz stílusát és az Így szólott Zarathustra tónusát összevetve úgy fogalmazzák, hogy míg a prédikátori hang a korai, gyermekkori írásban rejtett és fojtott, addig az érett filozófusnál az – az írás körköröségében és szövevényességében – már hatalmas költői erővel, s a kontrollt bátran elengedve zuhan elő. Zarathustra a vándorló próféta parabolikus történetében és 4 könyvében, az akarat, a test és az erő hirdetése történik, a Szent Ember (Zarathustra) és a lelkész apa analógiája hasonlóan plasztikus, ahogy a korai önéletrajz prédikátori tónusa és az Így szólott Zarathustra költészete között is analógiát láthatunk (Tényi,2007,2010). A korai írásban több helyen olvashatunk mély érzelemmel megírt részeket Nietzsche apjáról.

„Apám ennek a városnak a lelkésze volt, s felelős volt a szomszédos városokért Michlizért és Bothfieldért is. Ő jelenítette meg a városi lelkipásztor tökéletes képét. Az elme és a temperamentum vonatkozásában kiemelkedő ember volt, egy Keresztyén valamennyi jó tulajdonságával bírt, nyugodt, egyszerű és boldog életet élt, mindenki tisztelete őt...szépen zongorázott, főként a szabad improvizációnak volt a mestere.” (Nietzsche,Aus Meinem Leben, 1858, 8-9., idézi angolul Arnold, Atwood, 2000, 658-659).

Egy nagyvonalú és másokért élő úr képe ez, érezzük a hatalmat, amit a fiatal fiú az apa képére vetít, az apa képe idealizált. 1848 őszén azonban Nietzsche apja

megbetegszik, betegsége az akkori leírás szerint „az agy elpuhulása” (Hayman,1980)³⁹ volt. Az apa elveszti a látását

„az örök sötétség volt amit el kellett viselnie a hátralevő szenvedései során...július 26-án mély álomba zuhant, és csak néha tért magához. Utolsó szavai ezek voltak: ”Franzchen –gyere–anya – hallgass–hallgass–oh istenem”. Csendesen halt meg 1849 július 27-én... bár még fiatal voltam és tapasztalatlan, volt már fogalmam a halálról, a gondolat hogy a szeretett apától elváltam örökre mélyen érintett és keserűen sírtam...apátlan árva lettem,a legdrágább anyám pedig özvegy.” (Nietzsche, Aus Meinem Leben, 1858, 11-12., idézi angolul Arnold, Atwood, 2000, 658, kiemel. tőlem, TT.).

A korai önéletrajz szerint gyakran képzelte maga elé apja alakját annak halála után, míg az augusztus 2-i temetésről írva különös és fájdalmas hangon ír.

„egy órákor a ceremónia elkezdődött a harangok zúgásával...ezek a szomorú hangok sosem tűnnek el a fülemből,sosem felejttem a sötét...dal dallamát „Jézus,én bizadalmam”..az üres és buta szavak visszhangzottak és ő a *mi atyánk* örökre elment...A föld elvesztett egy hívő lelket, a menny nyert egy figyelő lelket”. ” (Nietzsche, Aus Meinem Leben, 1858, 11-12., idézi angolul Arnold, Atwood, 2000, 659, kiem. tőlem, TT.).

Kísérteties és misztikus a temetés leírása, a harangok, a visszhangzó szavak, a „mi atyánk” megfogalmazás „az én apám” helyett, különössé, szinte álomszerűvé teszik a leírást. Hasonló érzelmi tónust idéz Nietzsche egy álma ebből az időszakból.

„Azt álmodtam, hogy ugyanazt az orgonaszót hallom mint a temetésen. Ahogy ennek okát kerestem,hirtelen egy sír megnyílt és apám a halotti lepelben kimászik belőle. Berohan a templomba és egy kis idő múlva egy kisgyerekekkel a karjaiban tér vissza. A sír megnyílik, ő belép és a sír teteje visszazáródik. Hirtelen az orgona dübörgő hangja megszűnik és felébredek.”. (Nietzsche,Aus Meinem Leben, 1858, 12., idézi angolul Arnold, Atwood, 2000, 659).

³⁹ Nietzsche apjának és a nagy filozófusnak a betegségei közötti esetleges összefüggéseket a korábban már idézett egyik munkámban tekintetem át (Tényi,2012).

Míg a temetésről szóló leíró rész az apát mint idealizált jót láttatja, akivel a menny nyert egy figyelő lelket, az álom már mint fenyegető démonit is megfesti, egy másvilágit, aki elrabolja a kisgyermeket az élettől. Figyeljük meg az időbeli körkörösséget is, a múlt, a halott apa eljön a jövőért, a gyermekért, a sírból visszatérő apa a bölcsőt éppen elhagyó gyermeket a sírba viszi, amivel az élet linearitását egyfajta gyűrűvé hajlítja Nietzsche álma (Tényi,2007, 2010).

Steffen(2011) úgy spekulál, hogy Nietzsche esetében megfordult az ödipális konszolidáció, nem az apa internalizációja történt meg a fiú által, hanem az Emberfeletti Ember fogalmában a fiút internalizálta az apa, elméletével Nietzsche nemcsak saját apjává, de apjának apjává is vált. Több mint 100 éve hasonlóan látta ezt Lou Salome is, aki - az első monográfiában, amely a filozófiai irodalomban Nietzschéről született - amellet érvel, hogy „Isten halálának” bejelentése után, Nietzsche apjává válik az istenszerű Zarathustrának, így az Emberfeletti Nietzsche, egy új Isten megalkotása történik meg (Salome, 1988).

A Szelf ellentmondásossága - a nietzschei megközelítés⁴⁰

Ahogy az eddigiekből is látható volt, Nietzsche – és ahogy láttatni igyekeztünk Dosztojevszkij⁴¹ számára is - senki sem egy dolog, az esszenciális, azaz egységes Szelf mint olyan nem létezik (Morgan, 1965), „a Zarathustrától gyakran ismétlődik írásaiban az a gondolat, hogy az individuum annál erősebb és gazdagabb, minél több belső ellentmondást el tud viselni” (Czeglédi,2008,17). A „Szelf-érzet” Heinz Kohut számára oly fontos fogalmát

⁴⁰ A Szelf pszichológiai vázlatairól Nietzsche életművében részletesen írok egy 2007-es monográfiámban és egy 2010-ben megjelent dolgozatomban (Tényi,2007, 2010)

⁴¹ Bahtyin megfogalmazásában: „Az ember soha nem azonos önmagával...Dosztojevszkij művészi koncepciója szerint a személyiség legigazibb élete azokon a pontokon folyik, ahol az ember elveszti önmagával való azonosságát...”(Bahtyin,2001,77)

mint illúziót, mítoszt vagy előítéletet tekintette volna (Chessick,1997). Nietzsche a világot mint fragmentáltat élte és így is viszonyult hozzá, amely gondolkodásának, fogalmainak többértelműségében, sokértelműségében vagyis szabadságában és - legnagyobb titkában (Deleuze,1999,43) - a játékos felelőtlenségében testesült meg.⁴² Ahogy Kohut (1978) írja, a modern művész hírnök, a kultúra fragmentációjának a hírnöke, Nietzsche költői prózája pontosan testesítette az európai civilizáció azon bomlását, amely az I. világháborúval vette kezdetét. Nietzsche szerint „minden, ami mély, szívesen ölt maszkot” (Nietzsche,1995,*Túl jón és rosszon*, 36), az ember maszkokat visel az űrt leplezendő, filozófusunk szerint a Szelf egysége, magja nem létezik, létezése a sokrétűség és az ellentmondásosság (Chessick,1997). A Szelf aktív és reaktív tetteink multiplicitása, afirmáció és negáció erőterében „elég sok eset adódik, amikor tetteink tarkák” (*Túl jón és rosszon*, 215.rész,In: Nietzsche, 1984, Válogatott írásai, 318.). Nietzsche határozottan érvel amellett, hogy a Szelf egységét, önmagunkat úgy kell létrehoznunk, valahogy úgy kell megalkotnunk mint egy műalkotást⁴³.

⁴² Gilles Deleuze - aki monográfiájában legalábbis ismereteink szerint talán legmélyrehatóabban elemzi Nietzsche morálfilozófiáját - mutat rá, hogy a „felelőtlenség Nietzsche legnemesebb és legszebb titka. A kereszténységhez képest a görögök gyerekek. Az, ahogyan leértékelik a létezést, a „nihilizmusuk” meg sem közelíti a keresztényi tökélyt. Bűnösnek ítélik a létezést, de nem eszelték még ki azt a rafinériát, melynek segítségével vétkesnek és felelősnek is ítéltető. Amikor a görögök úgy beszélnek a létezésről, mint ami bűnös és „hübriszes”, azt gondolják, hogy az istenek tették örültté az embereket : a létezés bűnös, *de az istenek viselik érte a felelősséget*. Ez a nagy különbség a büntett görög értelmezése és a bűn keresztényi értelmezése közt.” (Deleuze,1999,43,kiem.eredetiben.)

⁴³ „A fajokat össze-vissza hányó bomlás-kor embere, aki ilyenként hordozza sokrétű eredetének örökségét, azaz ellentétes, s gyakran nem is csupán ellentétes ösztönöket és mértékeket, melyek viaskodnak egymással és ritkán hagynak egymásnak nyugtot – a kései kultúrák és megtört fények e gyermeke átlagában meglehetősen gyenge ember lesz: legalapvetőbb vágyakozása arra irányul, hogy az a háború, ami nem más, mint *ő maga*(kiem.az eredetiben,TT.), egyszer véget érjen, a boldogság úgy jelenik meg számára, valamilyen megnyugtató (például epikureus vagy keresztény) orvoslással és gondolkodásmóddal...- *Ha azonban az ellentét és a háború az efféle természetű emberben úgy hat, mint még eggyel több életinger és életgyönyör*-(kiem.tőlem,TT.), s ha másfelől hatalmas és engesztelhetetlen ösztöneihez hozzáöröklődött és ránevelődött a magával szembeni hadviselés igazi mestertudása és kifinomultsága, *tehát az önmagán- uralkodás és önmaga-eszén-túljárás : akkor jönnek létre azok a varázslatos Felfoghatatlanok és*

Erőszak, szenvedés, halál, közömbösség és részvét történéseit kerestük ebben a fejezetben, azokat az ellentmondások örvényében folyamatosan alakuló és változó, szétdobott dionüszoszi Szelf perspektívájából⁴⁴ igyekeztünk megérteni. Dosztojevszkij élete, bukott és újjászülető hősei⁴⁵, Nietzsche művei és tragikus összeomlása, az életmű részeként értelmezett torinói incidens és Raszkolnyikov lovas álmának kísérteties hasonlósága, a szorongató epizódok szemlélése és elemzése a Szelf koherens centrumot nélkülöző, ellentmondásos, sokrétű karakterét mutatja fel.

Kitalálhatatlanok (kiem.tőlem,TT.), azok a győzelemre és csábításra termelt talányemberek, melyeknek legszebb kifejeződése Alkibiadész és Caesar...a művészek közt pedig talán Leonardo da Vinci...” (Nietzsche,Túl jön és rosszon,1995,76.)

⁴⁴ „A dionüszoszi Szelf ellentmondásosságában és szétdobottságában a plurális, centrumnélküli, fragmentált,de hangsúlyosan affirmatív Szelf képe (hatalom akarása) és a nietzschei lételmélet (örök visszatérés) látszik... csírázni... A dionüszoszi Szelf nem rendelkezik kohézióval, folyamatos és kaotikus mozgás, ahol ellentmondásait hordja ki, ellentétébe fordul, kifordul tengelyéből. Tatár jól summáz mikor úgy fogalmaz, hogy „a nietzschei állítás szerint valójában nincsenek dolgok, nincsenek szubsztanciák, nincsen létező : csak áramló életfolyam, keletkezések, pusztulások, alakulások áradata.” (Tatár, 2000, 206)... Amit a dionüszoszi Szelf jelöl, az mint *jelölt* valójában nincs is, mint beszélő szubjektum, vagy referens, vagy akár mint a gondolat tartalom, a *Szelf itt csak a retorikus kérdés nyoma*, a szétszórt és sokban testesülő egy, a hatalom akarása, az öregség, Harold Alderman megfogalmazásában az „eredeti és teljes szétesés” (nem publikált kézirat, idézi Corngold,1981). Egyik pont ez itt,ahol Nietzsche posztmodernizmusa a legradikálisabb... A dionüszoszi Szelf szétdobottsága, fundamentális sokértelműsége valami hasonló ahhoz, amit a kleiniánusok a „ pszichotikus mag” (Bion,1967) fogalmában és a „jelentések megtámadásának un. mentális nihilizmus” (Robbins,1992) koncepciójában - a pszichotikus valóságkezelést tanulmányozva- leírtak. Így sejteti ezt Michel Foucault is egy Nietzschéről tartott előadásában. 'A tébolynak a tapasztalata lenne az interpretáció mozgásának szankciója, amely mozgás vég nélkül közelít önnön középpontjához, hogy aztán megpörkölődve magába zuhanjon.' (Foucault, Nietzsche,Freud,Marx, In: A francia Nietzsche-recepció, 1992, 162) „ (Tényi,2010,341-344, kiemelés az eredetiben)

⁴⁵ Legújabbban Zvedeniuk(2012) mutat rá, hogy a nem-egységes, szétdobott, ellentmondásos, hasított Szelf rajza már a korai A Hasonmás című Dosztojevszkij kisregényben felmutatásra kerül, sokkal korábban annál, ahogy az majd később Freudnak a Kísértetiesről szóló írásában és Lacannak a tükör stádiummal kapcsolatos elméletében megjelenik.

Epilógus

Az emberi elemzése után Krasznahorkait követve azonban feltehetjük a kérdést: „...Mi lett a lóval...”? A nietzschei összeomlás momentumát pályája végére illesztő – a bejelentése szerint utolsó filmjét rendező – Tarr Béla ad erre egy lehetséges választ, a világ teljes összeomlását, az utolsó hat nap történetét megmutató „A torinói ló” című, 2011-ben bemutatott filmjében. Krasznahorkai és Tarr olvasatában Nietzsche józanságának vége, az értelem elvesztése, az apokalipszis, a világvége kezdete volt. Tarr filmje meglátásom szerint talán a dosztojevszkiji hagyományhoz is kapcsolható azzal, hogy – Kovács András Bálint (2011) megfogalmazásában – „közvetlen viszonyt teremt a legelvontabb, legkifinomultabb, legköltőibb és filozofikusabb szféra, valamint a legalacsonyabb, legkiszolgáltatottabb és legkilátástalanabb emberi létezés között.”

Tarr utolsó filmjét olvasva lassan lélegzünk, ahogy „...közelednek felénk a társaink, nem üzenünk semmit, csak nézzük őket, s részvéttel eltelve hallgatunk. Azt gondoljuk, ez a részvét helyesen van így bennünk, s hogy a közeledőkben is helyesen volna így, hiszen ha ma mégsem, akkor lesz holnap...vagy tíz...vagy harminc év után.

Legkésőbb Torinóban.”

IRODALOM

Arnold K., Atwood G. (2000): Nietzsche's madness. *Psychoanalytic Review*, 87: 651-698.

Bahtyin M. (2001) : Dosztojevszkij poétikájának problémái. Budapest, Osiris Kiadó.

Barcsi T. (évszám nélkül) : Nietzsche és Dosztojevszkij – magyar gondolkodók műveinek tükrében. Kézirat.

Berdyaev N. (1975): Dostoevsky, the Nature of Man, and Evil. *Crime and Punishment*. By F. Dostoevsky, 2nd ed. Gibian G.(ed.), New York, Norton, 571-577.

Bergyajev Ny. (1993): Dosztojevszkij világszemlélete. Budapest, Európa Kiadó.

Bion W. (1967) : *Second Thoughts*. New York, Jason Aronson.

Bogg R.A (1999) : Dostoevsky's Enigmas : An analysis of violent men. *Agression and Violent Behavior*, 4,371-386.

Breger L. (1989) Dostoevsky . *The Author as Psychoanalyst*. New York, London, New York University Press.

Burchell S.C (1933) : Dostoevsky and the sense of guilt. *Psychoanalytic Review*, 17, 195-207.

Chapelle D. (1994): Nietzsche and psychoanalysis. Albany, State University, New York Press.

Chamberlain L. (1996) : Nietzsche in Turin. New York, Picador.

Chamberlain L. (1996): Elegance and Metaphysics beside the Po. *The Times*, March 30.

Chessick R.D. (1997) : Perspectivism, constructivism, and empathy in psychoanalysis : Nietzsche and Kohut. *Journal of the American Academy of Psychoanalysis*, 25:373-398.

- Cirignotta F., Todesco C.V.,Lugaresi E. (1980): Temporal lobe epilepsy with ecstatic seizures (so-called Dostoevsky epilepsy). *Epilepsia*,21,705-710.
- Corngold S. (1981) : The Question of the Self in Nietzsche during the Axial Period (1882- 1888). *Boundary*, 2:9/10,55-98.
- Czeglédi A. (2008) : Incipit Niétzky. Szélgjegyzetek a kései Nietzsche nihilizmus és esztétikumképéhez. Doktori disszertáció, ELTE BTK.
- Czeglédi A. (2013) : Fjodor Mihajlovics Nietzsche. Szélgjegyzetek a kései Nietzsche nihilizmus és esztétikumképéhez. Budapest, L'Harmattan Kiadó.
- Deleuze G. (1999) : Nietzsche és a pszichológia. Debrecen-Budapest, Gond Alapítvány Kiadó – Holnap Kiadó.
- Di Santo M.J. (2010) : „Dramas of Fallen Horses” : Conrad, Dostoevsky, and Nietzsche. *Conradiana*, 42, 45-68.
- Dosztójevszkij F.M. (1964) : Bűn és bűnhődés. Budapest, Európa Könyvkiadó.
- Dosztójevszkij F.M (1967): Notebooks for '*Crime and Punishment*'. Wasiolek E.(ed.) Chicago, University of Chicago Press.
- Dosztójevszkij F.M (1994) :A Writer's Diary, Volume One : 1873-1876. Evanston, IL: Northwestern University Press.
- Dosztójevszkij F.M. (1985) : Tanulmányok, vallomások. Budapest, Európa Könyvkiadó.
- Dukkon Á. (1992) : Arcok és álarok. Dosztójevszkij és Belinszkij. Budapest, Tankönyvkiadó.
- Erdélyi I. (1984): A csábítás lélektana. In : Kierkegaard Budapesten. (szerk.Nagy A.)Budapest Fekete Sas Kiadó, 69-84.
- Erdélyi I. (2004) :Mindennapi kísérteteink. Budapest, Flaccus Kiadó.
- Fejér Á. (2007): Nietzsche és Tolsztoj gondolkodástörténeti jelentősége. Szeged, Kultúrtörténeti Stúdiumok.
- Ferguson Rayport S.M., Rayport M., Schell C.A.(2011): Dostoevsky's epilepsy . A new approach to retrospective diagnosis. *Epilepsy and Behavior*, 22,557-570.

Fischman S.C (1987) : Sigmund Freud and the Case of the Underground Man. Dostoevsky Studies, 8, 209-218.

Florance E.C. (1955): The neurosis of Raskolnikov : a study in incest and murder. Archives of Criminal Psychodynamics,1, 344-396.

Freud S. (1998) : Dosztojevszkij és az apagyilkosság. In : Bókay A., Erős F. (szerk.) Pszichoanalízis és irodalomtudomány. Szöveggyűjtemény. Budapest, Filum Kiadó, 83-93.

Foucault M. (1992) : Nietzsche, Freud, Marx. In : A francia Nietzsche-recepció. Bacsó B.(szerk..). Atheneum, T-Twins.157-171.

Fuss P.,Shapiro H. (1971) : Nietzsche : A Self-Portrait from His Letters. Cambridge, Harvard University Press.

Gadamer H.G. (1986): Das Drama Zarathustras.Nietzsche-Studien, 15,1-15.

Garber K.D. (1976) : A Psychological Analysis of Dostoevsky Character: Raskolnikov's Struggle for Survival. Perspect Psychiat Care, 14, 14-21.

Geschwind N. (1984) :Dostoevsky's Epilepsy. In: Blumer D(ed.) Psychiatric Aspects of Epilepsy,Washington DC, American Psychiatric Press, 325-334.

Gibian G.(1955): Traditional symbolism in *Crime and Punishment*. PMLA, 70,979-996.

Gimeno R.M. (2010) : Apologizing and Embracing: Reflections on Nietzsche's Collapse.[www.theconfluencehumanisticjournal.com/up-](http://www.theconfluencehumanisticjournal.com/content/uploads/2010/12/Apologizing-and-Embracing-Gimeno.pdf)
content/uploads/2010/12/Apologizing-and-Embracing-Gimeno.pdf (Letöltve 2013.06.15)

Gyöngyösiné Kiss E. (1996) : *Bűn és bűnhődés*. Dosztojevszkij regényének sorsanalitikus interpretációja. Thalassa, 7, 2. szám, 126-136.

Hamvas B. (2005) : A babérligetkönyv. Hexakümon. Medio Kiadó.

Hayman W. (1980): Nietzsche:A critical life. New York:Oxford University Press.

Hughes J.R. (2005): The idiosyncratic aspects of the epilepsy of Fyodor Dostoevsky. Epilepsy and Behavior,7,531-538.

- Kanzer M. (1948) : Dostoevsky's matricidal impulses. *Psychoanalytic Review*, 35, 115-125.
- Kiremidjain D.(1976): *Crime and Punishment* : Matricide and the Woman Question. *American Imago*, 33, 403-433.
- Kohut H.(1978) :In: Ornstein P.(ed.) *The Search for the Self*,Volume Four, Madison CT, International Universities Press.
- Kovács A. B.(2011) : A torinói ló. Az utolsó Tarr-film. *Filmvilág*, 3.szám, 4-9.
- Krasznahorkai L. (1990): Legkésőbb Torinóban. *Alföld*, 41, január, 29-30.
- Kundera M. (1984) : *The Unbearable Lightness of Being*. New York, Harper and Row.
- Layman L.(2006): An analysis of selected dream sequences in Fyodor Dostoevsky's *Crime and Punishment*.
www.midlandstech.edu/stylus/AbeLayman.BonnerAward.2006.pdf (Letöltve 2013.06.12)
- Lavrin J. (1969): Nietzsche and Dostoevsky. *Russian Review*, 28, 160-170.
- Lower R.B. (1969) : On Raskolnikov's dreams in Dostoevsky's *Crime and Punishment*. *J. Am. Psychoanaly. Assoc.*, 17, 728-742.
- Miller A. (1991): *The untouched key: Tracing childhood trauma in creativity and destructiveness*. New York, Doubleday.
- Miller C.A. (1973): Nietzsche's discovery of Dostoevsky. *Nietzsche-Studien*, 2, 202-257.
- Morgan G. (1965): *What Nietzsche Means*. New York, Harper Torchbooks.
- N.Apáti J. (1989): Dosztojevszkij, a pszichológus. In: *Orosz írók magyar szemmel.III.* (szerk. Dukkon Ágnes) Budapest, Tankönyvkiadó,197-205.
- Nietzsche F. (1984): *Válogatott írásai*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Nietzsche F.W. (1995): *Túl jón és rosszon*, Budapest, Natura.
- Nietzsche F. W. (1996) : *Adalék a morál genealógiájához*. Budapest, Holnap Kiadó.

- Nietzsche F. (2004) : Bálványok alkonya. Nietzsche kontra Wagner. Budapest, Holnap Kiadó.
- Nietzsche F.(2001): Wagnerről és Schopenhaueréről. Budapest, Holnap Kiadó.
- Nietzsche F.W.(2004): Így szólott Zarathustra, Budapest, Osisis Kiadó.
- Nietzsche F.W.(2008): Richard Wagnernek, Georg Brandesnek és Jacob Burckhardtnak írt összes levelei. Máriabesnyő-Gödöllő, Attraktor Kiadó.
- Paneth G. (2006) : Széljegyzetek Don Juanhoz. In: Múzsák a díványon. (szerk. Füredi J., Buda B.) Budapest, Medicina Kiadó, 140-156.
- Pavlovic E.Y, Pavlovic A.M. (2012) : Dostoevsky and psychoanalysis – psychiatry in 19th-century literature. Br J Psychiatry, 200, 181.
- Prohászka L. (1996): Új értéktáblák felé (Kiekegaard, Dosztojevszkij, Nietzsche). In: Kőszegi L.(szerk.) Nietzsche-tár. Szemelvények a magyar Nietzsche-irodalomból. Veszprém. Conitatus, Pannon Panteon, 474-483.
- Rice J.L. (1985) : Dostoevsky and the Healing of Art. Ann Arbor, Mich, Ardis.
- Roazen P. (2000) : Political theory and the psychology of the unconscious. Freud, J.S. Mill, Nietzsche, Dostoevsky, Fromm, Bettelheim and Erikson. London, Open Gate Press.
- Robbins M.(1992): Psychoanalytic and biological approaches to mental illness : Schizophrenia. Journal of American Psychoanalytic Association, 40:425-454.
- Rosenthal R. (1981): Raskolnikov's transgression and the confusion between destructiveness and creativity.In : GrotsteinJ.(ed.) Do I dare disturb the universe? A Memorial to Wilfred R.Bion.London,Maresfield Library,199.235.
- Rudnytsky P.L. (1985) : Nietzsche's Oedipus. American Imago, 42,413-439.
- Safranski R. (2002): Nietzsche. Szellemi életrajz. Budapest, Európa Könyvkiadó.
- Salome L. (1988) : Nietzsche. Redding Ridge, CT, Black Swan Books.
- Seneviratne U. (2010): Fyodor Dostoevsky and his *falling sickness* : A critical analysis of seizure semiology. Epilepsy and Behavior, 18, 424-430.
- Sesztov L. (1991) : Dosztojevszkij és Nietzsche. Budapest, Európa Könyvkiadó.

- Shaw J.T. (1973): Raskolnikov's dreams. *Slavic and East European Journal*, 17, 131-145.
- Shestov L. (1969) : Dostoevsky, Tolstoy and Nietzsche. Cleveland, Ohio University Press.
- Steffen E. (2011) : The eternal return of the father : The Oedipus Complex in Nietzsche. *Psychotherapy Section Review of The British Psychological Society*, 48, 47-55.
- Szekeres A. (2008): Raskolnyikov gyilkosság előtti álmainak poétikája Dosztojevszkij *Bűn és bűnhődés* című regényében. Doktori (PhD) disszertáció, ELTE BTK.
- Tábor Á. (2007): Szellem és költészet. Pozsony, Kalligram Kiadó.
- Tallár F. (1999) : A szabadság és az európai tradíció. Budapest, Atlantisz.
- Tatár Gy. (2000) : Az öröklét gyűrűje. Nietzsche és az örök visszatérés gondolata. Budapest, Osiris Kiadó.
- Tényi T. (2007) : Nietzsche és a pszichológia. Pécs, Pécsi Tudományegyetem.
- Tényi T. (2010): A Szelf pszichológiai vázlatai Nietzsche életművében. *Psychiatria Hungarica*, 25, 333-352.
- Tényi T. (2010) : Nietzsche : lélek – mű – sors. In : *Különvélemény. Művészet/pszichiátria/terápia*. MTA Pszichiátriai Gyűjtemény kiadványai 1.,(szerk. Faludy J., Perenyi Monika), Fekete Sas Kiadó, Budapest, 41-50.
- Tényi T.(2012) : The madness of Dionysus – six hypotheses on the illness of Nietzsche. *Psychiatria Hungarica*, 27, 420-425.
- Török E. (1979): Lev Tolsztoj. Világtudat és regényforma. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Vatai L. (1992) : Dosztojevszkij – A szubjektív életérzés filozófiája. Budapest, Kálvin Kiadó.
- Vikár Gy. (1984) : A Don Juan-tanulmány mint egy élettörténeti válság megoldási kísérlete. In: *Kierkegaard Budapesten*. (szerk.Nagy A.) Budapest Fekete Sas Kiadó,21-32.

Wasiolek E. (1959): On the structure of *Crime and Punishment*. PMLA,74,131-136.

Wasiolek E. (1974): Raskolnikov's Motives: Love and Murder. *American Imago*,31,252-269.

Wilson R.J. (1976) : Raskolnikov's Dream in *Crime and Punishment*. *Literature and Psychology*, 26, 159-166.

Wolfenstein E.V. (2000): *Inside/outside Nietzsche: Psychoanalytic explorations*. Ithaca and London, Cornell University Press.

Zvedeniuk M. (2012) : „Doubling, dividing and interchanging of the Self” : The 'uncanny' subjectivity in Dostoevsky's *The Double*. *Linguistics and Literature*, 10,109-124.

Nyelv és pszichózis

Nemcsak a pszichiátria, hanem az elmebetegség orvosi fogalma is meglehetősen rövid, alig kétszáz éves múlttal rendelkezik (Foucault,1954,1965). A pszichiátriában tárgyalt betegségek gyakran nyelvi és viselkedési természetűek, általános megközelítésük rendszeresen kapcsolódik - gyakran ellentmondásosan - filozófiai, szociológiai és politikai eszmékhez. Ráadásul a mindennapi életben a tudományos módszerrel és terminológiával ellentétes hiedelmek tovább élnek, fenntartják az orvosi szemlélettől eltérő gondolkodásmódot. Ez is különös ellentét az orvostudomány más területeivel szemben, amelyeknél a közfelfogás több mint készséges a különböző betegségek biológiai-természettudományos magyarázatának elfogadásában. A pszichiátriában viszont még a szigorúan szakmai magyarázatok során is időnként - szinte lelkiismereti kérdésként - felbukkan ezen köznapi, "tudománytalan" fogalmak részleges figyelembe vételének és beépítésének igénye (Green,1986). Úgy tűnik, a pszichiátria sosem tudott megszabadulni attól, hogy foglalkoznia kelljen a nyelvvel és más belőle következő, gyanúsán lelki, spirituális problémákkal. Ebben a fejezetben a nyelvprobléma pszichiátriai integrációjának három különböző módját különítjük el. Három attitűdről, más szóval, három modellről van szó, amelyek mindegyike a betegség egy bizonyos felfogásából fakad.

A **medicinális modell** nem tulajdonít különösebb jelentőséget a beteg kijelentéseinek, a betegséget - gyakran ismeretlen jellegű - organikus okkal magyarázza. A kijelentés torzulásai pusztán ennek az oknak közvetlen következményeként értelmeződnek. A nyelvi elemzés így kizárólagosan nozológiai információt ad, segít a betegség pontosabb klasszifikációjában. Tisztán organikus-orvosi felfogás ez, melynek háttérében még ma is érzékelhető Kraepelin hatása. A használt nyelvészet ebben a modellben meglehetősen

egyszerű, többnyire semmivel sem több, mint egy közönséges iskolai grammatika vagy ennek statisztikai módszerekkel kibővített változata. Szokásosan összegyűjti a nyelvi hibákat, csoportosítja őket, majd latin és görög szavak segítségével orvosi terminusokká alakítja, és ezzel a nyelvi sík szerepe le is zárult.

A nyelvi probléma eltérő integrációs modellje az **afázia modell**, amely azután alakult ki, hogy a XIX. század második felében Broca és Wernicke kimutatta, hogy bizonyos agyi sérülések logikusan következő, rendszerszerű nyelvi változásokhoz vezetnek. A betegség szembeötlő nyelvi vonatkozásai és egy századvégi kiemelkedő kutató orvos, Hughlin Jackson, kifejezett javaslata ellenére még az afázia kutatás is mellőzni próbálta a nyelvi változások érdemi, a pusztán leírásán túlmenő figyelembe vételét. Csak az 1940-es évek végétől a nyelvész Roman Jakobson - Lurijával és Pribrammal együtt végzett - kutatásai (Jakobson,Halle,1956,Jakobson,1964,Jakobson,1971) nyomán alakult ki az organikus okú tünetek átfogóbb nyelvészeti magyarázata. Az afázia modell eszméje azonban már jóval korábban alkalmazást nyert. Lényege, hogy az így gondolkodó kutatók világosan látták,hogy bár az organikus háttér egyértelműen igazolható és az megalapozza a betegséget, de a kutatók észrevették azt is, hogy a nyelvi következmények nem véletlenszerűek, hanem azok többé-kevésbé önálló, rendszerszerű összefüggéseket mutatnak. A nyelvi tünetek így fontosabbá váltak, a magyarázó viszony nem az organikus rendszer és egyes nyelvi elemek között, hanem az organikus-funkcionális rendszer és a nyelvi rendszer között épül ki. A sérült agy sérült nyelvi rendszert okoz, a különböző szabályszerűen ismétlődő nyelvhasználati torzulások viszont felhasználhatók az organikus sérülés finom szerkezetének feltárásában. A nyelvészet viszont a nyelvhasználati szabályrendszer, a "langue" belső összefüggéseit (például Jakobson a szelekció és kombináció elveit), illetve a nyelvhasználat kognitív alapjait figyelheti meg. Ez a modell nem egyes nyelvi hibák listáját adja meg,

hanem az emberi viselkedés egyik meghatározó rendszerének, a nyelvnek rendszerszerű diszfunkcióját írja le.

Ebben a fejezetben egy harmadik modellre szeretnék támaszkodni, ezt **rejtett-megosztott jelentés modellnek** nevezzük. A pszichoanalízis gondolkodásmódja ez, Freud korai műveiben alakult ki, de később - a pszichoanalízist ért minden harcias kritika ellenére - a pszichiátria egészét áthatotta. A betegség meghatározása itt az, hogy a beteg különleges, elfelejthetetlen "emlékektől szenved" (Breuer, Freud, 1895) és gyógyítása akár tisztán nyelvi módon, az ún. "talking cure", a "beszélgető kúra" segítségével is lehetséges. Az organikus ok feltételezése helyett a betegséget itt tisztán lelki háttérüként értelmezik, a megbetegedés oka pedig egy elérhetetlen jelentéskomplexum. Az afázia modellel szemben e felfogás szerint nem az általános nyelvhasználati szabályok torzulnak, hanem a személyiség magvát alkotó egyéni szövegnek, az élettörténetnek nyelvileg felismerhetetlen, megfogalmazhatatlan jellege megbetegítő hatású. Nyelv és betegség nem az átfogó "langue"-on, hanem a dialogikus önmegértésen keresztül kapcsolódik.

Mindhárom modellben foglalkoztak és foglalkoznak tehát orvosok, pszichológusok és nyelvészek a pszichotikus beteg különös nyelvi produktumaival. Különös, hogy javarészüket (áttekinti Rochester, Martin, 1979, McKenna, Oh, 2005) többnyire negatív értelemben tárgyalja ezeket a szövegeket, azt mutatja ki, hogy miben hibásak, miben hiányosak a normális nyelvhasználathoz képest. Szeretnék itt egy ezzel ellentétes kiindulópontot kipróbálni. Feltételezzük, hogy a pszichotikusok írásai, kijelentései autonóm, jelentéssel bíró szövegek, és megpróbáljuk megközelíteni azt a kérdést, hogy mi lehet ezen szövegek létezésének feltétele, mi bennük a pozitív. A kérdés értelmességét akár önmagunkon keresztül is bizonyíthatjuk, gondoljunk csak arra, hogy ha egy inkoherens beteget hallgatunk, vagy ha elolvassunk egy pszichotikus szöveget,

gyakran érezzük, hogy valami mélyebb titok közelébe kerültünk⁴⁶. A szöveg hatását nem tagadhatjuk, a szövegek nehezen felejtethők el, értelmetlenségük valami pozitívet, többet, egyfajta rejtett értelmet hordoz.

Mindenekelőtt egy módszertani megjegyzést kell tennünk. Többnyire pszichotikusok szövegeiről, kijelentéseiről lesz szó. A pécsi Pszichiátriai és Pszichoterápiás Klinika gyűjteménye⁴⁷ mellett nyomtatásban megjelent pszichotikus írásokat is használunk, így Paul Schreber bíró 1903-ban publikált Idegbetegségem története című memoárját (Schreber, 1988) és a neves svájci analitikus, M. Sechehaye betege, Renée által írt, Egy szkizofrén lány önéletrajza című emlékezést (Sechehaye, 1951). Schreber memoárja nemcsak azért lényeges, mert kiemelkedő szerzők mint Freud (1911) és Lacan (1993) elemezték, hanem mert mélysége, részletessége különösen fontos pszichotikus dokumentummá teszi (Schreber, 1988).

Elméleti bevezetés

A pszichotikus szövegek olvasásakor kétségtelen paradox érzés kerít mindenkit hatalmába. A szövegek egyszerre jelentéssel bírók és jelentés nélküliek, vonzóak és taszítóak, valahogy mások mint normál beszédünk elemei. Ezért először egy hipotetikus elméleti keretet szeretnénk bevezetni, mely a nyelvi vizsgálat irányát jelölheti ki. Semmiképpen sem megválaszolni, csak felvetni tudjuk a kérdést: "Milyen nyelv lehet a pszichotikus nyelvhasználat?" A

⁴⁶ Idézzünk a pécsi klinika gyűjteményéből: „eredet érzetét érzi énem, mint mely meghagy mára még”.

⁴⁷ Jakab Irén 1956-ban megjelent, majd 1998-tól magyarul is elérhető – a betegek képzőművészeti alkotásait bemutató – monográfiájában néhány helyen közlésre kerültek írásos anyagok is. A pécsi klinika írásos gyűjteménye Halálra vál mind a Szépnek címmel eredetileg 1987-ben jelent meg (szerk. Tényi, Koltai, Trixler, 1987), majd a kötet átdolgozása 1999-ben került ismételt publikálásra (szerk. Tényi, Pászthy, 1999). Szövegek, versek kerültek közlésre a Délután Almanach folyóiratban 1992-ben, Felesleges valóság címmel (szerk. Zalka, Tényi, 1992).

Ferdinand Saussure munkájából kiinduló modern nyelvészet a mindennapi nyelvhasználatot megalapozó szabályrendszer leírását tűzte ki célul. A normális nyelvhasználat alapvetően realista nyelvfelfogásra épül: kijelentéseink a tőlünk független valóságot mutatják be. Mindennapi életünk nyelvhasználatának döntő hányadában ezen elv érvénye aligha vitatható. Nem következik azonban ebből, hogy minden kijelentés, szöveg és emberi élethelyzet esetében érvényes, hogy nem használjuk *másként is* nyelvünket. Hipotézisünk, hogy a pszichotikus nyelvhasználat éppen ilyen más típusú használat példája, és megértésének egyik akadálya éppen az, hogy a realista nyelvelmélet alkalmazásával nem sikerülhet szövegszerű specifikumát megvilágítani.

A modern nyelvelmélet - egészen sematikusán összefoglalva - három alapvető tézisre épül:

A kijelentés mond valamit valami másról, önmaga áll előttünk, de valami önmagától eltérőre, a valóság egy meghatározott darabjára utal. Ha van ilyen valóság, a kijelentés igaz, ha nincs, hamis. A modern formális nyelvészet, a mesterséges intelligencia kutatás, a kognitív nyelvészet persze kifejlesztett eljárásokat, hogy magyarázzon olyan nyelvi technikákat, mint a "lehetséges világra" utalás, a fikcionalitás, a kijelentés cselekvés jellege. Ezek az elméletek azonban a speciális eseteket az alapvető nyelvi realizmus keretén belül értelmezték.

Ugyancsak alapelv, hogy minden kijelentés, szöveg egy hosszú idő alatt kialakult, kollektíven birtokolt struktúra alkalmazására alapul. Ez a szintaktikai szabályrendszer, a "langue", vagy "kompetencia" biztosítja a jelentések formális megszerkesztését és ezzel megoszthatóságát egy bizonyos nyelvi közösségen belül.

Végül ugyancsak alapvető, hogy minden szöveg, kijelentés mondani akar valakinek valamit, kommunikáció céljából született, és ennek sikere vagy

sikertelensége meghatározó lehet minősítésében. Ezt közösen birtokolt ún. beszédkonvenciók, nyelvhasználati szabályok biztosítják.

A pszichotikus nyelvhasználat megértésének egyik legnagyobb problémája, hogy ezek a kijelentések, szövegek nem a fenti alapvető feltételezések szerint működnek. Nem, vagy teljesen rendszertelenül használnak kollektíven birtokolt szintaktikai szabályokat, bár a szövegekben valami szerkezeti szabályszerűség mindenek ellenére érzékelhető. Gyakran lehetetlen felfedezni azt a valóságot, amire utalnak, de mégis szólnak valamiről. Nem vagy rendszertelenül jelenik meg bennük az a konvenciórendszer, mely a normális kommunikációt irányítja, mégis gyakran szigorúbb grammatikai elvek vezérlik, mint a normál beszédet. A szövegek egzisztenciális fontossága alkotóik számára, illetve a ránk, befogadókra tett nehezen felejthető hatása is azt sugallja, hogy valamilyen más fajta "nyelvről" van szó, hogy valamilyen más irányban kell, lehet a szervező rendszert feltárni.

1932 őszén, Ferenczi Sándor a Nemzetközi Pszichoanalitikai Társaság wiesbadeni kongresszusán tartott előadásában a "nyelv" terminust olyan értelemben használta, amely jelen problémánk irányába mutat és megvilágítja a nyelvhasználat egy mellőzött aspektusát. A publikált tanulmány címe "Nyelvzavar a felnőttek és a gyerekek között", alcíme: "A szenvedély és gyengédség nyelve" (Ferenczi,1978). A tanulmányban Ferenczi a szeretet két eltérő kommunikációs módjáról beszél, két nyelvről, a gyerekérről és a felnőttéről. A kisgyerekeknek érzéseinek kifejezésére nagyon korlátozott nyelvi eszköz áll csak rendelkezésre. Korlátozott, mert nem birtokolja azokat a nyelvi, kifejezési technikákat, amelyek a felnőttet hatékony támogató és elhárító mechanizmusokkal látják el. Másrészt korlátozott azért is, mert még a rendelkezésre álló kifejezési lehetőségek (gesztusok, szavak) is mást jelentenek, mint a felnőtténél. Nyelve más, mondhatni *belső nyelv*. Ferenczi nem a valóságot

megjelenítő nyelvvel foglalkozik itt, nem is mondja, hogy a gyermek nyelve hamis, hanem azt, hogy más, mások a szabályai, más a használata. Ez az a nyelv, amellyel a belső vágyak, érzések artikulálódnak. Az egyszerűség kedvéért ezt a nyelvet belsőnek nevezzük a külső nyelvvel, szubjektívnek az objektívvel szemben. Ebben a fejezetben feltételezzük, hogy az emberi nyelvhasználat eltérő nyelvek komplex rendszeréből szerveződik. Eltérő nyelvek nemcsak "horizontális értelemben" vannak, úgy, ahogy eltérő nyelv az angol és a német. Eltérők vertikálisan is. E második szempontból az eltérő nyelvhasználati alkalmak egy skálán helyezhetők el, melynek egyik szélső pontja a külvilágot leíró nyelv, a formális, logikai nyelvek, a másik pedig a vágyak, érzelmek nyelve, valami olyan, mint amiről Ferenczi beszélt. A mindennapi életben e nyelvek gyakran keverednek, több-kevesebb szubjektív illetve objektív mozzanat jelenik meg bennük. Nagyon hatékony és kidolgozott konvenciók, kollektíven birtokolt szabályok szolgálnak arra, hogy irányítsák a nyelvhasználatot. Ezért normális esetben nincs problémánk a különböző szövegek elkülönítésében, a szükséges játékszabályok alkalmazásában. Más azonban a helyzet az általunk vizsgált szövegek esetében. Feltételezzük, hogy a pszichotikus beszélő egy nagyon szélsőséges szubjektív nyelvbe zárult be és valami miatt nincs lehetősége a közvetítő konvenciók alkalmazására. A szubjektív nyelv előtti életét és minden olyan támasz, amit az objektív nyelv nyújt a beszélőnek (közérthető szerkesztési, jelhasználati módok, standard kifejezési formák, koherencia biztosító nyelvi technikák) alkalmatlanokká válnak.

A szubjektív nyelv sajátos működési móddal rendelkezik. A belső, nyelv előtti érzések szavakra, cselekvésekre, tárgyakra vetítődnek és e folyamat során a rejtett nem-differenciált élmények láthatóak lesznek, létezésbe kerülnek, mégpedig abban az értelemben, hogy ők valamikké, mi pedig valakikké válunk. Egyfajta személyes káosz, inkoherencia van mindenkiben és születésünk

pillanatától kezdve próbáljuk láthatatlan életkörünket szavakkal, történetekkel kirakni, hogy legyőzzük a rejtett "léttelen" birodalmat és olyan helyet teremtsünk, ahol otthon vagyunk. Ha ez nem sikerül, vagy a rejtett birodalom győz le vagy kényszerít valamire minket, boldogtalannak, elveszettnek és otthontalannak érezzük magunkat. A belső érzések - első pillantásra és a megszokott, a külvilágra figyelő gondolkodásunk számára - teljesen szabály és rendszer nélkülinek tűnnek. Ennek ellenére felismerjük őket és adekvátan reagálunk rájuk a mindennapi kommunikációban, vágyaink, élményeink szerint teremtjük, néha még is vitatjuk, sőt elutasítjuk őket. Valamilyen rendszerrel tehát mindenképpen rendelkeznek. Szabályaik azonban nem formális struktúrájukban rejlenek, hanem sokkal inkább abban a módban, ahogy létrejönnek és ahogy elfogadtatnak. A működésükkor megteremtett reláció közvetíti sajátos szövegminőségüket. Egy vicc például sohasem csak, sőt sokszor nem is elsősorban a nyelvi megformálástól függ, hanem elsősorban a résztvevők hozzáállásától. Egy viccszöveg könnyen elvesztheti vicc mivoltát és értelmetlen szóhalmazává válhat. A szubjektív nyelvhasználat természetesen nagyon sok típussal, nyelvvel jellemezhető. Ezek az egyik végponton a külvilágot leíró nyelvhez kerülnek közel, a másikon a kimondhatatlanság beszédes csendjébe csúsznak. A pszichotikus részben vagy teljesen kizárul a kész sztereotípiák segítő eszközeinek rendjéből, és arra kényszerül, hogy egy új nyelvet találjon ki, egy új kifejezési formát belső érzéseinek megjelenítésére. A személyes fantázia azonban nem tud összeolvadni és érvényt nyerni a közösségben, hanem mindig újra kell, hogy teremtsék. Valószínűleg mindezen okok miatt lehet a pszichotikus nyelvet - pozitív értelmében - mint letisztult, de e tisztaságával alapvetően korlátozott szubjektív nyelvet értelmezni.

A két eltérő nyelv létezése és a belső és külső nyelv közötti hasadás a pszichotikus számára különösen lényeges probléma. Schreber világosan látta, hogy "a normális emberi nyelv mellett van egyfajta ideg-nyelv, amelyről általában, a normális emberi lény nem tud" (Schreber,1988,69. pp.) E két nyelv megkülönböztetése és dekódolása azonban rendkívüli feladat. A pszichotikus közelebb van a belső realitáshoz, mint a külsőhöz, pontosabban be van zárva ebbe a belső nyelvbe. Ott találja meg örömét és bánatát, azokat az attitűdöket, amelyekkel a világhoz, a tárgyakhoz, az emberekhez viszonyulni lehet. Az objektív nyelv viszont - ellentétben velünk, normálisokkal, akiknek mint jól ismert eszköz simul kezünkhöz -, a referenciális nyelv rendkívüli feladatot jelent. A pszichotikus számára kihívás, fárasztó, sokszor teljesíthetetlen feladat: "Ha beszélnek hozzám az emberek, az olyan, mintha egy más nyelv lenne. Túl sok ahhoz, hogy egyszerre felfogható legyen. Túlságosan tele van a fejem, és képtelen vagyok megérteni, amit mondanak. Rákényszerülök, hogy elfelejtsem azt, amit éppen hallottam, mert nem tudom elég ideig hallani." (McGhie,Chapman,1961,375. pp.). Schreber egy kerek elméletet alakított ki a nyelvhasználat kettős természetének magyarázatára. Már könyve bevezetőjében írja, hogy "természetesen nem várhatok a teljes megértésre, mert azok a dolgok, amelyekkel itt foglalkozom, nem fejezhetők ki emberi nyelven (Schreber,1988, 41. pp.). Ő a szubjektív nyelvet "lélek-nyelvnek", ideg-nyelvnek" vagy "alap-nyelvnek", a transzcendentális lény esetében pedig "Isten-nyelvnek" nevezte. Ezekben a nyelvekben minden szó, minden tárgy különleges, szubjektív többletjelentéshez jutott, a fürdés "tisztító fürdő", a mérge "egy csepp kígyónedv", semmi sem marad ugyanaz, ami önálló szóként volt. A kijelentések formális szerkezete is megváltozik, "gyakran nyelvtanilag hiányosak, ahogy ez a lélek-nyelv esetében szokásos" (Schreber,1988,152. pp.). A szubjektivitás nyelve gyakran jelenik meg isteni üzenet képében, a szövegek nem valamit

mondanak valamiről, hanem elsősorban mondja őket valaki. Schrebernek ez a valaki önmaga túlvilági szerepe; Renée számára viszont egy ijesztő jelentés, borzalmas megfejthetetlen "Valótlan": "Szörnyű volt, egyre inkább elképzeltem, hogy a szél üzenetet hoz nekem az Istentől. De kicsodát? Ma sem tudom." (Sechehaye,1951,25. pp.). Úgy érezte, hogy fokozatosan kizárul a nyelvből, még analitikusa, egyetlen társa sem érti meg, "nem tudta felfogni a nyelvem", amely "jelentés nélküli ismétlődő szótagokból állt, 'ichtiou, gao, itivare, giastow, ovede' és hasonlóak. Semmiképpen sem én akartam létrehozni őket, maguktól jöttek és magukban semmit sem jelentettek." (Sechehaye,1951,79. pp.). A normális beszélő számára a kijelentések, szövegek jelentős része csak referenciájukra, mondandójukra vonatkoztatva érdekes, általában akárki mondhatná őket. A pszichotikus számára viszont a szubjektív hozzáállás, a "ki mondta", döntő jelentőségűvé válik, mert nyelve, megértése a szubjektivitásból születik és általa létezik.

Az ismétlés jelensége

Más szempontból viszont a szubjektív nyelv különös stabilitást, néha ijesztő statikus tárgyiságot mutat. A betegek mintegy kifejezésekbe, szövegekbe zárulnak és képtelenek másra, mint ismétlésükre. A pszichotikus szövegekkel foglalkozó pszicholingvisztika is megkísérelte értelmezni ezt a jelenséget. Kognitív pszichológiai megközelítések általában a figyelem zavaraként (McGhie,Chapman,1961), vagy rövidtávú memória-zavarként értelmezték (Maher,1972), míg más, a témával foglalkozó nyelvészek úgy gondolták, hogy egy rendkívül leszűkült szótárral magyarázható. Újabb kutatások azonban bebizonyították, hogy a betegek szókincse, bár néha szokatlan, de nem nevezhető beszűkültnek (Manschrek,1985).

A betegek itt bölcsebbnek látszanak, mert nyelvről szóló megjegyzéseikben sokkal nagyobb fontosságot tulajdonítanak az ismétlésnek. Schreber - a korábban idézett belső, "ideg-nyelv" létezését állító kijelentése után - megragadta a legfontosabb formális jellemzőjét ennek a nyelvnek: "véleményem szerint akkor értjük meg a legjobban, ha arra a folyamatra gondolunk, amellyel valaki emlékezetében meghatározott rendben rögzít bizonyos szavakat, ahogy például egy gyermek tanul meg kívülről egy verset, amit az iskolában kell elszavalnia, vagy egy pap a prédikációt, amit a misén majd elmond" (Schreber,1988,69. pp.). Valóban az ismétlés jelensége leggyakoribb a gyerekeknél, akik számtalanszor elmondják és meghallgatják ugyanazt a mesét, mondókat vagy éppen teljesen jelentés nélküli hangsort, és alapvető a vallási szertartásoknál, ahol lényegi elem a pontos ismétlés. A pszichotikus nyelvhasználó számára az ismétlés belső jelentést és valamiféle belső, szubjektív konstrukciót hoz létre. A normális referenciális értelemben ezek gyakran teljesen jelentés nélküliek. Renée a korábban idézett beszámolóját azzal folytatja, hogy "önmagukban semmit sem jelentettek. Csak a hang, a ritmus, a kiejtés bírt értelemmel" (Sechehaye,1951,79. pp.). Schreber memoárja is sokat foglalkozik az ismétléssel. Számára - mint sok más általunk ismert beteg számára - az ismétlés a szubjektív nyelv egzisztenciális jellemzője. Kettős értelme, megjelenése van.

Először egy mód, ahogy a világ szubjektíven megjelenik, bármi csak azáltal van és érzékelhető, ha ismétlődik, az ismétlés rögzíti a szubjektív élményt, a szubjektív létet. Itt azonban sokkal általánosabb problémához jutottunk, mint a pszichotikus nyelv, és korábbi elméleti bevezetőnkhez kell egy újabb gondolatot hozzátenni. Általános élmény az, hogy a külvilágról szóló kijelentések egy bizonyos értelemben leírások, a szöveg az események sorát, a világ elemeinek rendjét követi, szöveg és külvilág két párhuzamos, egymásra utaló vonal analógiájával írható le. A belső világ és textuális megformálása ettől

eltérő logikájú. Ez - újra egy analógiát használva - olyan, mint a kör és annak középpontja. A középpont rejtett, soha nem vehető kézbe, nem lehet önmagában megfigyelni, úgy tudunk róla, hogy folytonosan teremtjük belőle a teret, a kört, amely viszont valójában a középpont artikulációja, olyan szó, szöveg találása, mely rögzíti, létezésbe hozza a középpontot. Ennek a középnek a hiányában szétesik a kör, megformálás hiányában pedig léttelen, megfoghatatlan a centrum. Az egyén élete ilyen megformálásokból épül fel, melyek megőrizhetők, ismételhetők, sőt másoknak is felajánlhatók. Mitológia, művészet és általában a tradíció mind ilyen körszerű, nyelvben adott megformálása a legfontosabb emberi érzéseknek. Világos, hogy itt újra olyan átfogó hermeneutikai kérdésekhez jutottunk, amelyekkel most nem foglalkozhatunk. A szubjektív szöveg körszerűsége azonban megvilágítja az ismétlés általános funkcióját: a kör mindig ismétél, ezekben az ismétlésekben a már artikulált formák megértése történik, egyfajta felismerés, újraélés ez, melyben az azonos megjelenik a különbözőben, a középpont a körben, a kimondhatatlan a kimondottban. Bizonyos értelemben minden ember mindig ugyanazt mondja, ismételten kifejezi az érzések, vágyak és ösztönök kimeríthetetlen erejét. Ezért hatja át a szubjektivitás nyelvét az ismétlés. Céljuk, hogy segítségükkel az egyén legyőzze a világot, a belső világot, de a pszichotikusok esetében ez gyakran kényszer, elkerülhetetlen külső erő formáját veszi fel. Schreber írja, hogy egy bizonyos időben "a hangok csak visszatérő kifejezések borzalmas, ismétlődő monotonijából álltak" (Schreber,1988,124. pp.).

Az ismétlés második értelme sokkal konkrétabb és gyakorlatibb: tipikus formai jellemzője a betegek nyelvi produktumainak. A pszichotikusok kijelentései, a nyelvhasználat minden szintjén, ismétlésekkel telítettek. Ismételnék hangokat, szótagokat, szavakat, sőt egész szövegegységeket is. A költészet tipikus eszközei gyakran megjelennek és hozzájárulnak a szöveg koherenciájának megteremtéséhez. A pszichotikus nyelv nem rendelkezik a

szokásos, normális koherencia- és kohézióképző technikákkal, amelyek a megnevezett dolgok és viszonyaik beszélőtől független létezésére épülnek. Helyettük olyan sajátos összefüggések teremődnek meg, mint amilyen az ismétlés. Bizonyos értelemben teljesen materiális, mondhatnánk, objektív összefüggés ez, hiszen fizikai hangokban hallható. De a normál szöveg koherenciáját a megjelenített valóságossága alapozza meg, ebben a külvilágban rejlenek az ismétlődő események, összefüggések, sok olyan cselekvéssor, amely csupán elejének vagy végének ábrázolásával is koherens történet érzetét kelti. A pszichotikusok szövegében az ismétlés szintén materiális, objektív jelleget ad, ez azonban nem az ábrázolt világré, hanem a használt közegben jelentkezik. Teljes mértékben a beszélő hatalmában van, hogy hova milyen ismétléseket épít be. Másrészt jellemző, hogy az ilyen voltaképpen teljesen fizikai természetű jelenség sem érzékelhető automatikusan, az olvasó, hallgató gyakran képtelen felfogni bizonyos ismétléseket (a szöveg, a hangok harmóniáját), valamilyen megértő, szubjektív hozzáállás kell még hozzá. Szubjektíven létrehozott és szubjektíven megértett, azaz hermeneutikai természettel bír, a megértés aktusán keresztül létezik. A filozófiai meghatározás helyett gyakorlati példára térhetünk át: Harold Searles (Searles, 1965) közöl egy érdekes esetet. Belépett egy nőbeteg szobájába, aki azonnal egy levelet kezdett felolvasni neki. Izolált szavakat olvasott, melyek részben értelmeseknek, részben értelmetlennek tündek. Miután a pszichiáter is elolvasta a levelet, kiderült, hogy bizonyos szavak valóban a levélben voltak, mások viszont nem, hanem a beteg asszociációit is hozzáadta a szöveghez. Számára mindazok a szavak, amelyeket kiejtett, a levél szavai voltak, mert szubjektíven, érzései alapján kötődtek hozzá. Formálisan az asszociációk bizonyos szavak hangalaki ismétlődései voltak, például "Wrigley's" után "keys-trees" következett. Az ismétlődő asszociáció után a normális szöveg következett, majd újra a "manufacturer" kifejezésre a "maintainer-maintainer" ismétlés válaszolt. A szöveg koherenciája nyilvánvalóan szubjektív, nincs igazából "ott", hanem éppen teremődik, létrejön a beszédben. A szétszórt belső

érzések újrendezik az objektív szöveget, a független (a levél és a rágógumi tényleges szövege) az újjáalakító érzéstől válik függővé, a rejtett élmény formát nyer. Nem leírása történik azonban, nem válik objektívvé, mert megtartja függőségét a létrehozó személytől, egybejátszódik érzéseivel, és ebben a játékban nyer értelmet. Az ő birtokában van a centrum, a lényeg, és ha elfelejti azt, a szavak értelmetlen szóhalmazzá válnak.

A szöveg materiális, nem-referenciális karaktere

Rosenbaum és Sonne(1986) idéz egy interjút, melynek végén a beteg és a kérdező a következő dialógust folytatja:

K: Úgy érzem, meglehetősen hátborzongató gondolatai vannak.

B: Hát, ezek nem gondolatok, ez valós.

K: Valami valós?

B: Igen az, meg lehet vizsgálni, és látni lehet, hogy igazak.

Ez a párbeszéd voltaképpen egy metalingvisztikai vita a normális és a pszichotikus szemantika között. A kérdező a szövegről, a szavakról úgy vélekedik, hogy azok leképeznek, bemutatnak valamit, a beteg viszont úgy véli, hogy igazi tárgyak. Egy híres, pszichotikusnak tartott költő elmondta analitikusának, hogy hogyan készül egy vers. Kezébe fogja a szót, leejti, a szó széttörik, majd újra összegyűjti a darabokat, és kész a vers. A szó számára tárgy volt⁴⁸. Saját klinikai tapasztalatomból emlékszem egy nőbetegre, aki azt állította, hogy csontok jönnek fel a szájába, lassan próbálta rágni azokat, de végül ki kellett köpnie, hogy meg ne fulladjon. Gondolataiban a csontok szavakkal voltak azonosak, melyek elárasztották a száját. Renée hasonló élményről számolt be:

⁴⁸ Klinikánk gyűjteményében olvasható: „Engem deazértek vesznek körül, de azért kikerülöm őket. Eszerint készülj fel, mondták neki, de az eszerintet nem találta, ezért felakasztotta magát a természet fájára.”

"Úgy éreztem, mintha a szám madarakkal lett volna tele, amelyeket összemorzoltam a fogammal, a tollaiktól, vérüktől és törött csontoktól fulladoztam" (Sechehaye,1951,42. pp.). Schreber is emlékezett egy ilyen élményre (Schreber,1988,92. pp.), írt az isteni világ ízéről, szagáról: "lelkek, lélekdarabok a számban, különösen emlékszem undorító ízükre és szagukra". Ezekben a véleményekben a nyelv új ontológiai helyzetbe kerül, mely alapvetően eltér a normális, referenciális használatától. Különös, hogy ugyanezt a hozzáállást fedezhetjük fel primitív népeknél (Róheim,1955) és gyermekeknél. Lényege hogy a nyelv, pontosabban a meghatározott szöveg tárgyává válik, önelvű materialitáshoz jut és valóságra utaló funkciója eltűnik, vagy másodlagossá válik.

De nemcsak a nyelvteremtés során fedezhetjük fel ezt a jelenséget. Gyakran megtörténik, hogy a szöveg és a beteg teste közötti határ oldódik fel, a szó beépül testébe. A normális beszédben a szöveg világosan elkülönül a beszélő testétől, produktuma nem pedig testrésze. Schreber viszont folyamatosan úgy érezte, hogy testének minden eseménye az isteni szó megjelenése. Nem "hatott rá" a szó, hanem testébe épültek a materiális nyelv elemei, testrészei szóként, mondatként funkcionáltak. A szubjektív nyelv lényegéhez tartozott egy bizonyos ritmika, vibráció. "Idegeim nem tudták elkerülni a kimondott szavak hangjait" (Schreber,1988,74. pp.) írta. Schreber világosan felfedezi ezt a jelenséget a mindennapi életben is: "A szavakat csendben ismétli (úgy, mint egy csendes imát, amelyre a gyülekezetet a szószékről felszólították) olyat, amelyben az ember idegeit úgy vibráltatja, hogy az párhuzamos legyen a szavak használatával" (Schreber,1988,69. pp.) Egy bonyolult rendszert épített fel a szó-test kapcsolatból, a szubjektív szavak együttcselekvésre kényszerítették, kasztrálták, nőiesítették testét, a szavak fájdalmak, különös érzékelések formájában jelentek meg. A szöveg organikussá, teremtménnyé, testivé vált benne. E folyamat vezet a kontextus és szöveg határainak eltűnéséhez, a

gesztusok, testhelyzetek rendkívüli szerepéhez (Searles,1965). Az ontológiai státus ilyen átfogó átalakulása a szöveg formális konstrukciójában is megjelenik. Gyakran, rendszeresen előfordul, hogy a szöveg materiális elemei (a kiejtett hang és a leírt betű) különös, középponti szerepet játszanak a szöveg strukturálásában. A korábban említett ismétlés is gyakran materiális, hangalaki minőségek mentén történik, a szavak, jelentésüktől függetlenül, szétbomlanak, összeolvadnak⁴⁹. Egy másik betegünk különös jelentőséget látott a következő szétbontásban : „Segítség – Segítség – Ég”. A szavak nem dekódolhatók, hanem érzékelhetők, rokon vagy eltérő fizikai kvalitásuk van. Az írott szöveg esetében a vizuális forma nyer jelentőséget, a betű az írott szó autonóm vizuális funkciót kap, a jelentés nem mögötte, hanem benne rejlik. A betűk írása különös gonddal történik, eltérő rajzolási stílus eltérő élményt rejt, a leírt mondatok, szövegek eredeti jelentésüktől független dekorációt kapnak, gyakran olvashatatlanokká válnak. De nem is olvasni kell őket, hanem látni, nem utalni, hanem megtestesítenek⁵⁰. A hang és a kép hatására a szöveg elveszti valóságra utaló jellegét, és ő maga válik valósággá, nem rajta keresztül látunk valamit, hanem őt magát látjuk. Ezzel a szöveggel meg lehet dobni valakit, az ilyen szavak simogathatnak, ki lehet köpni, vagy le lehet nyelni őket - nem metaforikus értelemben, hanem a pszichotikus különös ontológiája következtében valóságosan is. Csak utalni tudunk itt a pszichotikus nyelv egy lényeges sajátosságára: demetaforizált természetére. Ez annál meglepőbb, hiszen oly gyakran, és teljes joggal hivatkozunk a pszichotikus szöveg szimbolikusságára. Ez a szimbolikusság azonban megjelenésében hasonló, lényegében azonban alapvetően más, mint a normális nyelvhasználat szimbolikája. A normális nyelvben a jel legegyszerűbb definíciója az, hogy "valami, ami önmagát mutatja, de valami más helyett áll" (a szöveg pedig valami bonyolult világ helyett áll), azaz

⁴⁹ Klinikánk egy betege így ír: „Az egyik azt mondja, hogy délután 10 percre jön a mama, most fél négy van, félünk mind a négyen, a mama, a papa, a húgom meg én.”

⁵⁰ Róheim(1955) utal rá, hogy a szó pszichózisban az anyatej párhuzamává válik, testi jellege van.

a nyelv helyettesít. Az, ami helyettesít és amit helyettesít, lényeges ontológiai különbséggel bírnak. A jel, bár fix, tárgyi, mégis csak valamilyen testetlen konvenció, átnézünk rajta, hogy lássuk az igazit, a valóságot. Normál nyelvünk metaforái ezt fokozzák, ők helyettesítik a helyettesítőt, a szó helyett állnak, ezért még szubjektívebbek, még testetlenebbek.

A pszichotikus nyelv viszont ellentétes irányba mozdul el, a pszichotikus számára a szó konkrét, testi valóság, a jelező, helyettesítő szerep eltűnik. Még orvostanhallgató koromban különös tapasztalatom volt, hogy befogadáslélektani vizsgálat során, versekre reagálva pszichotikusok hihetetlen élességgel fordították a költői metaforákat konkrétá, saját tárgyaikká. Searles írja, hogy egyik betege számára a szavak teljességgel konkrét dolgok voltak "A szavak világában élek" - mondta neki (Searles,1965), de egyáltalán nem úgy, metaforikusan gondolta ezt, ahogy mi mondanánk ugyanezt a kijelentést.

A világ ennek hatására drámaian átalakul. Nagyon konkrét értelemben valamiféle szubjektív tér alakul ki, szavak szövegek népesítik be a beteg világát, mindenhol hangok laknak, a tárgyak és nevük, a személyek és nevük összekeveredik. "Borzasztó képek támadtak meg, olyan életszerűek, hogy fizikailag éreztem őket. Nem mondhatom, hogy valóban képeket láttam, mert nem ábrázoltak semmit sem. Inkább éreztem őket" (Sechehaye,1951,42. pp.). A hangot, amely beszélt hozzá "Antiopol"-nak hívta, de ez sem csak egy metafora volt, hanem valóságos: "Miután elhagytam a kórházat, nem hallottam többet Antiopol hangját. Azt mondom rá, hogy 'hallottam', mert nem tudom, milyen más szót kell használnom, hogy leírjam a benyomást, amely a szobám egy sarkát elfoglaló láthatatlan valaminek a hallásából fakad" (Sechehaye,1951,64. pp.). Schreber ugyanezt írja le. Az isteni jelentésről úgy beszél, hogy az nagy csomókban feléje szálló ökörnyál formáját vette fel, "nem egyes szálakban, hanem vastagabb, sűrűbb textúrában" (Schreber,1988,121. pp.). Mindennapi életünkben gyakran mondjuk, hogy "ezek csak szavak", hogy "nem kell

komolyan venni, csak mese". Megtanultuk elkülöníteni a kintit és bentit, a nyelvit és a valóságosat. Szavaink, még a legegyszerűbbek is millió elkülönült létezőt fognak össze, általánosítják, egyszerűsítik a világot. A pszichotikus számára ilyen elkülönítések érvénytelenné válhatnak. Minden szó, minden kijelentés önálló tárgyi léthez jut, a létezők végtelenül és megfoghatatlanul felszaporodnak, a világ felrobban ebben a szemantikai láncreakcióban. Az egyetlen út: elfogadni a vereséget és visszavonulni a csendbe.

Szó és Világ

Minden nyelv kompetens beszélője meglehetősen szabadon használ eltérő valóságokat nyelvével. A pragmatika és a mentalizáció kutatása már meglehetősen részletesen bemutatta, hogy számos logikai manőverrel és tanult konvencióval rendelkezünk ezen valóságok elkülönítésében és beszélgetőpartnereink ilyen jellegű informálásában. Ezek a "lehetséges világok" egymás mellett léteznek, választhatunk közülük, átléphetünk egyikből a másikba, éppen mert ismerjük hatásaikat, modalitásukat. Állításba tudjuk foglalni hitünket, elmesélhetjük fantáziánkat, álmunkat, viccet mesélünk és színházi előadást nézünk anélkül, hogy összekevernénk ezeket a keretezett "nem-valóságokat" és az általában uralkodó igazságértékre épülő referenciális kijelentéseket. Az ilyen eltérő világok nyelvi létezése életeseményeink értelmes szervezését biztosítják. Általános tapasztalat, hogy a pszichotikus képtelen fenntartani a valóságok ilyen alapvető elválasztását és összekapcsolását. Vagy egyetlen "nem-valós", szubjektív világra korlátozódik vagy pedig képtelen az érzékelt valóságok (a mindennapi élet eseményei, a belső világ érzékletei, fikcionális történetek) elkülönítésére és összekapcsolására. A pszichotikus számára ezen valóságok kezelése gyakran válik középponti problémává, elsősorban azért, mert a számunkra magától értetődő pragmatikai relációk is megbomlanak, a létezés néhány modális alapelve kétségessé válik. Talán ez

lehet az egyik oka annak, hogy a pszichotikus szövegek oly gyakran filozófiai természetűek, végső kérdésekkel foglalkozók. Renée és Schreber a pszichotikus valósághoz való viszonyban meglehetősen eltérő példa. Renée a mindent felfaló "Rendszer"-rel való küzdelmeit írja le, Schreber viszont integrálódik egy ilyen rendszerbe, prófétájává válik, könyvével kísérletet tesz arra, hogy egy új vallást teremtsen meg. Renée a szubjektív rendre úgy gondolt, mint "egy hatalmas világszerű lényegiségre, mely minden embert magába foglal" (Sechehaye,1951), Schreber (1988) számára viszont ez a "Világ Rendje", egy végső szervező elv, mely magába foglalja az istenit, a szellemit és a materiálisat egyaránt.

A pszichotikus élmény mindig nyelvben formálódik meg, de valahogy mindig a nyelvi és nem-nyelvi határán, a tisztán dinamikai belső érzések, ösztönök, szorongások közvetlenül és egyedi, személyes értelmükben a világra képződnek és összekeverednek a voltaképpen eltérő létezési minőségű külső dolgokkal. A másik oldalon pedig az emberek, dolgok, események nem létezhetnek a maguk független valójában, hanem csak a szubjektív élménybe, rendszerbe integrálva nyernek létezést. Ezzel minden életelem, az egész világ szemantizálódik, semmi sem független, hanem minden a szubjektivitás áthatolhatatlan közegébe kapcsolódik. A pszichiáterek - e jelenség kapcsán - általában szimbólumokról beszélnek, de ahogy már előbb említettük, nagyon óvatosan kell fogalmazni. A pszichotikus nem a normál jelhasználat után, hanem előtt van, nem rendelkezik a stabilabb, függetlenebb referenciális nyelvvel, amelyre az egyedibb, szituatívabb metaforikus-szimbolikus nyelv ráépíthető. Erre utal az, hogy lehetetlen a pszichotikusok beszédében egy koherens szemantikát és pragmatikát kimutatni, jelentéstulajdonítási technikájuk - a "normális" szempontjából - teljességgel véletlenszerű (nincs "langue").

Elmondhatjuk, hogy a pszichotikus beszédben - a kevésbé meghatározó, részben megőrzött, töredékes mindennapi nyelv mellett - két jelentős nyelvhasználati

típus van: az ismétlés és a teremtés. Korábban az ismétlésről már volt szó. Ha a kreatív, teremtő aspektust meg akarjuk érteni, egy olyan nyelvet kell elképzelnünk, amely több mint új ötletek, gondolatok leképezése, vagy új technikai jelenségeknek új szavakkal való ellátása. A pszichotikus nyelv abszolút értelemben teremtő, ahol a kimondott kifejezés mindig egy új nyelv megteremtésével (vagy egy ilyen teremtés ismétlésével) jár együtt. A pszichotikus ismeretlen érzésekkel, élményekkel találkozik, olyanokkal, amelyekre nincs szó, meg kell tehát egyrészt találni, artikulálnia kell az érzést és teremteni hozzá valamilyen hangsort, vagy betűsort, amelyben megjelenhet ez az érzés. Bizonyos értelemben mindkét fronton harcot kell folytatnia, azokon a frontokon, amelyektől együtt, vagy egyiktől külön-külön, mi normálisok rendszeres és megbízható segítséget kapunk szavaink megformálásában. Mi vagy rendelkezünk egy szóval, hogy megtaláljuk a hozzá tartozó érzést, vagy ismerünk (a többiek példájából, a velük létrejött kapcsolataink alapján, dialógusaink segítségével) egy érzést, élményt, és megfogalmazzuk, közöljük azt, teremtünk hozzá megfelelő kijelentést (metaforát, hasonlatot). Mindkét "front" nekünk dolgozik. A pszichotikus olyan különös nyelvhasználati, pragmatikai pozícióba kényszerül, ahol egyszerre hiányzik az elérhető szó és a kifejezendő érzés, csak a mindkettő megtalálására irányuló kikerülhetetlen kényszer van jelen. Nyelvi pozíciója olyan, mint azé a csecsemőé, akinek senki se tudja a nyelvet megtanítani, és a megszületés után neki kell élményeinek kifejezését megvalósítani. Ez óriási szellemi teljesítményt kíván, valamiféle isteni feladat, amelynek még részleges betöltése is iszonyú fáradtsággal jár.

A nyelvteremtés kényszere ugyanarra az ontológiai különbségre vezethető vissza, amit a materialitás kapcsán már említettünk, de most pragmatikai oldalával találkozunk. Erre a jelenségre használjuk a nagybetűs Szó terminust. A Szó egy olyan aktus, amikor valaki párhuzamosan szembesül a kifejező eszköz és a kifejezendő lényeg meghatározásának feladatával és teljesíti is ezt a

feladatot. A Szó teremtése lét-teremtés, és mint ilyen, voltaképpen isteni feladat. Nem véletlen, hogy az elvet számos vallásban, még inkább különböző vallások misztikus változataiban megtaláljuk. Semmiképpen sem szeretnénk párhuzamunkkal durván leegyszerűsíteni a Biblia vonatkozó helyeinek teológiai és filozófiai komplexitását, de valami hasonló ontológiai nyelvfelfogásról van szó a Genézis Könyvének első soraiban, ahol az isteni Szó egyszerre teremt és megnevez, vagy János Evangéliumának elején olvasható, sokat magyarázott kezdetben létező aztán testté váló "Ige" fogalomban. Utalni lehet a nyelv azon különös szerepére, amelyet az átkokban, imádságokban, ráolvasásokban figyelhetünk meg. Ezek a nyelvi kifejezések valahogy teljességgel egyediek, önálló létezésűek, jelentőségük mindig egész mivoltukban rejlik, egyes szavaik, az egésztől elszakítva, elvesztik korábbi jelentésüket. Valamilyen szubjektív erő szerint teremtettek, gyakran nagyon szigorúan kötöttek, ismételtetnek. Nem írnak le, nem ábrázolnak, vagy ezen aspektusuk nem fontos, időnként még jelentéssel sem rendelkeznek (mint a közzszóvá kopott varázsszó az "abrakadabra"). Megjelenésükkel teremtik meg a szubjektívet, ők maguk a szubjektív által léteznek. Az ilyen teremtő aktusok később - ha a közösség elfogadta őket - rendkívüli jelentőségre tehetnek szert a csoport vagy az egyén számára. A Szó misztikusan hatékony, megtalálása, megteremtése a létezés valamilyen szubjektív átrendeződéshez vezet, a belső élmény omnipotensen a külvilágra vetül, csoda történik. Kétségtelen, hogy mélyreható különbségek vannak a pszichotikus nyelv és a szubjektív nyelv, a szent nyelv között. Azonban a pszichotikus is totális kreatív hatalmat próbál a Szóval elérni, vagy éppen a Szó abszolút rabjává válik. Nála persze a kreatív hatalom semmiféle külső, kollektív támaszra nem számíthat, nincs mellette más ember támaszt nyújtó hite, reménye, nincs közössége, nincs mögötte rendszeres teológia. A pszichotikus borzasztóan egyedül van, magányos isten, hívők nélkül. Pragmatikai, nyelvhasználati helyzete alapján paradox: semmi sem lehet jelentéstől mentes és semmi sem juthat valóban stabil jelentéshez. A jelentés

nélküli jelek és a jel nélküli jelentések, érzések dzsungelében áll, és megpróbálja kitisztítani a teret maga körül, próbál rendet (de egy alap és háttér nélküli rendet) megteremteni. Erre használja, teremti a nyelvet. Személyes nyelve egyetlen varázsszó, ennek teremtése, kidolgozása és ismétlése ad otthont számára. Ez a Szó lehet egész élettörténete, amit állandóan és elkeseredetten próbál kimondani, lehet egyetlen történet, melyet elképesztő makacssággal ismételtet, de lehet egyetlen szó, értelmetlen szótag, ismétlődő hang- vagy betűsor is. Egy különös példája ennek az, amit a hagyományos pszichiátria neologizmusnak nevez. Ezek a szavak névtelen érzéseket hoznak a világra. Csak két példát idéznénk, amelyben egy beteg nemcsak létrehozott neologizmusokat, hanem definiálta is azokat: sztereoszociopatológia - a barátság és betegség tanulmányozásának egységes formája; pirokardiológia - a szív tanulmányozása a tűzön és a szívégés kutatása.

Gyakran létezik a vágy egy végső egyetlen szó megtalálására, amely kifejezi az egészet, és megszünteti az állandó beszélés kényszerét. A Szó mindenható, éppúgy mint a gyermekkor omnipotens szavai. A beteg vagy felismeri, hogy az az ő tulajdona, vagy valami idegen szellemi hataloménak véli azt. A megértéshez, a szavakkal való megküzdéshez azonban a pszichotikus külső segítséget igényel. Kell valaki, aki megosztja vele a Szót. Ilyen személy lehet a kezelő, akinek a terápia során valójában nyelvet kell tanulnia (Searles,1965), első hívővé kell válnia, ami nagyon nehéz, mert mi normálisok elutasítottuk a belső dominanciáját, tudjuk, hogy van, de valójában nem hiszünk benne, hogy önmagában is létezhet. A Szó gyakran több elemből áll, amelyek a szubjektív érzés kiáramlásai az élet különböző pillanatai és különböző dolgai kapcsán. A kiáramlással arra akarunk utalni, hogy az elérhető tárgyak, jelek, események egyetlen szubjektív központ szempontjából szerveződnek meg és velük ugyanakkor maga a központ is megformálódik, elemeket, összetevőket artikulál, struktúrát épít, azaz megteremti önmagát. Ennek a szerkezeté, komplexummá

artikulálásnak másik oka, hogy az ember alapjában véve sokszavú lény, egyetlen varázsszó helyett folyamatosan keresi azokat a Szavakat, amelyek megvilágítják, megteremtik szubjektív pozícióját. A Szó és a Szavak ezen komplexumát nevezzük Világnak. Nem a szó köznapi és nem is formális, episztemiológiai értelmében. A Világgal egy egyedi értelmű, teremtett érzéskomplexumra utalunk, mely nem a külvilágból szerzi szerkezetét, hanem az egyéni átélésből és nem leképez, hanem életet, életértelmet ad. Voltaképpen mindenki valahol a lelke mélyén kimondja, hogy "igen, ilyenek akarom", fantáziámban ilyenek formáltam a dolgok rendjét, ez vagyok én. A pszichotikus csak annyiban különbözik, hogy ez a tudat előtti lényét, és ezért a belső világ megformálása is sikertelen lesz, érvényesíthetetlen, beépíthetetlen a külvilág rendjébe, az életesemények értelmét vagy értelmetlenségét nem tudja megítélni. Mindezek a folyamatok lényegükben nyelvi, belső jelentésképzési folyamatokra alapulnak, de a nyelv itt nem külső instrumentum, hanem a nyelv maga az ember. Ez a nyelv a lélek szövete és nem leírása. Az adekvát terápiás hozzáálláshoz feltétlenül többet kellene tudnunk erről a nyelvről, mert olyan kulcsszavainkat, mint empátia, megértés, terápiás dialógus, ez alapozza meg.

A pszichotikus számára a Világ egyetlen érvényű, mindent elborító. Schreber rendkívül részletes építményt dolgozott ki memoárjában, a létezés új vízióját adta, egy pszichotikus üdvtörténetet írt. Renée sokkal kevesebbet mondott, ő védekezni akart a Világtól, kapaszkodott a köznapi realitás biztonságába, de ő is belenézett a Világba: "A tetején azok voltak, akik parancsokat adtak, akik büntettek, akik másokat bűnösnek minősítettek. De ők maguk is bűnösök voltak. Mivel minden ember felelős minden másokért. Egy szörnyű egymásrautaltság köt össze minden embert a bűn ostora alatt. Mindenki része a Rendszernek, de csak néhányan tudják ezt." (Sechehaye,1951)

A Világ gyakran egyedi, kizáró minden más realitás-konstrukcióval szemben, ezért is nagyon nehéz közelébe jutni. Állítása a létnek, nem leírása. Egyetlen

példát idéznék, újra egy definíció, a Világ definíciója klinikánk pszichotikus betege, I.L. szövegében:

Világ

lakás, tartozéképületek üvegnövényház méhes gyümölcsös
felvonulási épületek magtár pince présház mütő
különleges épületek gyár és alkalmazotti lakások
a szomszéd háza és az innenső szomszédé
bolt iskola templom pályaudvar laktanya
bankok fürdők pénzverő vásárcsarnok
falu város lakcsoport rét erdő vízterület vészterület
termőtlen és terméketlen terület szántott és művelt föld
életmozgás és életalakulattal bíró területek általában
indulás és érkezés ugyanaz

Első pillantásra olyan a szöveg, mint egy leltár, a világ dolgainak leíró felsorolása. De éppen a különös megokolatlanság, a szokásos szövegszerkesztés hiánya azonnal valami új erőt vetít a szöveg mögé. A beteg is, mintegy csak belemondja a dolgokat a világba, a főnévi időtlenségbe, ahol bármi bármit jelenthet és bármi bármivé lehet, mert "indulás és érkezés ugyanaz". Ez a szöveg teremtés, kikerekedik benne valami. Igazából nem is szöveg, mert a lényege nem az, hogy egy rendezett kijelentés fennáll, hanem inkább megtörtént a megteremtése, létrejött, és létrejöttének szubjektív lényege arra kényszerít minden vele szembesülőt, hogy elfogadja, újrajátssza, újraterejtse. Enélkül csak értelmetlen összefüggésű szavak sora. A szubjektív nyelv és ebben a pszichotikus nyelv egyik lényegi vonása éppen ez a cselekvésben létezés. Ahhoz, hogy a pszichotikus szöveg szöveggé létezzon, részt kell venni benne, magát a cselekvést kell ismételn, a szöveg maga csak kapaszkodó, csak ürügy, hogy máshoz, a létezés egy különös, nyomorúsággal megvert módjához eljussunk. A pszichotikus szöveg vizsgálatával így éppen oda lehet eljutni,

ahonnan pszichiáterként elindulhatunk, egy olyan fogalomhoz, a megértés fogalmához érkezünk, ami voltaképpen igazi kiindulópont lehet.

IRODALOM

- Alvarez W. C. (1961): *Minds that Came Back*. Philadelphia, Lippincott.
- Bateson G. ed. (1961): *Perceval's Narrative: A Patient's Account of His Psychosis, 1830-1832*. Stanford: Stanford University Press.
- Breuer J., Freud S. (1895): *Studies in Hysteria*. Standard Edition of S. Freud. vol. 2. London, The Hogarth Press.
- Ferenczi S. (1978): *Nyelvzavar a felnőttek és a gyermek között*. In: *A pszichoanalízis ma*. (Szerk. Buda B.) Budapest: Gondolat, 215-226.
- Forrest D.V. (1965): *Poiesis and the language of schizophrenia*. *Psychiatry*, 28, 1-18.
- Forrest D.V. (1983): *With Two Heads You Can Think Twice*. *Journal of the American Academy of Psychoanalysis*, 11, 113-132.
- Foucault M. (1954): *Mental Illness and Psychology*. New York, Harper and Row, 1976.
- Foucault M. (1965): *Madness and Civilisation*. New York, Pantheon Books.
- Freud S. (1911): *Psychoanalytic Notes on an Autobiographical Account of a Case of Paranoia*. Standard Edition of S. Freud., vol. 12, 3-84, London, The Hogarth Press.
- Green A. (1986): *Passions and Their Vicissitudes (On the relation between madness and psychosis)*. In: *On Private Madness*. Madison, Int. Univ. Press..
- Jakobson A., Halle M. (1956): *Fundamentals of Language*. The Hague, Mouton.
- Jakobson A. (1964): *Az afázia nyelvi tipológiája*. In: *Jakobson, R: Hang, jel, vers*. Budapest, Gondolat 1982, 204-226.

- Jakobson R. (1971): *Studies in Child Language and Aphasia*. The Hague:,Mouton.
- Kaplan B. (1964): *The Inner World of Mental Illness: A Series of First Person Accounts of What It Was Like*. New York, Harper and Row.
- Lacan J. (1977): *On a Question Preliminary to Any Possible Treatment of Psychosis*. In: J. Lacan: *Ecrits*. London: Tavistock,179-225.
- Lacan J. (1993) : *Seminars, Book III: The Psychoses*. (edited by Jacques-Alain Miller), New York, Norton.
- Maher B. A. (1968): *The Shattered Language of Schizophrenia*. *Psychology Today*,1,378-381.
- Maher B.A. (1972): *The language of Schizophrenia: A review and interpretation*. *Brit. J. Psych.*120, 3-17.
- Manschrek A. (1985): *Repetition in Schizophrenia*. *Language and Speech*, vol. 28. part 3.
- McGhie A., Chapman J. (1961): *Disorders of Attention and Perception in Early Schizophrenia*. *Brit. J. Psych.* 34,103-116.
- McKenna P.J. Oh T.M.(2005): *Schizophrenic Speech*. Cambridge, UK, Cambridge University Press.
- Pattison E. M. (1973): *The Psychodynamics of Poetry by Patients*. In: J. Leedy (ed.): *Poetry the Healer*. Philadelphia: J. B. Lippincott.
- Reed D. (1976): *Anna*. New York, Basic Books.
- Rochester S., Martin J.K. (1979): *Crazy Talk .A study of the discourse of schizophrenic speakers*. New York, Plenum
- Róheim G. (1955): *Magic and Schizophrenia*. New York, Basic Books.
- Rosenbaum B., Sonne H. (1986): *The Language of Psychosis*. New York, New York Univ.Press.
- Schreber D.P. (1988): *Memoirs of my nervous illness*. Cambridge, MA, Harvard University Press (eredeti publ.: 1903.)

Searles H. (1965): Collected Papers on Schizophrenia and Related Subjects. New York, Int. Univ. Press.

Sechehaye M. (ed.) (1951): Autobiography of a Schizophrenic Girl. New York:, Signet.

Tényi T., Koltai M., Trixler M.(szerk.)(1987): Halálra vál mind a Szépnek. POTE, Ideg-Elmeklinika,Pécs.

Tényi T., Pászthy B.(szerk.)(1999) : Halálra vál mind a Szépnek. Janssen-Cilag Könyvek, Budapest.

Tényi T.,Trixler M.(1992) : Approaches to Schizophrenic Poetry. In: Psychopathology of Expression and Art Therapy in the World. (eds.I. Jakab, I. Hárdi). Budapest Animula . 208-210.

Zalka Zs.,Tényi T.(szerk.)(1992): Felesleges valóság.In:Délután Almanach, 2-3, 66-122.

A megértés modelljei a pszichiátriai művészetben

Amikor a pszichiátriai betegek művészetével foglalkozva felmerül a kérdés, hogy a betegek alkotásai hogyan használhatók a diagnosztikus munkában és a kezelésben, vagy hogy a páciensek műalkotásai mennyiben mutatnak egy új művészeti irány kirajzolódása felé, illetve hogyan referálnak egy megváltozott "benne-létről", továbbá ezen megváltozott létmód milyen „esélyekkel” indulhat egy adott kulturális krízis során egy alternatív antropológia kiindulásaként, akkor ezen filozófiai antropológiai dilemmák módszertani, ismeretelméleti kérdések következményei is. A következőkben a megértés modelljeit tárgyalva igyekszünk röviden és egyszerűsítve explicitté tenni két szemléletet a kifejezéspathológiai kutatáson belül, s egyben szükségszerűen állást is foglalunk egy felfogásunkhoz leginkább közelálló megközelítés mellett.

Leegyszerűsítve bár a kérdést, de a kifejezéspathológia történetében két elkülönülő irányt láthatunk (Bader,1990, MacGregor,1989,Tényi,Trixler,1992). *Az első megközelítés, amelyet medicinálisnak nevezünk*, a betegek alkotásait elsősorban tünettaniulag izgalmas jelenségeknek tekinti, s az alkotásokat inkább természeti tárgyaknak, illetve antropológiai leleteknek, s nem elsősorban műalkotásokként értékeli. Az orvosi megközelítés pszichopathológiailag orientált és a megmagyarázás ok-okozati, valamint a megértés jaspersi modelljeit használja. *A második megközelítést esztétikainak nevezhetjük*, ezen irány jellemzője, hogy itt a páciensek alkotásait elsősorban mint műalkotásokat szemlélik, lényegüket tekintve azokat nem csupán egy betegség tüneti kuriózumaként értékelik. Ezen második irány kutatási metodikaként a Jaspers utáni radikális hermeneutikákat részesíti előnyben, s a "művel való dialógus" és/vagy az "esztétikai tudat" kategóriáival a kutatást a hermeneutika, illetve az esztétika fogalmi közegebe helyezi át. Ahogy Bader rámutat, történetileg a

medicinális irány Mohr, míg az esztétikai irány Réja, majd később Prinzhorn munkásságához kapcsolódik (Bader,1990). Jakab Irén 1956-os kötete volt az első, ahol a két irány egymást kiegészítve jelent meg. Ez volt az első munka, amelyben a betegek alkotásait nemcsak pszichiáter vagy művészettörténész elemezte, ahogy ez Morgenthaler és Prinzhorn munkái esetében történt, hanem - Martyn Ferenc festőművész közreműködése révén, aki a pécsi anyagot esztétikai szempontok szerint is áttekintette - Jakab Irén könyve már igen korán, a két megközelítés szintézise irányába mutatott. Érzékelhető azonban az is, hogy a medicinális és az esztétikai irány viszonyát egy folyamatos, de csak ritkán explicit polémia jellemzi a kifejezéspatológiai irodalomban (Hárdi,1993, MacGregor,1989,Bader,1990,Jádi,Jádi,1992). Színezte a történetet a tény, hogy a pszichotikusok művészetét kritikusok, esztéták, sőt huszadik századi művészek is csodálták és elemezték. Előfordult, hogy a betegek művei zavaros ideológiák és filozófiai antropológiák mankóiként szerepeltek, ahogy az sem vitatható, hogy egyes esetekben az egyszerűsített medicinális megközelítés keretei között a betegek alkotásainak egzisztenciális dimenziói elsorvadtak a lelkes, de naiv orvosok értelmezései során.

Kiindulópontunk, hogy a pszichiátriai betegek művészete a páciensek személyiségének és belső világának kifejeződése. A beteg a művön keresztül kommunikálni igyekszik, vagy újraépíti világát egy pszichikus katasztrófa után. Jaspers alapján a betegek műveit a megértés és a megmagyarázás módszereivel közelíthetjük meg (Jaspers,1986). A megértés a jaspersi általános pszichopatológia értelmében azt jelenti, hogy a kutató olyan jelenségeket keres a beteg alkotásaiban, amelyeket átérezhetőnek, empátiájával megérthetőnek talál, így a megértés módszere által válik érthetővé egy depressziós páciens alkotása, ahol a képre tekintve a bőrünkön érezzük a magány, a reménytelenség és a sötétség világát. A kutató helyzete a jaspersi megértő metodika alapján úgy foglalható össze, hogy "igen, megértem, ha én így éreznék, én is így festnék",

illetve hogy "igen, aki így fest, az biztos nagyon szomorú lehet". A megértés ezen módszere jelentős mértékben a mindennapi érzésekkel és érzelmi állapotokkal kapcsolatos kulturális konszenzuson nyugszik, ebben a szemléletben az átlagos emberi tapasztalatot részesítik megkülönböztetett figyelemben a szélsőséggel, a határhelyzetivel szemben, mondhatni a figyelem inkább a nagy többség képviselte átlagos középére és nem kisebbségek pólusaira fókuszál (Wallace,1988). Egyfajta klinikusi pragmatizmus húzódik itt meg. A kifejezéspatológia oldaláról tekintve az mondható, hogy a jaspersi megértés módszere akkor használható, ha a műalkotás kulturálisan elterjedt szimbolikát használ, illetve ha a mű olyan emocionális és kognitív tartalmakat fejez ki, amelyek közelebb állnak a mindennapi tapasztalathoz. A jaspersi értelemben használt megértés fogalom a mindennapi pszichopatológiai gyakorlat számára nélkülözhetetlen eszköz akkor is, ha a kései Wittgenstein analitikus nyelvfilozófiája alapján horizontunk van a pszichológiai állapotok megértésének problematikus jellegére(Wittgenstein,1953,Grounds,1987). A megértés radikális hermeneutikai, nyelvfilozófiai értelmezését a művészettel kapcsolatos személyes narratívák és a művészetkritika területén javasoljuk tartani, elkülönítve azt a szűkebb értelemben vett medicinális megközelítésektől. Ezen álláspontot azért látjuk szükségesnek, mert a megértés ezen radikális koncepciója erősen kapcsolódik az elemző nárcisztikus vonásaihoz, a személyhez, aki élvezi, csodálja vagy féli az elmebetegek művészetét. Az elemző ízléséhez érkezünk itt el, amely a vizsgáló/kutató én-ideáljának a terméke. Többek között Janine Chasseguet-Smirgel munkássága mutatta fel az én-ideál nárcisztikus eredetét, s annak megjelenését az ízlés, illetve az ízlésvilág jelenségeiben (Chasseguet-Smirgel,1986). Az ízlés eredete az anya-gyerek kapcsolatban és a szelf-érzetek kialakulásában fogható meg, s bár kétségtelen, hogy a kötődés intergenerációs karaktere révén az egyéni ízlés kulturális paradigmákat is artikulál, de alapjaiban mégis inkább individuális aspektusokat hordoz, amely kérdéssé teszi egy - a vizsgáló szubjektív sorsát integráló - radikális megértő metodikának az

orvostudományba történő integrálását. A vizsgáló ízlése és nárcizmusunk kiegyensúlyozásának kísérlete az, amely révén radikális hermeneutánk csodálja Wölflit vagy O.T.-t, amely arra visz minket, hogy gyűjtögessük betegeink rajzait, vagy amely - s itt húzódik a veszély - egyeseket arra visz rá, hogy ezen alkotásokat értelmetlen, s ahogy a radikális hermeneutika hazájában 70 éve is történt, esetleg még üldözendő termékeknek is tartsa. Ezen reakciók mind-mind a vizsgálóról szólnak, a pszichiáterről vagy a művészetkritikusról, "ne adj Isten" veszélyesebb időkben a politikusról, s bár ezen reakcióknak számos izgalmas kulturális, pszichoanalitikus és filozófiai antropológiai tanulsága lehet, a medicinális irányt kihangsúlyozva itt azt ajánljuk, hogy ezen aspektusokat a kulturális narratívák területén tartsuk meg. Ennek az óvatosságnak az oka, hogy a dialogikus hermeneutikai megközelítés a betegek alkotásaival kapcsolatos áttételes, szelf-tárgy viszonyuláson alapul, amelyet szerencsésebbnek látszik a befogadó személyes kontextusában megtartani. Ez a neopragmatista ajánlás határt kíván húzni a gyakorlati tudományok - amilyen a pszichiátria is - és a kulturális narratívák végtelen mezeje közé, amely ajánlással az amerikai neopragmatizmus tudományfelfogásában megjelenő trendhez kapcsolódunk (Wallace,1988).

A megértés tárgyalása után, a kifejezéspathológiai kutatásban használt másik tudományos módszerhez, a megmagyarázáshoz érkeztünk el. A megmagyarázás az orvostudomány alapvető és leggyakrabban használt módszere. Azt jelenti, hogy bizonyos jelek, tünetek vagy sajátságok, a mi esetünkben a beteg műveinek jellegzetességei, magyarázatot nyernek a páciens betegségének a fényében, a betegség a „jelzett”, amire a „jel” (tünet,mű,vers) utal. A különböző jelek és tünetek egy feltevés, azaz itt egy adott betegség ismert tünettana felől nyernek először próbamagyarázatot, majd a jelenségek és tünetek válogatásával, gyűjtögetésével és helyes értelmezésével előbb-utóbb helyes diagnózishoz jutunk, azaz a hipotézisből diagnózis, a próbamagyarázatból tünettan alakul ki.

A betegek alkotásainak formai analízise (szétesettség, szubjektív perspektíva, dezintegrált vonalvezetés) mint a diagnosztikus szempontú rajzelemzés eszköze, ezen módszer alkalmazásán alapul. A második terület, ahol a megmagyarázás módszerét használhatjuk, a művekben megjelenített kóros tartalmak elemzése. Ebben az esetben a téveszmék vagy hallucinációk megjelenítése az alkotásban segítség az orvos számára, hogy betege élményvilágát tisztábban lássa és értelmezze. A fej mellé rajzolt kisebb fej megmagyarázható azon tudás alapján, hogy a hallucináló páciensek gyakran fejezik ki hallucinációikat ezen a módon (Hárdi,1983), amely mögött az a jelenség húzódik, hogy gyakran a betegek aktívan konkretizálják patológiás élményeiket(Arieti,1974). A megmagyarázáshoz kapcsolódik az alkotások szimbolikájának a kérdése is. A betegek műveinek különböző pszichoanalitikus szimbolikák alapján történő megmagyarázása a kifejezéspatológiai kutatás ismert módszere (Jakab 1980).

A művészetterápia a medicinális és az esztétikai megközelítés sajátos találkozóhelye. A művészetterápia során - a beteg és néha a terapeuta alkotásai mentén - kreatív, dialogikus, hermeneutikai világteremtés történik. A beteg szimbólumait a terapeuta megosztja, illetve gazdagítja az interpretációk és a viszontindulatáttételes reakciók (álmok,fantáziák,megosztott szimbólumok) során. A műalkotás a valósággal való játékot teszi lehetővé, amely segítség a beteg számára, hogy kontroll nélküli pszichopatológiáját kontrollált művészi tapasztalattal váltsa fel.

IRODALOM

- Arieti S. (1974): Interpretation of Schizophrenia. New York, Basic Books.
- Bader A. (1990): Human Creativity and Madness. In: Stress Management Through Art. (ed. I. Jakab) The Amer. Soc. of Psychopathology of Expression. 133.

Chasseguet-Smirgel J. (1986): *Sexuality and Mind*. New York. New York Univ. Press.

Esman A. H. (1988): *Art and Psychopathology. The Message of Outsider Art*. *The Amer. J. Art Therapy* 27, 13-21.

Fulford K.W.M., Thorton T., Graham G. (2006): *Oxford Textbook of Philosophy and Psychiatry*. Oxford, Oxford University Press.

Gadamer H. G. (1984): *Igazság és módszer*. Budapest, Gondolat.

Grounds A. (1987): *On Describing Mental States*. *Brit. J. Med. Psychol.* 60, 305-311.

Hárdi I. (1983): *A dinamikus rajzvizsgálat*. Budapest, Medicina.

Jádi I., Jádi F. (1992): *The Prinzhorn Collection Aspects of the Psychopathology of Forming*. In: *Psychopathology of Expression and Art Therapy in the World. The Budapest SIPE Colloquium* (eds. I. Jakab, I. Hárdi). Budapest, Animula, 215.

Jakab I. (1956): *Zeichnungen und Gemalde der Geisteskranken*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

Jakab I. (1957): *Az elmebetegek rajzai és festményei*. MTA Biológiai és Orvosi Tudományok Osztályának közleményei. 8,257-268.

Jakab I. (1979): *Creativity and Mental Illness*. *Bull. of the Menninger Clin.* 43, 365-378.

Jakab I. (1980): *Psychopathology of Expression and Psychoanalysis*. *Confinia Psychiatria* 23,209-222.

Jakab I.(1998) :*Képi kifejezés a pszichiátriában*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

Jaspers K. (1986): *Általános pszichopatológia*. In: *Pszichiátria és emberkép* (szerk. Pethő B.) Budapest, Gondolat.45-86.

Pethő B.(1969): *A megértés és a megmagyarázás módszeréről*. *Magyar Pszichológiai Szemle.* 26, 229-241.

MacGregor J. (1989): *The Discovery of the Art of the Insane*. Princeton Univ. Press.

- Pethő B.(1986): Bevezetés. In: Pszichiátria és emberkép.(szerk. Pethő B.) Budapest, Gondolat. 9-41.
- Rorty R. (1994): Esetlegesség, irónia és szolidaritás. Pécs, Jelenkor Kiadó.
- Tényi T.,Trixler M.(1992): Approaches to Schizophrenic Poetry. In: Psychopathology of Expression and Art Therapy in the World. The Budapest SIPE Colloqium. (eds. I. Jakab and I. Hárđi) 208-210.
- Trixler M., Tényi T., Gáti Á.(1992): The Importance of Art Psychotherapy in the Complex Therapy of Psychotic Patients. In: Psychopathology of Expression and Art Therapy in the World. The Budapest SIPE Colloqium. (eds. I. Jakab and I. Hárđi) 139-144.
- Wallace R. (1988): What is "Truth"? Some Philosophical Contributions to Psychiatric Issues. Am. J. Psychiatr. 145,137-147.
- Wittgenstein L. (1953): Filozófiai vizsgálódások. Budapest. Atlantisz Kiadó.

Ketté nyit a Másik⁵¹

„Nem érthetem meg a rejtélyest de mindig tudatomnál maradok a megkettőződésben". Akár a Leples Bitang, én is Walt Whitmann mondatát ízlelgetem, mikor lisszaboni erkélyemről egy orvoskongresszus szünetében nekilendülök ennek a szövegnek, régi írásokat, emlékeket, gondolatokat gereblyézve össze, s belemosva pszichiáteri praxisom néhány illeszkedő elemét. A rejtélyes keresése a közös Antonioni-Wenders film kezdő képsorait idézi már napok óta ebben a városban, ahol az évszak meghasad, a jósolható nappali napsütésre és a didergető éjszakára, a morajló nappali városra, az emelkedő utcákon éjszaka összekapaszkodó fiatalokra, a Tejo simogatására.

Kezdjük talán azzal, hogy engem a többszörös személyiség és a hasonmásság irodalmi motívuma és pszichiátriája egy különös személyes élmény mentén kezdett el foglalkoztatni. Az 1980-as évek elején - életem egy tragikus mozzanata után nem is sokkal - másodéves orvostanhallgatóként, nyári ápolási gyakorlatra az Idegklinika, Trixler Mátyás adjunktus vezette elmeosztályára kértem magam, ahol segédápolóként dolgoztam. Az egyik beteg, akire képtelen vagyok azóta is visszaemlékezni - azt sem tudom fiú volt vagy lány - kölcsönadta John Barth korai regényét, *Az út végét*, ezt a különös modern amerikai regényt, a mitoterápia és az elmesélésben születő énazonosság teóriáját egy szerelmi háromszögtörténet keretében kibontó könyvet. Gyorsan végigolvastam a könyvet, szinte meg akartam szabadulni tőle, s visszaadtam a betegnek. Jó pár év múlva, már orvosként, mivel érdeklődtem valamennyire a posztmodern próza történései iránt, örömmel vettem meg a Barth könyv új kiadását. Tökéletesen elfelejtettem, hogy hallgatóként már olvastam, „új

⁵¹ Trixler Mátyás 60. születésnapja alkalmából rendezett tudományos ülésen (2000 ősze) elhangzott előadás.

könyvként" vettem kézbe, s most is mohón kezdtem olvasni, hasonlóan ahhoz, ahogy először is tettem azt. A könyv közepén, annál a résznél mikor Horner egy pályaudvaron a „cosmopsis-kór” következtében lebénul és emlékezetkiesést él át, hirtelen tisztán és élesen emlékezni kezdtem a könyvre, arra hogy korábban kölcsönkönyvként már olvastam azt. Elkezdett foglalkoztatni Barth-Horner elmélete, a mitoterápia, az a gyógy mód, amely lényege, hogy az elmesélésben, az önmagunk és a világ szavasításában a szabadság és a lehetőség gyógyíthat, rímelve arra a gyakorlatra, ahogy a pszichoanalitikusan orientált interszubjektív pszichoterápiás praxist - elsősorban szkizofrén betegek kezelése kapcsán - azokban az években kollégáimmal/barátaimmal folytattuk. A narráció lehetőségei nyújtotta szabadság, az identitás elmesélhető, s a szavasításban, a történetcsinálásban reprezentálódó jellege innovatívvá, számtalan variációjúvá varázsolja a praxist, ahogy arra Lacan is rámutatott az Analytic Desire kategóriájában. Másrészt viszont engem - aki nehéz és tragikus sorsú betegeket kezelek - *Az út vége* lezárása, vagyis Rennie halála az áldoktor végezte abortusz során, azzal a tapasztalatommal is szembesített, hogy önfeledt narratív világcsinálásunk másik partján a tettek, cselekvések, mulasztások valósága is állhat. Az elmesélt én etikáját a megtett vagy az elmulasztott cselekedeteink adják, a saját élet tragikus befejezésének, a másik elhanyagolásának vagy megtámadásának, vagy a megsegítés elmaradásának akciói és reakciói. Meglátásom szerint a narratív, posztmodern Szelf és identitás-koncepciók bizonyos értelemben jelentős ambivalenciát hordanak - a fenti szó/cselekvés dichotómia mentén - ki, amely kettősség természetére több jelenkori analitikus iskola is úgy reflektál, hogy a Szelf akkor válhat harmonikussá a szerveződés és a konfliktusok évtizedei után, ha az a különböző eltérő azonosulások összerendeződéséeként képes megjelenni. A hasonmásság, többszörös személyiség, Doppelgänger, Double irodalmi és pszichopathológiai motívum igazi izgalmát a partikuláris filológiai illetve tünettani jelentőségen túl, számomra a fentiek során elemeiben felvillantott terápiaelméleti és metaetikai

vonatkozások képezik. A többszörös személyiség, a hasonmás-téboly klinikuma a „felelősen szövegelő” szubjektum tragédiáját mutatja fel, míg az irodalmi művek fiktív valóságában - ahogy arra majd rámutatok - a megkettőzött szereplők intrapszichés és/vagy interszubjektív diszharmóniák megtestesülései.

Robert Rogers pszichoanalitikus irodalompszichológiai monográfiájában a Double motívum kapcsán Otto Rank és Ernest Jones század eleji munkáira támaszkodva a dekompozíció jelentőségét emeli ki, amely szemben a - szintén az álomnyelvből ismert - sűrítéssel, az intrapszichés reprezentációk hasadását és különböző személyekben való konkrét megtestesülését jelenti. A Double motívum háttérben húzódó dekompozíció mélylélektani és klinikai pszichiátriai vonatkozásait tekintem a továbbiakban át.

Az én mint érzet és szó

Témánk szempontjából nem tűnik haszontalannak, ha a legújabb - az interszubjektivitással kapcsolatos - pszichoanalitikus fejlődéslélektani diskurzus egy elemére is kitérünk. A csecsemőmegfigyeléseken alapuló pszichoanalitikus gondolkodás egyik legjelentősebb hozadéka, hogy a preverbális tapasztalati én-reprezentációknak kiemelt jelentőséget juttat. A csecsemőkutatók eredményei szerint az önmagunk tapasztalása egyrészt egy nyelvileg elérhető tudás azzal kapcsolatban amit tételezünk magunkkal kapcsolatban, másrészt egyfajta nyelven kívüli, s soha el nem mondható procedurális ismeret, amely kapcsolatainkban, a Másikkal való interakcióban jelenik meg, amit az interszubjektivitás perspektívájából Stolorow „prereflektív tudattalannak”, míg a tárgykapcsolat-elméletek szempontjából Chris Bollas „el nem gondolt tudásnak” nevez. Ami vagyok tehát, az egyrészt egy nyelvi természetű önkép, valamint egy cselekvéseimben, a kapcsolati világomban kicselekedett munkamód. A mi szempontunkból ez azért lehet izgalmas, mert bár a prereflektív tudattalan nem nyelvesíthető abban az értelemben, ahogy az elfojtás által dominált dinamikus

tudattalan, azonban a kapcsolatiság is nyelvi közegben manifesztálódik, mégha ez a nyelvelés természete szerint nem deskriptív – exploratív, hanem innovatív - kreatív dominanciájú is. A prereflektív tudattalan nyelvi közegben való megjelenését újabb analitikus terápiaelméleti fejlemények, mint a Boston Process of Change Study Group „találkozás pillanata” koncepciója bontja ki (Tényi, Herold, Lénárd, 2000).

Azért lehet fontos ez, mert itt azt a hipotézist vethetjük fel, hogy a szó előtti/ melletti tapasztalati önmagam- érzet (az „it was done by myself” értelmében) és a magára reflektáló önmaga parallelitása mellett annak potenciális törése is tételezhető. A hasonmás-motivum vagy az érzet oldaláról torzít, azaz észleletek, szenzációk, percepciók jelentkeznek ott ahol az én megkettőződik, vagy a narráció területéről jelent be ellenállást, mikor az egyén arról referál, hogy Rajta kívül Mások is Ő. Daniel Stern fejlődéslélektani elmélete hangsúlyozza a nyelv torzító, valóságmódosító jellegét, miszerint preverbális én-érzeteink először a nyelv elvárásokat, vágyakat és realitásokat torzító funkciója mentén kerülnek összeütközésbe a külvilág realitásával. A teljesség igénye nélkül csak utalni tudunk arra, hogy ezek a friss fejlődéslélektani megfigyelések természetesen filozófiatörténeti előzményekkel is bírnak, mint a kínai kozmológia yin-yang felfogása, Platon test-lélek, majd Descartes test-tudat dualizmusa, vagy Locke felfogása az észlelő tudatról és észlelt tárgyról.

Az én kettőssége

a. A lehetséges én és a variációk

Heinz Lichtheinstein - Martin Heidegger tanítványa - aki azonban Erikson mellett mint a legjelentősebb identitáselmélettel foglalkozó pszichoanalitikus elméletíró ismert, az 1960-as évek elején vázolta elméletét, amelyben az identitást zenei hasonlattal mint témát vezeti be, amely számos bár nem végtelen számú variációval bír. Életünk témáját imprintingszerű korai hatások és biológiai

konstitúciók határozzák meg, míg a variánsok sorsunk lehetőségeire mutatnak rá, azonosulás, maszk és kreatív önmegvalósítás keresztüztüzt/vizét idézve. John Barth korai - még posztmodern korszaka előtti - regénye, *Az út vége*, jól mutatja meg az önazonosság ezen emergens karakterét és a többszörös azonosulások módosító jellegét.

A regény Jacob Horner tanár, felesége Rennie és az újonnan érkező tanártárs, Morgan története, ahol Horner belső bizonytalansága, „cosmopsis-kórja”, amely emlékezetkiesésben és periodikus bénulásban nyilvánul meg, ellentétben áll a véleményeiben, világlátásában magabiztos, de a perverz maszturbátoros magányában megleshető Morgan és a magát/másikat a két férfi erőterében kereső Rennie között. Horner „terápiája” a mitoterápia lesz, egy módszer, ahol az önelmesélés lehetőség a belső béke megteremtésére, ahol a mesélés változatai szabadságot, azonban magányt és szorongást is eredményeznek. A Double motívum a Barth regény több síkján is megjelenik, így a főhős disszociatív, többszörös személyiség problémájában, a mitoterápiás öngyógyítás személyiséget átfestő-átíró módszertanában, s ahogy arra majd később még utalunk, a Horner és Morgan figuráiban megírt látens kettősség jelenségében, amikor a két - szélső pólust megjelenítő - szereplő egy személy dekompozatív-dekonstruktív fragmentálását jeleníti meg.

b. A trauma ami megoszt. A többszörös személyiség és a disszociáció.

A többszörös személyiség, újabb nevén a disszociatív identitás zavar, az elmúlt két évtized során ismét a pszichiátriai kutatás érdeklődésének középpontjába került, mivel világossá vált, hogy abban az esetben ha megfelelő diagnosztikus eszköztárat alkalmazunk, a zavar sokkal gyakoribb mint ahogy azt korábban gondolták. A fokozott érdeklődés másik vonalát az képezi, hogy a korszerű pszichodinamikus pszichiátriában, a tudattalan fantázia hangsúlyozásával szemben, a valós trauma patogenetikus szerepe ismét központiá vált.

Elsősorban a gyermekkorban és serdülőkorban elszenvedett szexuális, fizikai zaklatás és verbális abúzus látszik igen veszélyesnek az identitás zavarai, bizonyos személyiségzavarok, étkezési zavarok és az addikciók vonatkozásában. A többszörös személyiség lényege, hogy a személy két vagy több egymástól független személyiségállapottal bír, amelyek váltakozása, megjelenése az egyén kontrollja nélkül, attól függetlenül jelentkezik. A betegek jelentős részének emlékezetkiesése van az egyes személyiségállapotokra, fontos azonban, hogy a többszörös személyiség abortív, csak bizonyos súlyosságú fokot mutató formája, sokkal gyakoribb mint a klasszikus forma. Az enyhébb formák esetében a betegek bizonyos fokig megélik énjük disszociálódását, részleges emlékeik támadhatnak, jellegzetesen az ún. visszavillanások, a „flash-back”-ek formájában, valamilyen szinten képesek kontrollt gyakorolni a személyiségváltkozások felett.

A többszörös személyiségű személyekkel kapcsolatos leírások már a görög-római mitológiai leírásokban, a Bibliában és más, a modern orvostudomány előtti írásokban fellelhetők. Paracelsustól származik a többszörös személyiség első orvosi leírása, majd 1791-ben Eberhardt Gmelin ismertette egy német nőbeteg esetét, akinek két személyisége egyikét egy német parasztasszony, a másikat egy francia arisztokrata képezte. A 19. század elejétől a kettős személyiségek egyre gyakrabban kerültek leírásra az akkori nozografikus pszichopathológiai irodalomban, így például nevezetes az amerikai pszichiátria atyjának, Benjamin Rushnak 1811 -ből származó leírása, ahol a szerző már oki magyarázatra is kísérletet tett, a két agyfélteke közötti egészséges kapcsolódás zavarát tételezte a betegség hátterében. A 20. század kezdeti éveiben a neves francia pszichiáter Pierre Janet és az amerikai Morton Prince és William James foglalkoztak behatóan a témakörrel, Janet volt az, aki felvetette a disszociáció szerepét, miszerint valamely trauma hatására a személyiség felosztja önmagát, az egyik rész, amely a tudatosságot dominálja nem tud a traumáról, míg a másik

őrzi a traumatikus tapasztalatot, s ezen másik disszociált rész megjelenése hisztériás transzállapotokban, elkóborlásban, különböző tüneti kicselekvésekben, acting-out-okban manifesztálódik. Janet felfogása szerint a pszichés funkciókat idegi energia tartja integráltan, ha az integráció trauma vagy alkati sajátságok miatt, legvalószínűbben a kettő összjátéka kapcsán zavart szenved, egyes tudattartalmak és funkciók leválnak az integrált egésztől, és bár nem férhetők hozzá a tudat számára, tovább működnek, így hozva létre a disszociatív tüneteket. Janet a disszociáció lényegét energetikai zavarban látta. A jelenség nők esetében lényegesen gyakoribb, így ötször-kilencszer gyakrabban észlelhető nőkben, mint férfiakban. Ahogy már utaltunk rá, a jelenség hátterében a trauma a leglényegesebb faktor, amely lehet szexuális zaklatás, természeti katasztrófa, háborús élmények vagy gyermekkorban elszenvedett súlyos, szülők általi elhanyagolás és/vagy fizikai brutalitás. Minél korábban szenved el a traumatizált a káros behatást annál mélyebb a zavar, s annál súlyosabbak a pszichiátriai következmények, tünetek. A trauma ún. peritraumatikus disszociációt eredményez, amely időszak mint trigger szerepel a későbbiekben, azaz a traumatikus eseményhez kapcsolható, azt idéző jelenségek, képek, események, hasonló környezeti jelenségek, gesztusok, egy hasonló szó, egy a szenvedést idéző illat, hangulat, időjárási jelenség beindíthatja a disszociációt, és a lehasított, tüneti viselkedést hordozó, megjelenítő személyiség rész megjelenését eredményezi. A disszociáció egy fontos sajátsága, hogy az érzelmek és az indulati kontroll integrációja súlyosan károsodott, amely szélsőséges érzelmi állapotok, reakciók megjelenéséhez vezet, így önsértő, öngyilkos gesztusok, étkezéssel kapcsolatos szélsőségek, addiktív magatartás, alkohol és/vagy kábítószerabúzus jelentkezhet, de pánikszerű szorongásos rohamok is észlelhetők. Hipnózis, narkoexploráció hasznos lehet az ismeretlen személyiségek feltárásában. Ha azonosítható a „gazdaszemélyiség”, a terápiás cél az elmaradt integráció elősegítése, a leginkább érett személyiséget

kell támogató terápiával segíteni, hogy az éretlen, disszociatív elhárítás oldódjék.

c. *„Magamon kívül”. Az autoszkópiáról.*

Ritka pszichiátriai jelenség az autoszkópia, amikor a beteg látja, hallja vagy érzi magát a külvilágban, amely különbözik a később tárgyalandó Capgras-téveszmétől (ahol a beteg úgy érzi hogy ő és a hasonmás különböző személy), az autoszkópikus jelenség esetében az egyén önmagát és a külvilágban látott, hallott vagy érzett hasonmást azonosnak véli. Ebben az esetben a betegek is gyakran irreálisnak tartják élményeiket. A jelenség hátterében epilepszia, bizonyos elhelyezkedésű agyvérzések, ritkán szkizofrénia, gyakrabban hisztéria állhat. Klasszikus példája a jelenségnek Goethe esete, aki látta magát lovagolni a mezőn, vagy Maupassant aki hasonmását látta az asztal túloldalán, mikor az diktálta neki a leírandó sorokat. Autoszkópikus jelenséget mutat be Dosztojevszkij „A hasonmás” című kisregénye is, ahol Goljadkin úr hasonmását látja közlekedni a városban. A hasonmás-motívum autoszkópikus vonatkozásaival foglalkozott irodalomtörténeti diplomadolgozatában a vallomásos líra nagy alakja, a tragikus sorsú Sylvia Plath is. Autoszkópikus tapasztalatai voltak a Freud által is elemzett „Homokember” szerzőjének, Hoffmannak is.

A megkettőzött világ. A Capgras-jelenség és a Frégoli-téveszme.

1923-ban francia pszichiáterek, J.M. Capgras és munkatársa számoltak be De Rio Branco asszony, egy krónikus paranoid pszichotikus nőbeteg esetéről, aki azt gondolta, hogy férjét, környezetét és a beteget magát is hasonmással cserélték ki. Egy évvel később Capgras egy másik munkatársával egy szkizofrén nőbeteg esetét ismerteti, akinél a páciens apjának hasonmásra cserélésével kapcsolatos téveszméket figyeltek meg. A Capgras-jelenség lényege az éber tudati nívó mellett kialakuló téveszme, hogy a páciens vagy annak életében

szereplő személy, ritkábban a beteg számára idegen személy, még ritkábban tárgy, vagy akár egy város nem „valódi”, hanem „hasonmás”, „helyettesítő”, „utánzat”, amely csere, megkettőződés a páciens szerint számára veszélyeket rejt.

A Capgras-téveszme igen izgalmas leírását találjuk a beteg szemszögéből Clifford Beers, az amerikai mentálhigiénés mozgalom megalapítójának önéletrajzában, ahol Beers leírja, hogy testvéreit és barátait hasonmások helyettesítik. Beers esetében a depressziós tünetek megszűntével a téveszme is megszűnt. Elfogadott, hogy deperszonalizációs-derealizációs jelenségek - amelyek során a beteg a világot illetve magát idegennek, megváltozottak, „puszta névnek” érzi - gyakoriak a tünettán háttérében. Egy másik közös jellemző a gondolkodási folyamatok már Lévy-Brühl által leírt regressziója, amely fontos tényező a hasonmás-téboly háttérében, mivel ahogy már Lévy-Brühl antropológiája rámutatott, a primitív mentalitás szintjén egy személy egyszerre lehet önmaga és egyben valaki más is. A német pszichopatológia nagy iskolateremtője, Leonhard a Capgras-jelenség háttérében az emlékképek extrém konkretizációját emeli ki, amely szerint a páciens konkretizálja az emlékkép és az aktuális percepció közötti különbséget. Klinikai tapasztalatunk volt, hogy hasonmás-tébolyban szenvedő betegek gyakran hasonlítgatják az „eredeti” és a „hasonmás” fényképeit, a talált minimális különbségeket „perdöntő” bizonyítékként kezelve.

A hasonmás motívum gyökereit Plautus Amphytrüo című darabjához szokás kapcsolni, amelyben Zeus felveszi Amphytrüo alakját, míg Hermész a szolgát, Sosiát helyettesíti. A hasonmás gyakran szerepel a közép- ausztráliai bennszülöttek halállal és újjászületéssel kapcsolatos mítoszai között, a hasonmás figurája az emberi kultúra gyökereinél megjelenik, és az emberi élet kezdeti szakaszainál is szerepet játszik. Az egyiptomi kultúrában a hasonmás megjelenése a személy halálát jelenti, míg Arisztotelész volt az első, aki a

motívumot szisztematikusan elemezte. Maga a Capgras-jelenség a szépirodalomban egy helyen, Dosztojevszkij Ördögök című regényében jelenik meg, ahol egy szereplő egy másik hőssel kapcsolatban azt a gondolatot építi ki, hogy azt egy hasonmás helyettesíti. Marija Tyimofejevna egy látogatás során azzal vádolja Sztavrogint, hogy az „hasonmás”, aki valami borzalmat követett el a herceggel szemben.

Szemben a Capgras-jelenséggel, ahol a beteg egy a valóságban nem létező különbséget tételez, a Frégoli-téveszme lényege, hogy a beteg ismeretlen személyekben régi ismerősöket azonosít, újonnan költözött szomszédjáról például úgy véli, hogy az valójában régi, több évtizede nem látott szerelme más alakban. A jelenség nevét az olasz színész, Leopoldo Frégoli után kapta, aki híres volt átváltozó-átalakuló képességéről. A tünet szkizofrén betegek esetében a leggyakoribb.

Az elrejtett többszörösség avagy a látens hasonmás.

Az előadást lekerekítve, végezetül a látens hasonmás fogalmát villantom fel, a fogalmat Robert Rogerstől kölcsönözve itt, aki bizonyos irodalmi művek szereplőit mint egy pszichológiai egész felbontott, dekompozíció során hasított megjelenítőit fogja fel. Ennek példái lehetnek Othello és Jago, Macbeth és Lady Macbeth, vagy Horner és Morgan, Barth *Az út vége* című már említett regényében. A látens hasonmás jelensége lehetőséget nyújt a szerzőnek, hogy intrapszichés konfliktusokat interperszonálisként mutasson fel. A látens hasonmás mint interpretációs lehetőség, jelentős kreatív-hermeneutikus potenciált reprezentál a művet befogadó és azzal dialogizáló szubjektum számára.

IRODALOM

Barth, J. (1987) : *Az út vége*. Európa Könyvkiadó, Budapest.

Lichtenstein, H. (1977): The Dilemma of Human Identity. Jason Aronson. New York.

Rogers R.(1970) : A psychoanalytic study of the double in literature. Detroit, Wayne University Press.

Tényi T. / 1994 / : Egy posztmodern Self-koncepció megjelenéséről egy korai John Barth regényben. Pszichoterápia, 3, 107-110.

Tényi T.,Herold R.,Lénárd K. (2000) : A találkozás pillanata. Pszichoterápia, 9, 117 - 123.

Tényi T. (2009) : Ritka pszichiátriai tünetek és szindrómák. Budapest, Animula Kiadó.

Tényi T. / 2009 / : A „kórfüggő krízisek” – pszichózis és személyiségzavar. In: Csürke J., Vörös V., Osváth P., Árkovits A. (szerk.) Mindennapi kríziseink. A lélektani krízis és a krízisintervenció kézikönyve. Lélekben Otthon Könyvek, Budapest.205-214.

Alkotás, szenvedély, egyedüllét

Ha áttekintjük az alkotó folyamattal kapcsolatos pszichoanalitikus szakirodalmat, sajnálatos módon kevés hivatkozást találunk a Budapesti Iskola egyik legjelentősebb személyisége, Bálint Mihály, 1968-ban megjelent terápiaelméleti vonatkozásban klasszikusként tárgyalt és sokat hivatkozott monográfiájára, amely eredetileg „The Basic Fault. Therapeutic Aspects of Regression” címmel jelent meg, s amelyet szerencsére 1994-től magyar fordításban is olvashatunk „Az östörés. A regresszió terápia vonatkozásai” címmel (Bálint, 1994). Rá kívánunk mutatni itt, hogy Bálint ezen munkája nemcsak a pszichoanalitikus terápiaelmélet, de az analitikus művészetpszichológia szempontjából is alaplámpaként tekintendő, valamint hogy meglátásunk szerint kiemelendő előfutára ez a tárgykapcsolat-elméleti munka a jelenkori, legkorszerűbb szelfpszichológiai és interszubsztívitás elméletek kreatológiai vonatkozásainak. Bálint ebben az elsősorban terápiaelmélettel foglalkozó összefoglaló munkájában a lélek *három* területéről értekezik. *Hármas számmal* jelzi az Ödipusz-konfliktus területét, amellyel kapcsolatosan a konfliktuskeletkezést és a kapcsolatok ambivalenciáját tekinti legfontosabb sajátágként. *Kettes számmal* érzékelteti az östörés területét, amelyet a felnőtt kapcsolatoknál jóval primitívebbnek tart, s amelyre legjellemzőbbnek a törést, a hiányt tartja. Végezetül és elérkezve itt fejezetünk témájához, *egyed számmal* az alkotás területét jelöli meg, amely területre azt tartja legjellemzőbbnek, hogy itt "...egyáltalán nincs külső tárgy. A személy egyedül van, és azon igyekszik, hogy létrehozzon magából valamit. Ez a valami lehet akár tárgy is, de nem szükségszerűen az... az alkotás leggyakrabban művészeti alkotásként kerül szóba, noha még jó néhány dolgot idesorolhatunk, matematikát, filozófiát, szellemi felfedezést, valaminek vagy valakinek a megértését, és végül ...a testi vagy lelki megbetegedés kezdeti szakaszait, és a betegségből való spontán

gyógyulást."(Bálint,1994,29-30). Bálint az alkotás területével kapcsolatosan azt is megállapítja, "...hogy se közel, se távol nincs jelen külső tárgy, így nem jöhet létre áttétel sem... Az áttétel hiánya arra is magyarázatul szolgál, hogy ...miért nem tudjuk kimerítőbben megérteni a léleknek ezt a fontos állapotát. A legtöbb pszichoanalitikus elmélet... ezzel az állapottal foglalkozván az egyént egyfajta teremtőként írja le, a nyelvek mindegyike... a fogamzás, terhesség és gyermekszülés kifejezéseit használja. Az egyénben megfogamzik az ötlet, kihordja, s a vajúdás után vagy megszületik valami vagy elvetél..." (Bálint,1994, 30). Bálint az alkotás folyamatának lényegeként az ún. "tárgykezdemények" vagy "tárgyembriók" tárgyá formálását látja, s úgy véli, hogy hasonló problémával foglalkozott Bion is, mikor bevezette az alfa- és béta-elem, illetve az alfa-funkció kifejezését. A megformálás lehet egy élet témája, de lehet egy rövidke pillanat is,az egyik póluson látjuk Goethét, akit a *Faust* témája egész életében foglalkoztatott, vagy a szintén lassan alkotó Flaubertet, Beethovent vagy Leonardót, míg igen gyorsan alkotott, szinte ontotta magából műveit Mozart és Haydn,Balzac és Simenon. A megformálás tempója egy-egy életművön belül is mutathat változásokat, ezt láthatjuk például Pilinszky, Petri vagy Oravecz Imre költészetében. Bár Bálint természetesen pontosan látja, hogy az ödipális szint konfliktusai hatással vannak az alkotó folyamatok lendületére, azonban az alkotás területének szerkezetét autonóm problematikának tételezi, hasonlóan ahhoz, ahogy azt a csecsemőkutatások újabb eredményeit integráló bizonyos posztkohuti szelfpszichológiai teóriák is teszik.

Daniel Stern szelf-érzeteket tárgyaló elméletében a csecsemő legkorábban megjelenő szelf-érzetét a "felbukkanó" vagy más fordításban "bontakozó" szelf jelenti, ahol az amodális érzékelés és a vitalitás affektusok mentén a valóság tapasztalása globális, azaz a csecsemő legkorábban totális élményként tapasztal, s nem különböző érzékelésre bontva (Stern,1985). Rámutat, hogy szemben a kategorikus affektusokkal (harag, a szomorúság, az öröm, a szégyen) a vitalitás

affektusoknak formája és nem tartalma van, ilyen forma a crescendo, decrescendo, kitörés, eltűnés, elreppenés, sietés. A vitalitás affektusok életfolyamatokhoz kapcsolódnak, s ritmusok, aktivációs kontúrok formájában jelennek meg. A vitalitás affektusok megjelennek abban, ahogyan az anya felveszi a gyereket, fésűli a haját, a szájába teszi a cumisüveget vagy a mellet, kigombolja blúzát, levegőt vesz szoptatás közben. A vitalitás affektusok globális jellegűek, így az "előntöttség" affektus formája mögött lehet harag vagy öröm, lehet egy hirtelen szembe világító fény vagy egy gondolathalmaz, amit alig tudunk elég gyorsan papírra vetni, borzongás egy jó zene kapcsán vagy a testben szétáramló narkotikum keltette hatás. A felbukkanó szelf-érzet megformálódásában szerepet játszó vitalitás affektusokat az absztrakt festészet, bizonyos hangköltészetek és a kortárs zene idézi legautentikusabban. Bár a későbbiekben a csecsemő fejlődése és szelfszerveződése során újabb szelf-érzetek is megjelennek, azok az egész életszakasz során koegzisztálnak a korábban kialakult szelf-érzetekkel, s ennek eredménye, hogy minden alkotás a későbbiekben a felbukkanó szelf-érzet egész élet során fennmaradó tapasztalatára és aktivitására alapozódik (Stern, 1985, Tényi, 2000). A new york-i pszichoanalitikus Stuart Feder, Charles Ives, kortárs amerikai zeneszerző életével és művészetével foglalkozó dolgozatában mutat rá, hogy a zenei forma - Suzanne Langer fogalmi rendszerében - prezentációs és nem diszkurzív, azaz tartalmilag alig vagy nem lefordítható, valamint hogy a tradicionális zenei stílusok voltak azok, amelyek a művészi kifejezés során a tartalmi, diszkurzív dimenziót életben tartották (Feder, 1982). Más terminológiát követve többek között Gilbert Rose mutat rá, hogy az improvizatív és az atonális muzsika milyen lehetőségeket rejt a vitalitás affektusok kifejezése vonatkozásában (Rose, 1996). Különbség látszik azonban az *Őstörésben* felvázolt bálinti lélektani koncepció és a storni szelf-elmélet között abban a vonatkozásban, hogy míg Bálint embriológiai analógiák alapján úgy látja, időben legkorábbinak az elsődleges szeretet, illetve az őstörés szintjét kell tartanunk, amelyből az ödipális

szint bonyolultabbá válás, az alkotás szintje egyszerűsödés során jön létre, addig Stern szelf-elmélete a felbukkanó szelf-érzetet, tehát minden alkotó folyamat gyökerét, mint időben legkorábban megjelenőt írja le. Másrészt a posztkohuti szelfpszichológia - radikálisan szakítva a tradicionális analitikus fáziselmélettel - hangsúlyozza a különböző szelf-érzetek folyamatos funkcionálását, alakulását, sérülékenységét és reparálhatóságát az interszubjektív, interperszonális tapasztalati világ, valamint az egyedüllétben születő szenvedélyes alkotó tevékenység erőterében.

A továbbiakban az alkotó folyamattal kapcsolatban egyre inkább előtérbe kerülő jelenséggel, az egyedülléttel és annak kreatológiai vonatkozásaival foglalkozunk. Az alkotó folyamat és a szelf kohéziójának viszonyával foglalkozva Arnold Modell, bostoni pszichoanalitikus hívja fel a figyelmet az egyedüllét kulcsjelenségére és annak viszonyára az alkotás kapcsán szintén szerepet játszó szenvedélyes érdeklődéssel (Modell,1993). Az egyedüllét nem azonos azonban a magánnyal, az egyedüllét lényege, hogy paradox módon még valaki valójában jelen van. Az egyedüllét során a gyermek egyedül van a szobájában, de a résnyire nyitva hagyott ajtón keresztül látja, érzékeli anyját, egyedül van, de nem magányos. Az egyedüllét fogalmát az analitikus gondolkodásban 1958-ban Winnicott bontotta ki, mikor az egyedüllétre való képességről mint a csecsemő egy olyan kapacitásáról beszélt, amely a fejlődés egy fontos lépcsőjét jelenti (Winnicott,1958). Az örömet nyújtó egyedüllét alapját egy védelmező és tápláló valóságos vagy elképzelt személlyel való belső kapcsolat adja, egy olyan szükség, ami révén a nap különböző szakaszaiban megtapasztaljuk az eredetit, a csak ránk jellemzőt, mondhatni a bennünk levő idioszinkratikus elemet, megerősítjük kapcsolatunkat a csak magunknak elmondható, de nyelvileg elérhető privát szelffel, biztosítva létezésünk kontinuitását. Ismert, hogy az egyedüllét kérdésével a korábbi analitikus irodalom alig foglalkozott (Modell,1993). Freud csak mint a gyerek egyedülléttől

való félelméről írt, illetve annak a fóbiákkal és a valós veszélyekkel kapcsolatos negatív hatását említette. Az egyedüllét és a magány azonban két világ, a magány egyrészt az egyedüllétre való képtelenség eredménye, másrészt tudjuk, hogy bizonyos pszichopatológiai állapotokban extrém magányosság érzését éli át a beteg mások jelenlétében is. Frieda Fromm-Reichmann - váratlan és emiatt mindenkit megdöbrentő hirtelen - halála előtt dolgozott egy, a szkizofrének magányosságával foglalkozó szövegen, amely így sosem készült el, de amelynek részleteit aztán posztumusz megjelentették (Fromm-Reichmann, 1990). Fromm-Reichmann itt a szkizofrén betegek kísérteties, sosem elmondható magányosság érzéséről ír, egy olyan úrról, amely sajátos egzisztenciális riadalmat kelt a terapeutában, azt eredményezve, hogy a kezelő felismeretlenül hagyja vagy átfogalmazza a beteg megélt tapasztalatát. Az újabb szakirodalomban a borderline személyiségzavarban szenvedők magányáról mint szelf-patológiáról Gerald Adler és Dan Buie értekezett (Adler, Buie, 1979). Másrészt azonban, ahogy arra nemcsak jelenkori keleti parti szelfpszichológusok - mint Morris Eagle (1981) vagy Arnold Modell (1993) - de 1968-ban már Bálint Mihály is rámutat, az alkotó folyamat pszichoanalitikus értelmezésben tekintett lényege, hogy a személy egyedül van, amely kisebb vagy nagyobb mértékű egyedüllét szükséges alapja annak a szelf-állapotnak, amely lehetővé teszi a mű megformálását. Úgy tűnik, hogy itt jelentős individuális különbségek vannak azonban. Vannak alkotók, akiknek szükségük van a Másik jelenlétére, amelyből elmennek az egyedüllétbe, de amely jelenlét fizikailag vagy képzetesen is fenntartott, ezek azok az alkotók, akiknek múzsájuk van. A múzsa kohuti értelemben szelf-tárgy, amely lehet konkrét személy, de lehet akár egy kulturális narratíva is (egy izmushoz való tartozás), az utóbbi hordozhat transzcendens elemeket is. Ismertek Picasso stílusváltásai, amelyek egy életrajzírója (Richardson, 1991) szerint időben fedésbe hozhatóak feleségeinek, kapcsolatainak változásaival, de idézhető T. S. Eliot életének három, múzsaként láttatható asszonya is, köztük felesége, a szkizofrén beteg

Vivienne Haigh-Wood, akiről a költő mint saját sötét oldalának kivetüléséről beszélt. Múzsaként szerepelt Freud számára a korai barát Fliess, akivel Freud megtárgyalta kezdeti analitikus gondolatait, miközben felesége Martha nem volt képes megosztani Freuddal annak szenvedélyes érdeklődését az analitikus témák iránt. Ismert legenda, hogy Martha férje pszichoszexuális teóriáit pornográfiának tartotta, Peter Gay úgy látja, hogy Fliessre Freudnak a felesége miatt volt szüksége, majd az 1901-ben bekövetkezett szakítás után, a „múza” szerepét a pszichoanalitikus elméletrendszer és a mozgalom vette át (Gay, 1988).

Egy másik esetben, az alkotó folyamat esszenciájaként, a teljes egyedüllét és a múza hiánya mellett a szenvedélyes érdeklődés és a határokig vitt autenticitás látszik megjelenni (Eagle, 1981, Modell, 1993). Erre a típusú alkotóra példa a XX. század egyik legjelentősebb filozófusa Ludwig Wittgenstein, de erre a típusra hozható példaként az outsider művész, az art brut alkotó, az önmagát alkotásaiban kifejező pszichotikus beteg is. Wittgenstein időszakosan izolálta magát a környezetétől, elsősorban pályája első szakaszában. Bár Russell tanítványaként indult, hamarosan mentora mesterévé vált, majd 1913-ban úgy döntött, hogy elhagyja Cambridget, s két évre egy kis faluba költözött a norvég fjordok vidékén. Russell igen aggódott, hogy tanítványa megőrül és öngyilkosságot követ el, ehelyett azonban ez a két év az ifjú filozófus legkreatívabb időszaka lett. Amire a filozófusnak szüksége volt, hogy kikapcsolja azt a szociális közeget, amely Cambridgeben körülvette, a kis norvég faluban igenis voltak kapcsolatai az ottani emberekkel, megtanult norvégul, azonban nem követte a filozófiai irodalmat, kikapcsolt mindent, hogy autenticitását a határokig kitolva tekinthessen az újra. Az I. világháborúban sorkatonaként vett részt, hasonlóan az egyedüllétet keresve, ahogy tette azt néhány évvel azelőtt Norvégiában, s a háború zajában, egyedül a tömegben, megkomponálta és papírra vetette a század egyik meghatározó filozófiai művét, a *Tractatust*. Idősödve azonban Wittgensteinnek egyre inkább szüksége volt

mások jelenlétére, ahogy Modell fogalmaz, hogy meneküljön az örület elől, biszexuálisként élt, egyik barátja David Pinsent így írta ezt, "szüksége volt a jelenlétemre, az békét jelentett neki, miközben növesztette magából filozófiai elméleteit" (idézi Modell 1993, 129). Wittgenstein és más alkotók, mint a MacGregor(1995) által részletesen bemutatott chicagói Henry Darger példája alapján mondható, hogy a szenvedélyes érdeklődés - Morris Eagle által bevezetett - konstrukciója a storni szelf-ágencia koncepció és az edelmani öngeneráló neurobiológiai szelf-elmélet fényében heurisztikus értékű (Modell 1993). Bálinttal egyezően Eagle az alkotást megágyazó szenvedélyes érdeklődést a tárgyakapcsolatok egy sajátos formájaként vezeti be, a szeretet egy formájaként beszél róla, amely révén a privát szelf az autentikus, autonóm produkcióban belső koherenciát teremt, sikeresen stabilizálja az én-ideált, amely történésnek az a szelfpszichológiai háttere, hogy a nonverbálisan reprezentált ún. "true self" és a verbálisan őrzött "false self,, közötti átmeneti destabilizáció az alkotás során kiegyenlítődést nyer (Tényi 2000, 30-34).

IRODALOM

- Adler G. Buie D. (1979): Aloneness and borderline psychopathology. *Int. J. Psychoanal.*, 60, 83-96.
- Bálint M. (1994): *Az östörés. A regresszió terápiás vonatkozásai.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Eagle M. (1981): Interests as objects relations. *Psychoanalysis and Contemporary Thought*, 4, 527-565.
- Feder S. (1982): *The Nostalgia of Charles Ives. An essay in affects and music.* *The Annual of Psychoanalysis*. 10, 301-332.
- Fromm-Reichmann F. (1990): Loneliness. *Contemporary Psychoanalysis*, 26, 305-330.

- Gay P. (1988): Freud. A Life for Our Time. Norton, New York.
- Modell A. (1993): The Private Self. Harvard Univ. Press, Cambridge, Mass., London England.
- MacGregor J.M. (1995): Henry Darger. The Realms of the Unreal. APA 148th Annual Meeting, Miami, USA, előadás.
- Richardson J. (1991): A Life of Picasso. Random House, London.
- Rose G.J. (1996): Necessary Illusion. Art as Witness. Int. Univ. Press Madison, Conn.
- Stern D. (1985): The Interpersonal World of the Infant. Basic Books, New York.
- Tényi T. (2000): A pszichodinamikus pszichiátria a legújabb pszichoanalitikus eredmények tükrében. Animula Kiadó, Budapest.
- Winnicott D.W. (1958): The capacity to be alone. In: The Maturation Processes and the Facilitating Environment. 1965, Int. Univ. Press, New York.

Tér és forma.

A pszichózisok térvonatkozásainak egzisztenciálanalízise

Az elmúlt évtizedek csecsemő kutatásai tették világossá, hogy hogyan is alkotja meg szubjektív terét a csecsemő, majd a kisgyermek, és hogyan jut el a konszenzusra épülő, megegyezéseken nyugvó térszemlélethez. Az 1980-90-es évek pszichoanalízisében forradalmian új eredményekkel találkozhatunk, elsősorban az úgynevezett csecsemőmegfigyelési módszerek elterjedése révén. Ezek az eredmények - háttérüket és keletkezésüket tekintve - módszertanilag lényegesen eltérnek a korábbi pszichoanalitikus következtetésektől. Utóbbiak elsősorban pszichoanalitikus terápiaiak során tett megfigyelésekből származtak, és ismeretelméleti vonatkozásban élesen elhatárolódtak az empirikusan megalapozott eredményektől. A csecsemőmegfigyelési eredmények szintézist képviselnek az empirikus, nomotetikus és az idiografikus, hermeneutikai megközelítések között. Ezen hatalmas pszichoanalitikus adathalmaz áttekintésére itt természetesen nem vállalkozunk, azt korábban egy monográfiában tárgyaltam (Tényi, 2000), itt csak Daniel Stern, az egyik legjelentősebb csecsemőkutató a témánkhoz kapcsolódó eredményeire utalok röviden. Stern (1985) munkássága forradalmian új szemléletet valósít meg a pszichoanalízisen belül. Számos eddig evidenciaként kezelt tétel más megvilágításba kerül az újabb megfigyelések fényében. Sok közülük nem tartható, így a pszichoszexuális fejlődés freudi elmélete, vagy a hagyományos pszichoanalitikus ösztönteória, és a mahleri szeparáció-individualizációra vonatkozó koncepció. Ugyanakkor munkássága révén mélyebb betekintést nyerhettünk a korai fejlődési szakaszok nehezen operacionalizálható, empátias tulajdonításokkal színezett világába. Témánkkal kapcsolatban fő vonulatként Sternnek a vitalitás affektusokra vonatkozó eredményeit emeljük ki. „A vitalitás affektusok szervezik a korai Szelf, az Énnel kapcsolatos, önmagunkra vonatkozó tapasztalatokat. A vitalitás affektusok a kategorikus affektusokkal szemben

(harag,öröm,bánat,szégyen) nem tartalmilag, hanem formailag határozhatók meg" (Stern,1985,53-57). Stern hatalmas empirikus adathalmazt szintetizált. Úgy véli, hogy a csecsemő korai téralkotása elsősorban formanyerést, formakonstrukciót jelent, amely szervezi a tapasztalatot, s amely egy testies, megélt és nem reflexív karakterű élményt jelent. „A vitalitás affektusok téri struktúrák, időbeli struktúrák, intenzitások, alakok formájában írhatók le, mint elreppenés, elsietés, crescendo, decrescendo, szökkenés" (Stern,1985,54). Stern elmélete nemcsak az affektusok egy új, a formák pszichológiája oldaláról történő megközelítése szempontjából kiemelkedő, hanem pontosan rámutat a térélmény korai emóciókhoz, affektusokhoz való szoros formai és nem tartalmi viszonyára. A szökkenés formáját mint vitalitás affektust valósítja meg a hatalmas szabad mezőn nagy léptekkel ugráló kisgyermek, a gondolatról-gondolatra ugró kreatív író, a túlfeszített ritmust tartó menedzser vagy a pszichostimulánsok hatása alatt álló kamasz. Más és más, különböző és különböző tartalmak húzódnak egy-egy azonos téri struktúrát megjelenítő vitalitás affektus mögött. Az újabb pszichoanalitikus megfigyelések szerint a személyiségfejlődést ez a fajta prekonceptcionális, tapasztalati, „testi önmagunk" élmény jellemzi, szemben a hagyományos pszichoanalitikus elmélettel, amely elsősorban tartalomcentrikus. Az újabb elmélet a megformálódásra, a létrejövésre helyezi a hangsúlyt. Nem véletlen, hogy a vitalitás affektusokkal foglalkozó pszichoanalitikusok szerint ezen korai esszenciális formastruktúrákat a teret felbontó vagy abszolutizáló modern képzőművészeti irányok, mint a kubizmus vagy egyes kortárs zenei irányzatok, valamint bizonyos hangköltészetek képesek a leghitelesebben bemutatni (Stern,1985,Rose,1992). Annak oka, hogy a pszichoanalízis eddig viszonylag keveset tudott a művészet kérdéseire hozzátenni, talán az, hogy elsősorban a művek tartalmi aspektusaival foglalkozott, rejtett tartalmat keresett a létrejövés, a megformálódás mélylélektani elemzése helyett.

A pszichopatológiában már az 1920-30-as évek német pszichiátriájában megfogalmazódott, hogy az egészséges és a beteg határa nem tartalmi, hanem formai kérdés. Egyszerű példát véve, ha hiányolunk valakit, akkor a hiánynak a beteges vagy egészséges voltát nem a hiány mint tartalom, vagy annak mértéke fogja eldönteni, hanem az, hogy ez milyen formában nyilvánul meg, azaz hogy álmodunk, fantáziálunk vagy pedig hallucinálunk-e a hiányolt személlyel. Az előző kettő még egészséges, az utolsó már patológiás formáját jelenti a hiánynak mint tartalomnak. A német pszichopatológia filozófiai antropológiai, egzisztenciálanalitikus, hermeneutikus irányzatainak tanulmányozása során számos izgalmas adatot kaphatunk a különböző pszichotikus állapotokban megjelenő térélményekről. Ha erősen leegyszerűsítve fogalmazunk azt mondhatjuk, hogy a pszichózisok azok az állapotok, amelyekben a szavak előtti tapasztalatok és a vitalitás affektusok szélsőséges, a normál csecsemőt sosem jellemző formái mintegy elborítják a beteget. A vitalitás affektusok szélsőséges formai sajátosságai szinte invázió alá veszik az egyént. Ismeri ezt a köznyelv is, amikor a határtalanul boldog, az illékony, ragyogó, otthonos világban levő mániást „elszálltnak”, a szomorú, büntudattól, önvádtól szenvedő depressziózt „összeroskadtnak”, a kóros gondolatai fogságában őrlődő paranoiást „becsavarodottnak”, míg a kuszán, szétesően gondolkodó szkizofrén beteget „fellazultnak” nevezi. A pszichózisokat jellemző térmodalitásokkal legrészletesebben Ludwig Binswanger foglalkozott (Binswanger, 1986, 269-271). Leírásai érzékletesen jelenítik meg a mániás beteg táguló terét, aki szívesen hasonlítja magát légbe reppenő madárhoz, és aki úgy viszonyul a világhoz, mintha állandóan ünnepelnék. A mániás létformája leginkább a repülésnek, a táncnak, a szökkenésnek felel meg. Ezzel szemben a depressziós állapotot szűkülő tér jellemzi, ahol az örömműp és szálló madarak helyett holtan lebukó madarakat találunk, vak földi férget, elhajított, levetett porhüvelyt. Repülés és szökkenés helyett szilánkokra hulló, szanaszét heverő, sivár, összeszűkülte világ tekint ránk. A szkizofrének világát, szemben a táguló mániás térrel és a szűkülő

depressziós térrel, a kettő folyamatos oszcillációja, egymásba alakulása, illetve ambivalenciája jellemzi. Még véletlenül sem kívánjuk patologizálni Caspar Dávid Friedrich látomásos festészetét, de utalnunk kell arra, hogy a nagy festő munkáiban pontosan megfigyelhető az egyszerre táguló és szűkülő tér ábrázolása, ahogy arra Földényi F. László kiváló monográfiája is rámutat (Földényi 1994, 32). A szkizofréniás világnak két típusát különíthetjük el. Az egyik a tévely, ahol semmi sem biztos, ahol a tér illékony, minden pillanatban veszélyeket hordoz, bizonytalan, ahol minden mindennel összefügg, és ahol bármi megtörténhet. A másik a téboly, ahol minden túlságosan biztos, minden világos, ahol mindennek kórosan nagy jelentősége van. Az első világot, a tévely világát egy foszló térben botorkáló, bizonytalan ember szenved el, míg a téboly tere szegletes, megváltoztathatatlan, ellentmondást nem tűrő, ahol egy kézmozdulat vagy egy asztalra letett cigarettadoboz egyértelműsíti az üldözést, a rendőrség vagy a marslakók általi megfigyelést. Azonban mindkét szkizofréniás térmodalitást, a tévely és a téboly terét is, egy örök ambivalencia hatja át, amely elkülöníti e tereket a táguló mániás és a szűkülő depressziós terektől. A szkizofrén elidegenedésben az időbeli létezés vitalitása veszik el. Eltűnik az a vitális dinamizmus, amely történetiségünket artikulálja. Azt mondhatjuk, hogy a szkizofrén kiesik az időből. A fentiekkel Minkowski foglalkozott sokat. Megfigyelte, hogy a szkizofrének gyakran helyettesítik az időviszonyokat kifejező névutókat, ragokat (amilyen a „kor” például) helyre vonatkozó kifejezésekkel (amilyen az „ahol”). Ő közli azt is, hogy a szkizofréniás folyamat során „az időben való gondolkodást egy belső tériséggel átítatott gondolkodás váltja fel” (Minkowski, 1986, 286). Az elidegenedés kimerevíti a teret, és egyfajta kóros geometrizmust és téries gondolkodást hoz létre. A múlt emlékeit, a jelen átéléseit és a jövővel kapcsolatos elvárásokat a szkizofréniás megbetegedés fragmentálja, kimerevíti, elidegeníti, és ennek kompenzációjára metsző, hideg tereket fest. Ez a tér olyan hideg, elidegenedett világ, amely azonban különösen meleg otthona tud lenni a néha még felcsillanó élő és emberi érzéseknek.

Örkény István egyik novellájában mesterien rajzolja meg a fent bemutatott folyamat egyes részleteit. „Az ember melegségre vágyik” című írásának hőse egy kórházi orvos, akinek egyik betege hálából egy cserépkályhát épít a doktor lakásába. A kályha melegének fenntartása folyamatos, szinte anyai gondoskodást igényel, az orvos először hazaszalad munkahelyéről délben, hogy tegyen a tűzre, a későbbiekben már otthon marad, majd munkáját feladja, a lakást sem hagyja el. Szinte erotikus viszony alakul ki a hős és a meleg, biztonságot nyújtó kályha között. Visszahúzódik a hideg és kegyetlen világtól egy meleg, zárt térbe, amelynek szimbóluma a cserépkályha lett. Majd a beszűkülést expanzió váltja fel, miszerint groteszkünk hőse azzal lép a világ felé, hogy változtatnunk kellene a dolgok rendjén. A következőt javasolja: ahelyett, hogy az emberek lakásokat és azokba kályhákat építenek, rakjanak inkább egy nagy, meleget nyújtó kályhát, és abba építsék a lakásokat. Az emberek megértően bólogatnak körülötte, majd nemsokára markos mentőápolók érkeznek, és hősünk, akinek történetével Örkény a heideggeri metaforika egy kérdésére válaszol, a bolondokházában végzi. Heidegger szerint a szubjektumnak szüksége van a rendre, ahol elrejtettséget, biztonságot és kíméletet talál. „A lakás az emberi lényeghez tartozik, nem azért lakunk, mert véletlenül vagy racionális megfontolásokból olyan ötletünk támadt, hogy lakásokat építsünk, hanem mert esszenciálisán szükségünk van a nyilvánostól való elkülönülésre, a saját antropológiai tér kialakítására”(Zutt,1986,317). Lakunk, mert az ember lakozó lény, aki a világban úgy létezik, hogy saját teret tart fenn, amely rendet képez körülötte. Heidegger szerint „nem azért lakunk, mert építettünk, hanem addig építünk és építettünk, ameddig lakunk, azaz amíg Lakók vagyunk ... lakni, békességre lelni annyit jelent, hogy a szabadból körülkerítünk egy olyan teret, ahol lényünk megkíméltetik. A lakás alapvonása éppen ez a kímélet” (idézi Zutt,1986,317-318). A pszichózis olyan határhelyzetbe sodorja az egyént, ahol elveszik a biztonság átélésének ez a képessége. Az Örkény-novella hőse izolálódásával igyekszik kétségbeesetten

megtartani ezt a biztonságot, majd feladja a harcot, s a nagy kályha képében a határnélküliség, az összefolyás thalasszális fantáziaképét rajzolja meg.

Gondoljunk bele létezésünk szubjektív tériségébe a következő példában! Nagyvárosaink házaiban otthonosan és jól érezzük magunkat, saját és elkülönült térnek fogjuk fel lakásunkat, holott lehet, hogy fejüinktől karnyújtásnyira létezik egy másik objektív lakóterület, sajátos, nekünk idegen stílusban berendezve, amit soha nem láttunk, és ott egy idegen - és talán számunkra egyáltalán nem szimpatikus - ember tartózkodik. Az objektív geometriai tér vonatkozásában létezik ez azonban csak így. Lakásunk szubjektív-perspektivikus rendjében ez az objektív tér nem létezik. Az objektív geometriai tér ellenére a négy fallal körülvevett, szubjektíven lekerekített és izolált tér otthont és kíméletet nyújt. A lakás mint a saját tér reprezentánsa rendet jelenít meg és hoz létre. A rend lényegileg kétkomponensű, egy biztonságot és otthonosságot jelentő hely, és az annak elhagyásával kapcsolatos autonómia összjátéka rajzolja ki azt. A rend megbomlása a pszichotikusok fúziós élményeit, az agorafóbiások nyílt tereken fellépő szorongását vagy a klausztofóbiás szorongást jellemzi. A kíméletet megvalósító lakásrend elvesztését látjuk viszont pszichotikus betegeink élményeiben, amikor arról számolnak be, hogy úgy érzik, figyelik, lehallgatják őket, zuhanyozás közben érzik a figyelő tekinteteket a testükön, hiába zárkóznak be, elveszettnek érzik azt a biztonságos izolációt, amelyet mi, lakásunkba hazatérve, naponta elégedetten élünk át. Ezek a betegek úgy érzik, soha sincsenek egyedül, ez okozza azt a kimerülést és készenlétet, amelyet valamennyi olvasónk könnyen elképzelhet. A fenti folyamatot mesterien mutatja be Roman Polanski Iszonyat című filmje. Az agorafóbiás viszont retteg, hogy a lakásrend átmeneti konkrét megszűnésével, amelyet a lakás elhagyása jelent, elveszti létezésének biztonságát. Valamennyiünk életében egyensúlyra van szükség „a napok óta nem voltam már otthon” és az „állandóan csak itthon ülök” még mindennapi, de már szorongatóan egyoldalú tapasztalatai között. Jürg Zutt -

aki a rend térbeli vonatkozásainak egzisztenciálanalitikai elemzését a legkimerítőbben végezte el a pszichiátria tükrében - úgy véli, a lakásrend mellett a magasban való szédülés és szorongás az, amellyel a jelenvaló lét térbeli-fiziognómiai rendjének határhelyzete demonstrálható. Térbeli elhelyezkedésünket, térben való mozgásunkat a folyamatos biztonság talaján tesszük meg, azzal a nem is tudatosuló tudással, hogy következő lépésünk megtétele után is ugyanazzal a biztonsággal állhatunk a földön, mint a lépés megtétele előtt. Tudjuk, hogy szemben a büntudattal, ami a múltra mutat, a szorongás mindig a jövőre irányul, s a fent leírt biztonság elvesztése egy szakadék vagy egy erkély szélén, ahol a következő lépés zuhanáshoz vezethet, elveszi a biztonságot és a mélység és a káosz erőinek adja át az egyént, érthetővé téve így a tériszonyt. Hiába nyugtatja magát bármelyikünk, hogy biztosan áll a lábán, nem csúszik a talaj, egy szakadék szélén állni, legyen bármilyen tudásunk is annak objektív veszélytelenségéről, kisebb vagy nagyobb szorongással tölt el bennünket. Mert a mélység lényege, hogy a torok formáját ölti, s elnyeléssel fenyegeti az embert.

Klinikai munkánk során lehetőségünk volt szkizofrénias betegek világának részletes megismerésére. Azt tapasztaltuk, hogy a betegek téveszmés valóságának minél részletesebb megismerése és megértése szükséges ahhoz, hogy folyamatosan kapcsolatban tudjunk maradni velük, és igyekezzünk korrekciót elérni a kapcsolaton belül. E praxis során találkoztunk olyan páciensekkel, akik téveszméikben a nem-euklideszi geometria elemeivel is foglalkoztak. Kiindulópontunk Bolyai János esete volt. Hermann (1945) szerint Bolyai felismerései a nem-euklideszi geometria területén a nagy matematikus pszichotikus megbetegedésével is kapcsolatot mutattak. Bolyai esete mellett Hermann rámutat arra is, hogy számos Bolyai előtti matematikus, filozófus, aki az euklideszi párhuzamosokkal foglalkozott, lelki betegségben szenvedett. Amikor a betegség eluralkodott rajtuk, egyre inkább a párhuzamosok kérdésével

kezdték foglalkozni, majd életük rendezett szakaszaiban beláthatónak találták Euklidész bizonyítási rendszerét. Ez történt Bolzanóval is. A nem-euklideszi geometria másik két nagy alakja közül Lobacsevszkij autisztikus, skizoid személyiség volt, míg Gauss súlyos depresszióval küszködött. Egy szkizofrén páciensünk a pszichoterápiás beszélgetések során a következőképpen bontotta ki felfogását a tér, a világ és az idő viszonyáról, „...a világ a hatalom létezése, és megvalósulása a létezés hatalma. Sokáig nem tudtam, hogy a Hold miért oldja ki a Föld gravitációját, aztán rájöttem, hogy az elemi részecskék tánca szabad, nincs szinkronban semmivel, egy kaotikus tánc. A káosz ott kezdődik, hogy a tér és az idő meg a többi anyaglétézési formák másképpen értelmezik a kvarkok ellentmondásmentes mozgását ... ha Einstein leírásaira gondolok, olyan is van, hogy idő-tér és tér-idő ... a dimenziók nem a tér három dimenzióját képezik, hanem az első dimenzió a tér és annak Bolyai-féle megoldása, a második az idő, a harmadik a gravitáció és a negyedik a mozgás. A tér az anyag energiájának mozgása az időben, az idő pedig az anyag mozgásának az élete. A világ módszertörvényei: az első a három dialektikai módszer, a második a mozgások, a harmadik a bűvös kocka módszere, ... a tizenegyedik a görbe vonalak a tér és az idő szerint, a következő a szélességi és hosszúsági hullámzások módszere, a tizennyolcadik a Bolyai-párhuzamosok módszere, itt vetődik aztán fel, hogy milyen a világ. A végtelenség megoldása térmegoldás helyett időbeli, az egyenes megoldása, hogy végtelen sokáig húzható. A Bolyai-párhuzamosok szerint alakult ki az emberi test, így a párhuzamos a láb, a kereszt a kar, az ellipszoid a törzs. Az ember ujjá az öt mozgás, nem teremtés ez, hanem a káprázások hatása."

Esetünkben fontos kiemelni, hogy a páciens a betegség kitörése előtti időszakban egyetemi tanulmányokat folytatott, ahol részletesen kellett tanulmányoznia a Bolyai-geometriát, az megérintette a tudattalant, s később a pszichózis robbanásakor, bár csak elemi szinten és részben, mégis integrálódott

a páciens téveszmés valóságába. Nincs lehetőségünk itt a páciens sorsának és a betegség pszichodinamikájának részletes bemutatására, csupán néhány elméleti szempontból lényeges vonatkozást érintünk. A nem-euklideszi geometria elemeinek megjelenése szkizofrén betegek téveszméiben Kant filozófiája alapján értelmezhető. Kant megkülönböztette az a priori és az a posteriori valóságrészeket, a tiszta teret és időt a priorinak, tapasztalattól függetlennek, míg a világ többi elemét a posteriorinak, vagyis tapasztalatunk révén változtathatónak tartotta (Kant,1981,49). Kant úgy vélte, hogy ha a tér és az idő a posteriori lenne, az káoszhoz vezetne a világban. A szkizofrénias folyamat következtében az „objektív szemlélet” megszűnik a betegekben, a világban való létezésük abszolút szubjektívvá válik. Szkizofréniasban a beteg nem a „valóságos” világban él, hanem egy azonosításokkal megváltoztatott térben, a világ így térvonatkozásaival a libidó kifejezőjévé válik. Arieti(1974) szerint szkizofréniasok esetén a tér percepciójának torzulásait el kell különíteni a térkonceptiók analízisétől, miszerint az előbbi esetében a fenomenológiai elemzés az adekvát, míg a térkonceptiók a gondolkodási folyamatok zavarának következményei, így megértésükben gondolkodáslélektani eredmények integrálhatók. Betegünk szubjektív térszemléletéhez hasonló rendszert dolgozott ki Desargues, a projektív geometria megalapítója, aki növényzeti fogalmakat alkotott és alkalmazott mértani alakzatok jelölésére (Hermann,1945). Bemutatott esetünkben, és más, itt nem közölt eseteinkben is, az a posteriori, szubjektív térkonceptiók a betegség súlyosbodása során mélyültek el, majd az állapot javulásával egyre kevésbé foglalkoztatták a beteget. A nagy magyar pszichoanalitikus, Ferenczi Sándor (1950) jegyzi meg egy töredékben, hogy az introspektíven elért matematikai eredmények érdekes módon érvényesek lesznek a „külső világban” is. Szkizofrénias eseteink tanulmányozása rámutatott arra, hogy a tudattalan inváziója relativizálja a tér „objektív szemléletét”, amely - ha matematikai tehetség nem társul hozzá, illetve ha az akut pszichózis

súlyosan dezorganizálja a gondolkodási folyamatokat - a nem-euklideszi térkoncepció elemeinek bizarr formáit eredményezi.

IRODALOM

- Arieti S. (1974). : Interpretation of schizophrenia. New York, Basic Books.
- Binswanger L. (1986) : Az ember helye a pszichiátriában. In Pethő B. (szerk.) : Pszichiátria és emberkép. Budapest, Gondolat, 261-281.
- Ferenczi S. (1950) : Mathematics. In: Final Contributions. Problems and Methods in Psychoanalysis. New York, International University Press.
- Földényi F.L. (1994): Caspar David Friedrich. Budapest, Helikon.
- Hermann I.(1945) : Bolyai János. Budapest, Anonymus Kiadó.
- Kállai J., Karádi K., Tényi T.(1998): A térélmény kultúrtörténete és pszichopatológiája. Budapest, Tertia Kiadó.
- Kant I. (1981) : A tiszta ész kritikája. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Minkowski E.(1986) : A szkizofrénia. In : Pethő B. (szerk.) Pszichiátria és emberkép. Budapest, Gondolat, 281-302.
- Örkény I. (1993) : Egyperces novellák. Budapest, Pesti Szalon Kiadó.
- Rose G.J.(1992) : The Power of form. A psychoanalytic approach to Aesthetic Form. Madison CT, International University Press.
- Stern D.N. (1985) : The Interpersonal World of the Infant. New York, Basic Books.
- Tényi T., Trixler M.(1993) : Adatok a nem-euklideszi geometria kórlélektanához. Pszichoterápia, 2, 109-111.
- Zutt J. (1986) : A Jelentaló Lét rendjei és jelentőségük a pszichiátria számára. In : Pethő B.(szerk.) Pszichiátria és emberkép. Budapest, 1986, Gondolat, 302-328.

József Attila Füst című versének értelmezése akut pszichózisban

Törekvésünk ebben a fejezetben arra irányul, hogy József Attila egyetlen versének különböző olvasatait értelmezzük Norman Holland tranzakcionális pszichoanalízisének keretei között. Pszichiátriai betegek versértelmezéseit⁵² elemzem röviden pszichoanalitikus szempontok szerint. József Attila Füst című versének értelmezése kapcsán amellet érvelek, hogy ez a mű különösen képes a korai anya-gyermek kapcsolat élményeinek felidőzésre. A rövid fejezet utolsó részében két értelmező olvasat leírását mutatom be.

Norman Holland tranzakcionális pszichoanalízise

Norman Holland (1975) elmélete volt az első olyan kísérlet, amely a pszichoanalitikus irodalomkritika addigi eredményeit a műbefogadási folyamat koherens magyarázó modelljévé fejlesztette tovább. A hangsúly az alkotóról a befogadóra került, az irodalmi mű újratemtésének elvei, más néven a befogadási folyamat fázisai, pedig egységes elméleti keretbe foglalták a pszichoanalízis fejlődésének egyes szakaszaiban preferált fogalmakat (az örömteli fantáziák projekciója, az én elhárító-mechanizmusai, a személyiség tudattalan identitástémája) (Papp,2005). A DEFT néven ismertté vált négylépcsős folyamatmodell első fázisa, a befogadó életstílusának önmagát újratemtő megjelenése a műértelmezésben. Ennek során az olvasó a mű azon elemeire válaszol pozitívan, melyek megfelelnek addigi élettapasztalatai alapján kialakított elvárásainak (E: expectations), a műbeli helyzetre vonatkozóan. A második elv szerint, a befogadási folyamat akkor folytatódhat, ha az olvasó a mű egyes szavaiban vagy poétikai megformáltságában képes megtalálni (vagy inkább létrehozni) a környezetéhez való személyes alkalmazkodás és

⁵² A vizsgálatban közreműködő társkutatók Papp Orsolya, Mács Katalin és Bókay Antal voltak.

védekezés/elhárítás módjait (D: defense). Ezután mehet végbe a befogadó számára örömteli fantáziák kivetítése a műbe (F: fantasy). A negyedik fázis ezeknek a fantáziáknak a transzformációja a műben tudatosan felismert - és a személy, illetve a társadalom által elfogadható - intellektuális és erkölcsi jelentésekké (T: transformation). A modell alkalmazásában Holland, irodalom szakos diákjaitól kért interpretációkat versekhez, melyeket személyes identitástémájukat artikuláló szövegekként értelmezett a klasszikus pszichoanalitikus esettanulmányok mintájára. Az elmélethez képest tehát perspektívaváltás történt: a befogadási folyamat belső mechanizmusainak megértése felől, melyben az olvasók - mint cselekvő szubjektumok - egy művészeti tárggyal kerültek kapcsolatba. „Az interpretációk interpretációja” felé mozdult el a kérdésfeltevés, melyben az értelmező szubjektum maga Holland, míg az értelmezés tárgya pedig a művészi alkotásra adott verbális reakció (Papp,2005,Papp,Bókay,Tényi,2005,Tényi,2007).

„Áttetszel rajtam, égi hűvösség,, – József Attila Füst című versének értelmezése akut pszichózisban

FÜST

Kis, nyurga füst virágzik hold előtt.

Ezüsttel köt meg old, hajlong, ledől.

Áttetszel rajta, égi hűvösség.

Sokat szenvedtem, hát sovány vagyok,

elszállok, mint a köznapi bajok –

áttetszel rajtam, égi hűvösség.

Elszállok, el, de a lány remegés

az életért, világot ringat és
áttetszik rajtad, égi hűvösség.

József Attila 1930 elején írta ezt a verset, melynek jelentőségét Bókay(2004) abban jelöli ki, hogy a költő művészi fejlődésében a következő években megszülető és kiteljesedő tárgyias költészet első megjelenése. A tárgyias költészet, a modernitásnak azon a törekvésén belül maradván, hogy az interioritás kifejezési lehetőségeit keresi, ennek a belső lényegnek a tárgyakon keresztül artikulációs szükségszerűségét ismerte fel (Papp,2005). Az én karakterét ebben a keretben a tárgy és a szubjektum homológiájának és elkerülhetetlen különbségének dialektikája adja, mely egyszerre nyújtja az önteremtés megragadásának és e megragadás lehetetlenségének élményét (Bókay,2004, Papp,2005,Papp,Bókay,Tényi,2005). „A Füst e felhívó értelmű materiális-konkrét személyesség kidolgozásában lényeges pillanat: 1930 elején született: a szelf ekkor már a tárgyi lét absztrakcióinak melankolikus-defenzív konstrukciójaként értelmeződik, súlyát, komorságát a versekben a nagy politikai tablók, a kozmikus teljességképek csak ideiglenesen írják felül, az én igazi belső összefüggései újra és újra megoldhatatlan problémaként jelentkeznek.” (Papp,Bókay,Tényi,2005) Ebben a versben József Attila azonban még betölti a lét mélyén rejlő ürességet az élet elementáris erejű, ismétlődésében jelen levő pulzálásával - ennyiben tekinthető kezdőpontnak és átmenetnek is egyszerre. A verset szervező grammatikai elv Bókay (2004) szerint kettős: megtalálható egy lineáris történet-kibomlás, amelyet az egyes versszakok váltakozó alanyai (füst, én, lágy remegés) mentén követhetünk nyomon, illetve egy vertikális ritmus: a versszakok utolsó sorának, a játékosság érzetét is felkeltő változtatott ismétlése. Ha a verset egyfajta létkölteménynek fogjuk fel, ami mellett Bókay(2004) érvel, és az általunk végzett vizsgálat is alátámaszt, akkor az azonosság és különbözőség dialektikáját materializáló sorok utalhatnak a lét(ezések) mélyén rejlő párhuzamok és elkülönbözödések együttes, elbizonytalanító jelenlétére.

Egyfelől tehát a vers formai szerveződésében az ismétlődés az, amely előhívhatja a korai szimbiotikus tapasztalatokat, másfelől pedig a dialektikusság. Bókay(2004) a mű központi szimbólumának az égi hűvösséget tartja, mely az első két versszakban a lét fix pontját, egyfajta passzív teret vagy inkább modalitást képvisel; ez azonban önmagában megfoghatatlan, láthatatlan, testetlen, megjelenéséhez szükség van a tárgyiasult szubjektumra: a füstre. A füst tárgyiségében szintén nem rögzített, azonban - a versből hiányzó - eredetében éppen ellentétes asszociációkat kelt (tűz, földi melegség), mint az égi hűvösség, mely az egyszerre láttató és elrejtő áttetszés eseménye révén kapcsolódik hozzá. A harmadik versszak alapjaiban változtatja meg az aktivitás-passzivitás és a kapcsolódás jellemzőit: az eddig eredet nélküli háttérként értelmezett égi hűvösség maga is közvetítő közeggé válik, és a füsttel közös attribútuma lesz az áttetszőség (Bókay,2004,Papp,2005,Papp,Bókay,Tényi, 2005). Mindezek mögött pedig előtűnik a saját léthatalommal rendelkező tiszta ritmus, melyet Bókay(2004) „pulzáló őslibidónak”, a szelf prenyelvi aktivitásában jelen levő tiszta ismétlődésnek, illetve a világ hideg rendjén átütő organikus elv megjelenéseként értelmezett. Felvethető, hogy a vers a személy identitás formálódásának útját mutatja be: a világot ringató lágy remegés az anya-csecsemő szimbiózis képe, maga a mindent átható, és melegen beburkoló primer identitás, amely az élet mélyén rejlő kapcsolódás magja. A fejlődő szubjektum ezután lép be az égi hűvösség rendjébe, mely az apai nyelv világát jelképezi, és a későbbi kulturálisan közvetített istenkép eredetét is adja. Végül a halál pillanatában testiségét levetkőzve innen oldódik szét a végtelen semmibe. Ezt a folyamatot az áttetszőség kíséri végig, az egyes fejlődési állomások között az átfordítás egyszerre elrejtő és megmutató aktusával (Bókay,2004, Papp,2005, Papp,Bókay,Tényi,2005,Tényi,2007).Ez utóbbi értelmezésben nemcsak az hangsúlyozódik, hogy József Attila Füst című verse a szavak és a téma mentén is képes az átmeneti folyamatban átélt élmények előhívására, hanem az, hogy maga a vers tulajdonképpen az identitás transzformációinak művészi

megfogalmazását adja(Bókay,2004,Papp,2005, Papp,Bókay,Tényi,2005, Tényi, 2007).

A vizsgálat bemutatása – két értelmezés

Vizsgálatunkat 2004 őszén a PTE ÁOK Pszichiátriai és Pszichoterápiás Klinikáján indítottuk. A videóval rögzített kétszemélyes interjúk során a klinika pszichiátriai osztályán kezelt, elsősorban pszichotikus illetve affektív zavarban szenvedő személyek József Attila Füst című versét olvasták el. A vizsgálat előzetes bemutatása korábban már megtörtént(Papp,Bókay,Tényi,2005, Papp,2005,Mács,2005,Tényi,2007), így most itt két akut pszichotikus betegünk értelmező interjójának a felvillantására szorítkozunk.

Zsuzsa

Elsőként egy mániás-depresszióban szenvedő nőbeteggel, Zsuzsával folytatott interjúnk néhány részletével foglalkozunk, aki az értelmező beszélgetéskor mániás epizódjának javuló szakaszában volt (Mács,2005,Tényi,2007). A páciens történetéből kiemelendő, hogy gyerekkora óta inzulin dependens cukorbetegségben szenved, ennek kapcsán anyjával, aki kisgyermekkorától szoros felügyelte és gondozta, szoros, de igen ambivalens kapcsolata alakult ki. Pszichotikus betegségének kirobbanásával kapcsolatuk megromlott, a beteg elköltözött otthonról, időszakosan anyjához hosztilis módon viszonyult, mániás időszakában ellenségessé vált. Jelenleg Zsuzsa egy idősebb férfival él élettársi kapcsolatban, betegségei miatt gyermeket nem vállalhat, amellyel kapcsolatosan frusztrációt és reménytelenséget él át. A verset olvasva a füstről az a ház jut az eszébe, amiről egy jó ideje álmodik. Álmában a ház kéményéből füst száll fel és az ablakból látja a Holdat. A ház és Hold anyaszimbólum, amelyhez kapcsolódik Zsuzsa fantáziája, miszerint az égi hűvösséget a családi fészek

melegsége oldja fel. A gondoskodó, de érzelmi empátikus ötlétet biztosítani mégsem tudó, anyaintrojektum projekciója érhető itt tetten. A ház mellett második fontos motívum számára a „világot ringat” sor, amelyről a következőket mondta: „Mikor gyermekemet ringatom, akkor az egész világot ringatom. Bölcsőben ringatom, bölcs ő, mert magával hozta az isteni tisztaságot. Ringatom és benne van az egész világ. Ringatom és bennem van az egész világ.” Eredeti ötlet, ahol a csecsemő, mint tiszta és bölcs a teljességre irányuló létezés archetípusa jelenik meg. A tudás és a büntelenség dichotómiájának bibliai konfliktusát oldja fel Zsuzsa fantáziája hasonlóan ahhoz, ahogy azt Ferenczi Sándor a bölcs csecsemő álmáról írt jegyzetében, majd egész kései életművében elemzi (Bánfalvi,1999). Zsuzsa számára a vers keserédes-melankolikus hangulatú: egyfajta keserűségből fogant édesség, a depresszív pozíció ambivalenciájának költői megfogalmazásaként. A depresszív pozíció során Melanie Klein szerint a hasítás meghaladásával a tárgy jó és rossz aspektusai az ambivalenciában integrálódnak, a büntudat a szeretett tárgyra irányuló agresszió kapcsán rajzolja ki a melankolikus tapasztalat katartikus potenciálját. Ahogy Zsuzsa megfogalmazza a „keserűség” és az „édesség” az egész versben szorosán ölelik egymást.

Irén

A második itt megidézett beteg, egy parafréniás nő, akinek állapotát inkoherencia és én-vesztéssel kapcsolatos téveszmék jellemezték (Mács,2005, Tényi,2007). Úgy gondolta szerveit, véréit kivették és másoknak adták, ő mint olyan már nincs, hisz minden ami ő volt, másokban van és minden ami ő, az nem ő. A pszichotikus identitásvesztés, Cotard-szindrómát idéző ezen variánsát mutató páciensünk találkozása ezzel a szelf tárgyasulását folyamatában követő verssel, különösen izgalmas volt. A beteg szerint, a versben a költő a lelket próbálta megfogalmazni illetve azt, hogy a lélek milyen formában létezik. Úgy

látja, hogy az első versszakhoz egy női személy kapcsolódik, míg a másik kettőhöz, pedig férfi. A női identitást megrajzoló első versszak történése a születésről szól, míg a férfiséget objektíváló másik két versszak története, betegünk olvasatában, a keresztthalál. Az égi hűvösséget a Hold előtt ezüstösen átkötő füst, a Boldogságos Szűz Mária képe, míg az utolsó versszak, Krisztus keresztrefeszítésére utal. Irénnel beszélgetve a Füst azon változatát olvastuk együtt, ahol a „lány remegés” sor helyett a „vad vörös remegés” szerepel, amely változtatás az 1931 márciusában kiadott *Dönts a tőkét, ne siránkozz* című kötetben jelent meg. A sor kalandos története kapcsán valószínűsíthető egyfajta ambivalencia, amely eredetével kapcsolatosan különböző interpretációs variánsok tehetik a változtatást világosabbá. Bókay(2004) szerint, a „vad vörös remegés” sor a költő munkásmozgalommal és freudomarxizmussal való kapcsolata fényében érthető, hasonlóan a Nyár című versben történt változtatáshoz. Érdekes lehet talán ezzel kapcsolatban betegünk ötlete, ahol a „vad vörös remegés” kapcsán az emberi testből füstként az Atyához térő Istenfiú képe jelenik meg, a keresztthalált idézve. A „köznapi bajokon”, a mindennapi világban való léten felülemelkedő és a világot ringató Krisztus halála csendes megtérés vagy szenvedéssel teli véresen vörös fájdalomteli halál, kérdezi, veti fel, és hagyja nyitva a beszélgetés során Irén.

Végezetül lássuk, hogy is tűnhet ez az 1930-as évek elején született vers a szkizofrén lényeglátás perspektívájából. Irén szavaival zárjuk fejezetünket:

„A füst a megfoghatatlan lég, a lélek. Ha az ember odafigyel, beszívja a levegőt és felnéz az égre, láthatja, hogy milyen lelket szívott be és átjárja a megkönnyebbülés. De az emberek nem tudnak levegőt venni. Az áttetszőség a kristálytisza légben való születést jelenti. A fogantatás nem szexuális úton történik. Engem az fog meg, ha valakinek lelke van, és akkor látom a szemében a választ. Meg sem kell szólalnia. Volt olyan korszak, amikor az emberiséget

csönd vette körül, nem beszéltek két ezer évig, csak gondolatokkal kommunikáltak. A lélek úgy fog örökké válni, hogy újra elpusztulunk. Először 22 bolygó pusztult el a 12 Naprendszerből. Nem tudom mikor volt, de ha most megérinti az ujjaimat, bennük van a válasz. A földrengés előjel volt, kísértethalmazok, fejcserek halmaza, végtagok halmaza. Előjel volt, hogy itt a szakadék, álljunk már félre, mert belezuhanunk." (Mács,2005,Tényi,2007)

IRODALOM

- Bánfaly A. (1999): A tudós csecsemő szenvedése. In: In Memoriam Ferenczi Sándor.(szerk.Mészáros J.), Budapest, Józsvöveg,285-296.
- Bókay A.(2004) : József Attila poétikái. Budapest, Gondolat.
- Holland N.N.(1975): Poems in Persons.An introduction to the psychoanalysis of literature. New York, Norton.
- Mács K.(2005): Műalkotások befogadása pszichotikusoknál. Pécsi Tudományegyetem. Szakdolgozat. (konzulens: Tényi T.).
- Papp O.(2005): A befogadási tér változásai József Attila Füst című versének értelmezése során. Thalassa,16,2-3,81-106.
- Papp O.,Bókay A., Tényi T. (2005): A vers mint identitásmodell:József Attila újratereztető befogadása. Kézirat. Előadás a „taní-tani” : József Attila olvasatok az irodalomórán című konferencián, Szekszárd.
- Tényi T. (2007) : A Füst című vers értelmezése akut pszichózisban. In : Sárközi É. (szerk.) A kémikus, a pszichiáter, a jogász...és az irodalomtörténet. József Attila értelmezések. ELTE Magyar Irodalomtörténeti Intézet - L'Harmattan Könyvkiadó, Budapest.55-64.

Margaret I. Little költészete és munkássága

Ebben a rövid kis orvostörténeti fejezetünkben, a pszichózisok és a súlyos személyiségzavarok pszichoterápiájának egyik úttörője, Margaret Little munkásságával és költészetével foglalkozunk. Témánkat orvostörténeti keretek közt szemléljük, nem törekszünk sem az élettörténet pszichodinamikus elemzésére, sem a versek esztétikai értékelésére. Célunk az 1950-es és 1960-as évek egy kreatív pszichoanalitikusának a bemutatása, illetve a felmutatása annak a típusú Szelf-fejlődési módnak, amely talán leginkább a pszichózisterapeuták sajátja, miszerint a kiképzés, az önanalízis, a betegekkel folytatott viszontáttételre összpontosító munka és a személyes kreatív tevékenység egymásba diffundáló közege, wittgeinsteini értelemben vett körülírható életformát teremt. Élettörténeti, analízistörténeti adatok és versrészletek fragmentumai révén igyekszünk egyfajta, de semmiképp sem egyetlen lehetséges képet festeni.

Margaret Little, a neves brit pszichoanalitikus, a II. Világháború után vált meghatározóvá pszichoanalitikus írásaival, amelyekben a pszichózisok és a borderline személyiségzavarok pszichoterápiájával foglalkozott. Közölt tapasztalatai - amelyeket az áttételes pszichózisok és a viszontáttétel természetével kapcsolatosan szerzett - jelentősen hozzájárultak annak a Ferenczi, Bálint, Rosenfeld, Searles, Segal, Fromm-Reichmann, Knight, Will és mások nevével jegyzett pszichoanalitikus iránynak a fejlődéséhez, amely a súlyos pszichopatológiák pszichoanalitikus megértését és kezelését tűzte ki céljául. Érdekességként megemlítenéd, hogy Ferenczi egyes munkáinak angol fordítását Bálint Mihállyal közösen készítette, Bálint magyarról angolra történő durva fordításait Little helyezte végleges angol formába. Nevéhez kötődik az ún. Basic Unity izgalmas fejlődéslélektani és terápiaelméleti koncepciója is. Margaret Little első analitikusa jungiánus volt, majd ezt követően klasszikus

freudi analitikusa volt. Egy ideig Anna Freud és Willie Hoffer voltak a szupervízorai, majd egyre inkább közel került a freudi és a kleini melletti harmadik londoni analitikus közösséghez, a Függetlenek csoportjához, illetve egy kisebb, részben informális analitikus csoporthoz, az ún. 1952 Clubhoz, amely utóbbi megalapítása Rycroft, Khan és King nevéhez fűződik. Egy Robert Langssal folytatott izgalmas interjúban Little feltárja fejlődését és orientációjának változásait, amely interjú a legfontosabb tanulmányait, személyes feljegyzéseit, esszéit összegyűjtő "Áttételes neurózis és áttételes pszichózis" címmel 1981-ben megjelent kötetében található. Ebben a kötetben jelentek meg 1945 és 1977 között írt, s addig és azután sem publikált versei, amelyekből majd ebben a fejezetben mi is válogatunk (Little,1981). Margaret Little-re nagy hatással voltak harmadik analitikusa, Winnicott "tartó környezettel", potenciális térrel és hamis Szelf-el kapcsolatos elméletei. 1990-ben jelent meg - James Grotstein előszavával - Little személyes beszámolója élete három saját analíziséről, a jungiánus, a klasszikus freudi és Winnicott-analízis története (Little 1990). A kötet címe nem véletlenül lett "Pszichotikus szorongások és containment", mert a szöveg nyíltan tárgyalja Margaret Little Winnicottal folytatott analízisében kibomlott áttételes pszichózisát, a dezorganizáló regresszió sajátosságait, illetve a winnicotti tartó környezet detoxifikáló természetét. Én-vesztéssel kapcsolatos szorongásainak, öngyilkossági késztetéseinek, átmeneti téveszmés realitáskezelésének leírásával Little saját sorsán mutatja be az áttételes pszichózis természetét és a reparatív Szelf reintegráció kínját és lehetőségeit.

Margarat Little költészetének⁵³ két alappillére érhető el. Az egyik egyfajta lírikus, személyes vallomás, szinte az önfeltárás, az önmarcangolás kényszerével, ahol az alkotó érzései, vágyai, félelmei nyíltan, kendőzetlenül és védtelenül állnak előttünk. A másik pillér egyfajta objektív, tárgyias lírai

⁵³ A verseket Kósa Anikó és Tényi Tamás fordította.

módszer, egy T. S. Eliotra emlékeztető világ, ahol a környezet tárgyai jelenségei szerepelnek kiindulásul, hogy aztán a költő a szél, a föld, a víz, a hullámok konkrét képeit metaforikusán kezelve valóság, halál, lét és létezés ontológiai dimenzióiba buktassa a verset, míg más helyeken a személyes lírai vallomások hang és a tárgyias lírai módszer váltakozása, majd diffúziója látható, amely kettősségre gazdag imaginatív képkezelés és metaforikus nyelvhasználat ad lehetőséget.

1950-ből jegyzi a *Hideg Szerető* című versét:

Magány volt az ágyasom

az ő gyermekét hordom.

Hűvös karja átölelt

Fagyos keze játszott mellemen.

Jéghideg ajkai kutatják az enyémet

Hideg lehelete borzolja hajam.

Játszott orcámon és szívem szúrta át.

Így születik a lélek halála, ez az egyedülálló gyermek

magányból, kétségbeesetten.

Tartalmilag ezt a költészetet a folyamatos kérdezés, a keresés jellemzi, ahol a kérdés egyaránt irányul a személyesre és személyentúlira, az ontológiáira. A költő folyamatosan a Világ születéséről kérdez, párhuzamosan mutatva a személyesség és a lét ontologikus szféráira.

Nézzünk egy részletet egy 1945-ös versből:

...Hullámok hömpölyögnek a partra

Felhőt permeteznek vissza

*Elérik a Napot
Szivárvány fátylába hullanak.
Ők valóságosak...
És én ? Én vagy én magam ?
Föld? Víz? Levegő?
Honnan tudjam?
Tollat tartó kezem,
amely ezen jeleket írja
kanyargós utakon át,
egy másik lélek
gondolataiba kapaszkodik,
De mit is jelent mindez?
Hogy értsem ezt a fantáziát?*

Fantázia ez még? Vagy már valós?

Az önkifejezés drámájában tárgyként kezelt szóhoz való viszonyát tárja elénk Little, szavait mondhatni a lacani Valósba helyezi, amelyet elérhetetlen, "szavasíthatatlan" érzések és használhatatlan, de veszélyesen kezelhetetlen szavak alkotnak.

*A szavaimat régen ellopták
...ezentúl vagyok néma
kétszeresen is néma.
A szavakat, amelyeknek emelkedniük kellene,
duzzadniuk a torkomban és fulladozniuk a sós és keserű
könnyekben,
amiket nem tudok ejteni.
A szavaim és közötttem*

*a gondolataim és a szavaim között
hideg, megrázhatatlan korlátok vannak.
Vasakarat bújik meg a korlátok között
egy akarat, amit senki sem győzhet le.
Erős, mint az életem maga.
így vagyok néma, s tehetetlen,
Nincs beszédem és nincsenek szavaim
Nincs anyanyelvem.*

A magány és az elnyeletéstől való félelem valósággá váltak Little számára akkor, amikor áttételes pszichózisának egy szakaszában 1953-ban Winnicott pszichiátriai osztályra is elhelyezte öngyilkossági késztetései miatt. Ebben az évben írta az *Elmegyógyintézet* című versét:

*Ez a hely annyira tele van
azokkal az arcokkal,
Túl közel jönnek
...Jönnek és bámulnak
jönnek és kihívóak
jönnek és gúnyolnak,
Vagy ez volnék én ?
Ez a hely tele van arcokkal
És nem tudok elmenekülni
Mindegyik én vagyok.*

Egy rövid versben, amelynek a címe a *Depresszív pozíció*, ontologizálja a kleini pszichológiát. Az ontológiai bizonytalanság, a Halálhoz előrefutó lét heideggeri metaforikája és a kleini pszichológiai felismerések imaginatív egymásra

építésével teremti meg a poétikai funkciót, emeli meg a szöveget, teszi poézissé a tudományt.

*A szerelem értelmetlen gúnyolódás lenne,
az élet épp talán egy hülye tettetés,
ha a halálnak nem lenne fullánkja
ha a sírnak nem lenne hatalma
ha mindig az lenne "én vagyok".*

Áttekintésünket az Aranyhal című metaforikus költemény bemutatásával zárjuk. A vers magány és időtlen létezés világát rajzolja meg, ahol a víz elhagyása, mint a születés thalaszájis képe szorongással, halálfélelemmel, de reménnyel is teli.

*Mit álmodik az aranyhal
egyedül az edényben
a dolgokat átgondolva céltalan
s rögzítve a világot?*

*Mit lát a megmunkált üvegen át,
ami felnagyít, torzít, visszatükröz?
Mit hall? Mit ízlel?
Mit érez? Mit tapasztal?*

*Mióta létezik számára idő?
Mi éri őt el a külső furcsa világból?
Mint ő, én is egyedül vagyok, bezárva egy üvegbe,
amin keresztül nézem a világot,
a világot, amin keresztül látom a múltam,
ami olyan más.*

*Hogy hagyhatom el az üvegedényt?
Hogy tanulhatok meg élni, ahol lélegeznem kell,
mozogni a furcsa és különös dolgok között,
vége a torzításnak,
minden más, újak a dolgok?
És én, egyedül, gyermekként megint,
zavarba hozva és megzavarva.*

IRODALOM

- Little, M. I. (1981): Transference Neurosis and Transference Psychosis. Toward Basic Unity. New York, Jason Aronson. London.
- Little, M. I. (1990): Psychotic Anxieties and Containment. A personal record of an Analysis with Winnicott. Northvale, New Jersey, London. Jason Aronson.
- Searles , H. F. (1965): Collected Papers on Schizophrenia and Related Subjects. New York, Int. Univ. Press.

Egy posztmodern Szelf-koncepció megjelenéséről egy korai John Barth regényben

Ez a fejezet az egyik legjelentősebb kortárs amerikai író egy korai regényének egy aspektusát szándékozik kibontani. Irodalompszichológiai esszé írók, amelyben egyrészt lehetőséget látok arra, hogy még az író modern korszakának végén keletkezett egy művében rámutassak a posztmodern-narratív paradigma elemeire, integrálva Heinz Lichtenstein és Norman Holland később ismertető identitás, illetve Szelf- koncepcióját. Másrészt, hogy *Az út vége* dialógusainak elemzésén keresztül felmutassam ezen pszichológiai elméleteket, mint amelyek révén egy posztmodern pszichoanalitikus elmélet és terápia kidolgozható lehet (Holland,1983,Frosch,1991). A tanulmányban még elemi szinten sem térhetek ki a premodern-modern-posztmodern jelenségkör könyvtárnyi irodalmának ismertetésére, ezzel csak annyiban foglalkozom, amennyiben az John Barth és *Az út vége* című regény révén kapcsolódik. A modern és a posztmodern jelenségének ismertetésével kapcsolatosan így is csak néhány alapirodalomra, illetve magyar szakmunkára utalhatok (Bókay,1992, Frosch,1991,Hegyi,1986,Hassan,1987,Leitch,1992,Pethő,1992). A fejezet első részében igyekszem néhány képet felvillantva érzékeltetni Barhtot és elhelyezni életművében korai regényét, utalva a regénnyel kapcsolatos néhány fontos, a tanulmány megértéséhez szükséges motívumra. A második részben a pszichoanalitikus elméletrendszer korai modern, modern és posztmodern felosztásával foglalkozom, majd integrálva a posztmodern pszichoanalízis identitás- és Szelf- koncepcióját, igyekszem demonstrálni, hogy egy még a modern keretei között tartott regényben hol lelhetők már fel egy posztmodern-narratív paradigmaváltás csírái.

Barth és Az út vége

"Bizonyos értelemben Jacob Horner vagyok"- nyitja a regényt a főhős szavaival az 1930-ban, Maryland államban született John Barth. Tanár lesz a pennsylvaniai egyetemen, majd első két regényét 25 évesen írja. Első munkája a *Floating Opera*, egy "nihilista komédia", ahogy később nevezi, sok vonatkozásban rokon a néhány hónappal később született *The End of the Road* (*Az út vége*) című munkájával. A két korai regény nihilisztikus fanyarsága, a dialógusok gyakran emlegetett filozofikus mélysége, a helyenként groteszk hangvétel, a cselekmény gazdag lélektani motivációs háttere ekkor Barthot a modern amerikai próza egy újabb kiemelkedő alakjaként sejteti (Walkiewicz,1986). Az életmű későbbi részében azonban felhagy a modern realizmus ezen sajátosan egyedi formájával, érdeklődése központját az írásnak, a szövegnek a kultúrában betöltött szerepe képezi. "Azt mondd nincs alaphelyzet?" - kérdezi. "Arra nem gondoltál, hogy számodra épp ez a körülmény az alaphelyzet?" - hagyja nyitva a kérdést egy írásában. Ez lesz a magja és kerete így aztán a *Bolyongás az elvarázsolt kastélyban* című elbeszéléskötetének, a *Chimerának*, a *The Literature of Exhaustion* című esszének, a *The Friday Book* címmel kiadott esszékötetének, vagy a *Sabbaticalnak*, hogy csak a legjelentősebb már posztmodernként jegyzett műveit említsük. Nem lehet célunk itt a posztmodern barthi sajátosságainak elemzése, ezzel kapcsolatosan is több kiváló irodalom ajánlható (Morell,1976,Kennard, 1975,Walkiewicz,1986). Feltűnő, hogy a Barth munkásságával foglalkozó irodalom viszonylag határozott, éles választóvonalat húz a két korai regény modernizmusa és a későbbi könyvek posztmodernizmusa közé. Úgy találjuk ez csak részlegesen indokolt. Úgy látjuk ennek az éles szétválasztásnak többek között az is a háttere, hogy a dialógusok elemzése során a barthi gondolatrendszernek elsősorban az etikai, valamint az egzisztencialista dimenziója kap figyelmet (Kennard,1975,Harris,1983). Alig értelmezték a

dialógusok pszichológiai tartalmait, így egy pszichoanalitikus irodalompszichológia elemeit integráló elemzés a dialógusok értelmezése során sikerrel dekonstruálhatja a modern-posztmodern éles szétválasztását a barthi életművön belül. Mint már utaltunk rá, egy ilyen elemzés gazdagíthatja az identitás és a Szelf narratív létmódjának posztmodern pszichoanalitikus koncepcióit, másrészt követhetővé, megérthetővé teszi azt a krízist, amely a személyes dekonstrukciója mentén a "posztmodern állapotra" fut ki.

Húzzunk egy személyes kört is. Lassan 22 éve lesz, hogy akkor érdeklődve a posztmodern próza iránt, vettem egy Barth regényt, a harmadik kiadást, "új szövegként", tudva, hogy a könyv az író "modern" korai műve. A szöveg közepéig "új" volt a regény, majd az állomás jelenetnél eszembe jutott, hogy a könyvet jó pár évvel korábban egy pszichotikus betegről kaptam kölcsön, akit azóta sem tudok felidézni, azt sem tudom „fiú volt vagy lány”. Arra emlékszem, hogy orvostanhallgatóként nyári gyakorlaton ápolóként dolgoztam azon a pszichiátriai osztályon, ahol ma is vagyok. Emlékszem, hogy elolvastam a könyvet, s alig vártam, hogy vége legyen. Innentől, az állomásjelenettől kezdve, ahol Horner mozgásképtelenségét a Doktor felismeri, s mitoterápiát kezd a főhősnél, minden apró részlet ismerősként köszönt vissza, a szöveg lelassult alattam, nem akartam, hogy vége legyen a könyvnek, s belém hatolt a gondolat, hogy a regény dialógusai az identitásról szólnak, arról, hogy az olyan, amilyenné beszéljük, meséljük, csináljuk, s hogy az egyetlen biztos keretet ebben a minden-lehetséges világban egy libikóka képezi, bizonytalan egyensúlyba hozva realitást és fikciót, igazságot és hazugságot, jót és rosszat.

A könyv főhőse Jacob Horner tanár, aki az egyetem elvégzése után rémisztő tüneteket észlel magán. Időszakosan órákra mozgásképtelenné válik, elveszti időérzékét, majd emlékek nélkül tér vissza. Találkozik egy néger áldoktorral, akinek a tanácsára a Wicomicói Állami Tanítóképzőben vállal állást, nyelvtant

és stilsztikát tanít. Egy rövid intézeti kezelés után a Doktor mitoterápiát ajánl Hornernak, amelynek lényege, hogy olyan szerepeket kell felvennie, amik erőt adnak számára, s meggyőzik az identitás relatív jellegéről, változtathatóságáról. A cselekmény fővonala, hogy Jacob Horner jó barátságba kerül egy tanártársával, Joe Morgannel és annak feleségével, Rennievel. Miközben Joe-val intellektuális, filozófikus vitákban távolodnak egyre inkább egymástól, Horner és Rennie között szerelmi viszony kezdődik. A történet végén Rennie terhes lesz, az apa személye kétséges, Rennie elhatározása szerint vagy sikerül illegális abortuszt végeztetnie vagy öngyilkos lesz. Horner kérésére a Doktor vállalja az abortuszt, amely során Rennie hányadékot aspirál, s meghal. Horner elhagyja az egyetemet, s a történet végén a Doktorral tart. "A buszállomásra" - zárul a regény.

El kell tekintenünk a regény további részleteitől, valamint a művel kapcsolatos szekunder irodalom részletes áttekintésétől, mert a regény akárcsak komplex pszichológiai elemzése is, nem beszélve az esztétikai, etikai, s egyéb vonatkozásoktól, külön tanulmányokat igényelne. Barth (idézi Walkiewicz, 1986) egyes elemzések kapcsán - amelyek az egzisztencialista filozófia komplexitását kéri számon a regényen - úgy fogalmaz, hogy a regény "dramatizálni kíván filozófiai pozíciókat", s nem törekszik sem nihilista, sem pragmatista, sem egzisztencialista gondolati rendszerek kibontására. A legtöbb elemző kiemeli, hogy Morgan racionalizmusa és Horner adaptábilis "örülete" feltétlen ellenpólusként fogható fel, azonban filozófiai rendszerek autentikus ütköztetése nem érhető nyomon. Úgy tűnik jobban vonzza az elemzőket a dialógusok tartalma, mint a szerelmi háromszög vagy a regény egyéb történéseinek pszichológiai elemzése. A továbbiakban összefoglaljuk a pszichoanalízis korai modern, modern és posztmodern periódusát, jellemzőit, majd igyekezünk megmutatni a posztmodern narratív identitás - és Szelf-koncepciók megjelenését *Az út vége* dialógusai felvillantotta világszemléletben.

A korai modern, a modern és a posztmodern pszichoanalízisről

Hatalmas művészelméleti irodalma van a műalkotások, korszakok premodern-modern-posztmodern tengelyek mentén történő rendszerezésének (Hegyi 1986, Bókay 1992), s ismertek munkák, amelyek a társadalomtudományok körében is gyümölcsözőnek látnak egy ilyen típusú megközelítést (Pethő 1992). Egy - a posztmodernizmussal foglalkozó - 1983-ös tanulmánykötetben, amelyet Ihab és Sally Hassan szerkesztett, Norman Holland, az egyik legjelentősebb amerikai pszichoanalitikus-irodalmár (az ún. reader- response-elmélet kidolgozója) tesz közzé egy tanulmányt, amelyben a pszichoanalízis korai modern-modern-posztmodern tengely mentén történő rendszerezését nyújtja. A továbbiakban - bevezetve a posztmodern pszichoanalízis identitás - és Szelf-koncepcióját - ezen tanulmány logikájának megfelelően tárgyalom a témát.

A pszichoanalízis Holland (1983) szerinti korai modern szakasza azzal kezdődött, mikor Freud, megtörve a viktoriánus csendet a szexualitás körül, a mindennapok jelenségei (álmok, elszólások, viccek) mögött szexuális vágyakat, azok elfojtását tételezte. Korai modern ez a szakasz, mert őriz elemeket a premodern értékorientációjából, modern viszont már, mert ezt az értékaspektust a premodernnel szemben nem az egyénen kívül, hanem az egyén szubjektumában helyezi el. A modern szakaszt a metapszichológiai elemek megjelenése jelzi a freudi elméletben, mint például az örömelv, valóságelv, majd a strukturális elmélet. A pszichoanalízis modern szakaszát - amely Freud munkásságával kezdődik, s a későbbiekben M. Klein, R. Spitz, Erikson és mások munkássága mentén teljeseedik ki - az jellemzi, hogy ezek az elméletek a lélek történéseit, struktúráit úgy fogják fel, mint dolgokat, amik "benne vannak az egyénben, mint annak tüdeje, vagy mája" (Holland 1983), mint dolgokat, amiket fel kell fedezni, ki kell kutatni, fel kell tárni. A pszichoanalízis posztmodern fordulatát az jelenti, amikor elsősorban újabb identitás - és Szelf-

koncepciók mentén, valamint a viszontátétel előtérbe kerülésével, a lélek elemeinek, történéseinek narratív, illetve megértésben teremtődő létmódja kerül felszínre. Ennek kidolgozói között Lacant, Ricoeurt, Winnicottot, Lichtensteint, Hollandot kell említeni. A lacani "beance" vagy a winnicotti "potenciális tér" koncepciójának posztmodern jellege külön tanulmány témája lehet, itt a lichtensteini-hollandi identitás - és Szelf-koncepció a legizgalmasabb a számunkra. Heinz Lichtenstein, aki Heidegger tanítványa volt, az emberi életet azonosság és különbség keveredéseként fogja fel, az identitást zenei hasonlaltal témának láttatja, amely téma és variációi alkotják azonosságunkat és annak határait. Az identitástéma a korai anya-gyerek kapcsolatban, Lichtenstein szavaival "imprintingszerűen" jön létre, így elkülöníthetők "lehetséges" és "nem-lehetséges" identitás-témák. "Nem lehetséges" identitás-téma például egy gyerek számára a szülők válása után a "bűnös szülő" identitástémájának átvétele, kidolgozása. A Szelf azon fejlődési alternatívákat jeleníti meg, amelyek kompatibilisek az identitástémával. Holland megfogalmazása szerint, a Szelfet nem találjuk, hanem csináljuk, meséljük ("ficted"). Létezésbe a narráció során kerül,"te mesélsz engem, én meséllek téged, mint szereplők egy posztmodern regényben" (Holland,1983). A pszichoterápia posztmodern felfogása szerint nem felfedezés, megtalálás, hanem teremtés történik, a jelentést nem felfedezzük, mint egy szigetet, hanem teremtjük, mint Isten a világot. Ez utóbbi felfogás a késői Ferenczi, Harold F. Searles, M. Little munkásságát jellemzi, s a viszontátétel centrális szerepét jeleníti meg.

A Szelf mint történet

A regény erőterét két pólus hozza létre. Az egyik az elmesélt, narratív Szelf, a másik a tett, a cselekvés, illetve annak hiánya a mozgásképtelenségben, tragédiája a végzetes szerelmi kapcsolatban, a halálhoz vezető fogantatásban. Horner mozgásképtelensége - melyről klinikailag nyilatkozni a regény alapján

érdemben nem lehet, s amelyet úgy tűnik leginkább a disszociációk közé sorolhatunk - az identitástéma bizonytalanságát tükrözi, általa Lichtenstein terminológiájával a létezés egzisztenciális struktúrája kérdőjeleződik meg.

"Szemem... üres tekintettel az örökkévalóságba meredt, a végtelenségbe bámult, s ha már így van az ember, semmi értelme nincs, hogy bármit is cselekedjék, vagy akár csak a szemlencséje fókuszát átállítsa. Lehet, hogy a szobrok is ezért mozdulatlanok. A cosmopsis-kór, a kozmikus látás betegsége támadott meg. Ha ezt egyszer megkapja az ember, megmered, mint a kecskebéka, mikor a vadász egyenesen a szemébe világít, csak éppen a cosmopsis-kór esetében nincsen vadász, és nincsen biztos kéz, mely véget vetne a helyzetnek: itt csak a fény van... s helyébe a teljes üresség nyomult."

Az űr, a semmi, az alap hiánya mint identitás-téma posztmodern alaphelyzet, ahol nem tételezhető már metahelyzet, amiben biztosan állhatunk, nincs háttér amire vonatkoztatni lehet, nincs lényeg, azonosság, utal erre a kezdő mondat is: "bizonyos értelemben Jacob Horner vagyok". A Szelf elmesélése, a narratív ön- és világcsinálás technikája a mitoterápia, Barth ezen szellemes kontaminációja a mítosz és a pszichoterápia szavakból. Horner spontán fedezi ezt fel:

"Ugyanaz az élet akárhány történetben megfogalmazható, párhuzamosan, koncentrikusan, metszőlegesen vagy ahogy tetszik... mindannyian szerepeket osztogató színházigazgatók vagyunk, s az a bölcs ember, aki belátja, hogy ez a szereposztogatás a legjobb esetben is önkényes eltorzítása a színész saját személyiségének, bár ennél is bölcsebb az, aki még azt is átlátja, hogy ez az önkényeskedés általában is elkerülhetetlen... ha az ember el akarja érni, amire vágyik."

Az űr, ami Horner "személyisége helyén van", a Doktor pragmatizmusát nem érdekli, Rennie taszítja és vonzza egyszerre, kapcsolatra serkenti. Az elmesélt Szelf, amely a dialógusokban, Horner narrációjában tematizálódik, végig egy végletekig feszített ambivalenciát ír körül, ez jelenik meg a mitoterápiával kapcsolatosan is. Rennie a regény elején így mondja ezt:

"Hogy maga nem is létezik. Túl sokféle van magából. Többféle, mint azok a maszkok, amelyeket az ember cserélget, mert hiszen álarcai mindenkinek vannak. De maga minden alkalommal teljesen más. Maga valahogyan megszünteti önmagát. Maga olyasféle, mint amikor álmodik az ember. Maga nem erős és nem gyenge. Maga semmilyen."

Vagy Horner megfogalmazásában:

"megfogalmazni a tapasztalatot - vagyis fogalommá gyúrni, rendszerezni, osztályozni, nyelvi köntösbe öltöztetni, szószervezetekbe építeni - ez mindig árulás, hamisítás, de a tapasztalatot csak így meghamisítva lehet kezelni, s én csak e közben a munka közben éreztem magamat igazán élőnek, elevennek... Micsoda gyönyörűség élesre fent mítoszgyártó borotvával vagdalkozva nekirontani a valóságnak! Más szempontból viszont egyáltalán nem hiszek ebben az egészben."

A Szelf teljességének kibontakozása "nem lehetséges" identitástéma esetén műalkotássá teszi a személyt, így ha tehetséggel tölti fel, úgy "költője" lesz saját identitástémájának, ha kevesebb kreativitás mobilizálható, úgy a "színész", vagy határhelyzetben a "hasonmás" szerepe adott. Greenacre (1958) szerint a művész szimbolizációval tölti fel a "nem lehetséges" identitástéma keltette űrt, az imposztor olyan fiktív realitást alkot, amely illeszkedik vágyaihoz. Searles (1990) egy kései esszéjében mutatja fel, hogy a Szelf narrációja akkor jelent békét, ha a Szelf az azonosulások szimfóniájaként szól. Horner szavaival:

"Fejem még akkor is tele volt a világegyetem Janus-arcú kettősségéről való gondolatokkal, mikor eljöttem az iskolából, és ott sétálgattam hazafelé a létezés elbűvölő kiegyensúlyozottságában és mindenütt jelenvaló polarizáltságában, otthon pedig Rennie még este kilenc óra tájban is úgy talált, amikor beállított, hogy székebben ringatózva, bágyadtan mosolygok Laokoón barátomra, akinek szépsége nem másutt: csakis éppen eltorzult arcában van."

IRODALOM

Barth, J. (1987): Az út vége. Európa Könyvkiadó, Budapest.

- Bókay A. (1992): Az irodalomtudomány alapjai. Irányzatok. Szombathely.
- Buda B. (1992): Pszichoterápia és kultúra. In: Múzsák a díványon. MPT Animula. Budapest.
- Frosch, S. (1991): Identity Crisis. Modernity, Psychoanalysis and the Self. Macmillan. London.
- Greenacre, P. (1958): The relation of the imposter to the artist. Psychoanalytic Study of the Child. 13:521-540.
- Hassan, I. (1987): The Postmodern Turn. Ohio State University Press.
- Harris, C. B. (1983): Passionate Virtuosity: The Fiction of John Barth. University of Illinois Press, Urbana.
- Hegyí L. (1986): Avantgarde és transzavantgarde. Magvető. Budapest.
- Holland, N. (1983): Postmodern Psychoanalysis. In: Innovation/Renovation. (I. Hassan, Eds.) Univ. Wisconsin Press. London.
- Kennard, J. E. (1975): Number and Nightmare: Forms of Fantasy in Contemporary Fiction. Hamden, Conn, Anchor.
- Leitch, V. B. (1992): Amerikai irodalomelmélet és irodalomkritika. JPTE Bölcsészettudományi Kar. Pécs.
- Lichtenstein, H. (1977): The Dilemma of Human Identity. Jason Aronson. New York.
- Morell, D. (1976): John Barth: An Introduction. Pennsylvania State University Press.
- Pethő B. (szerk.) (1992): A posztmodern. Gondolat. Budapest.
- Searles, H. F. (1990): Unconscious identifications. In: Master Clinicians on Treating the Regressed Patient. (Boyer L.B., Giovacchini P.L. eds.) Jason Aronson. New York.
- Walkiewicz, E. P. (1986): John Barth. Indiana University Press.

Álom - gyász - krízis - pszichózis

A következőkben négy dologról írok röviden, amelyek - legalábbis az én felfogásom szerint - a lélek és a világ határát leginkább életünkbe rajzolják. Ezek az álom, a gyász, a krízis és az örület tapasztalata körül írhatók le, amelyek mint tudjuk egyfajta határhelyzetek a klinikumban, míg konkrét jelentésükön túl minden, amely "emberi-túlságosan is emberi" sosem lehet más, mint ezen itt-létek egyike/másika/mindegyike. Ha először az álom felől közelítünk célszerű lehet arra figyelni, ahogy az álom sűríti, vagy ahogy szétdobja az álmodót a világgal való viszonyban, azaz ahogy képet komponál, vagy épp történetet dekomponál/dekonstruál egy-egy aktuálisan megközelíthetetlen ambivalencia kapcsán. Az eltolás és a szimbolizáció melletti olyan munkamódjai ezek az álomnak, amelyek sokkal inkább az ismétlési kényszer által meghatározottak, tehát az örömev utáni kényszer által, amelyek a démonikussal való szembenézés felé hajtanak, és amelyek így egyben persze a kísérteties tapasztalatát is idézik. A sűrítést idézi az a pillanatnyi álomkép, amelyben a pécsi Széchenyi térre egy hatalmas elefánton anyaszült meztelenül hajtok be, valahol a Hunyadi szobor és a Szentháromság szobor közelében. Bizarr, amplifikatív irányokba is csábító - prepszichotikus potenciált is sejtető - kép, járjunk azonban kicsit utána. A sűrített, hiperszemantizált kép a szabad asszociációk mentén lassan elénk fekszik, és csendesen széthúzva combjait megmutatja önmagát. Csak néhány központi részletre figyelve! A Széchenyi téren van a Nagy Lajos Gimnázium, ahová annak idején jártam és ahová apám is járt, akit akkor vesztettem el, mikor a gimnáziumba jártam és ahogy akkor fellengzősen még mondták, az "Élet kapujában" álltam. Az "Élet kapujában" egy rovat volt a helyi lapban akkor azokról, akik kitűnően érettségiztek, s akik tehát éretlenül voltak nagyképpően éretté nyilvánítva, s akiket írásra-alkotásra bízattak. A Szentháromság szobor alatt volt az első erotikus élményem, ahogy az elefántos meztelenség is arra az exhibicionista kompenzációra utal, amely a

gyász tagadásához és/vagy az ödipális győzelemhez kötődik. S persze az is, hogy - ahogy most itt szövegben is bármit megtehetek Veled Kedves Olvasóm, amíg le nem teszel unalommal, haraggal, undorral, azaz amíg mint Neked író halottá nem nyilvánítasz - az álomban is van egy grandiózus, nárcisztikus embléma a sűrített képbe rejtve, sérülékeny düh, erő és pusztítási vágy. Hasonló önfeltáró-rejtőzködésre törekedtem nemrégiben egy talán sok irányban is veszélyessé tehető - s most fejezetként igen különböző folyóiratokba szétdobásra került - Nietzsche monográfia kereteit szegecselgetve. Az álom tehát egyrészt sűrít, a világot és az egyéni múltat komponálja artistikusan képpé, dallammá, kóruddá vagy épp hattyúdallá. A sűrítéssel ellentétesen ismerjük azon álmainkat is, amelyek nem szikárrá sűrített és csontos képek, hanem sokkal inkább narratívumokba szétszórtak, igen ezek a hosszú történetek, sok szereplővel, ahol az egyik legjellegzetesebb visszatérő motívum, az ismétlődő majd elháruló, majd újra ismétlődő majd újra elháruló konfliktus. Ha Nietzschével szólunk, ugyanannak az örök visszatérése. A valahova eljutás vagy a valami megoldódásának reménye-reménytelensége, az elháruló majd újraépülő akadály, egy intrapszichés konfliktus dekompozíciója és szétdobása érhető itt tetten, ahogy történetté válik az ambivalencia, mint Macbeth és Lady Macbeth, Othello és Jago, vagy Jacob Horner és tanártársa esetében. Ahogy a sűrítés esetében talán könnyebben kézre áll szabadon asszociálva szétdobnunk a képet, annál nagyobb a csábítás vagy a vakfolt, hogy szimbolizáció és eltolás után kutassunk ott, ahol az álmvonal formájára kellene figyelniünk, vagyis a dekompozíció módjára, a módra, amely -mint a neurotikus életvezetés során is gyakran látjuk - az ismétlési kényszerrel mutat kapcsolatot, amely kényszer gyökere körül igen gyakran a kapcsolatiság ambivalenciája húzódik.

Az álom- krízis-gyász-pszichózis körnek van egy sajátos fenomenológiája, amelyet a szó és a kép körüli reláció rajzol fel. Ennek központjában az eltűnés jelensége áll, az eltűnés és újrarajzolódás, ahogy a

tenger eltűnteti majd visszahúzódva újramutatja a homokba rajzolt képet. Az álomkép kép, kép, amelyet szavakkal teszünk elérhetővé-kézbe vehetővé magunk és mások számára. A szavak elidegenítik a képet, majd szájba vehetők lesznek, tárgyak, amelyek szétesnek vagy - a szemiózis törvényei szerint - más szavakat hívnak játékba, ahogy a kép is tette a tudattalannal, mikor sűrített vagy történetben dobta szét azt. A szavak játéka sokszor csupán boldog, narcisztikus és hipomán játék, minden fájdalom megtagadható így, a halál, vagyis az eltűnés az elakadással, a kezdeti kép eltűnésével vagy a szavak tragikus képpé csontosulásával mutatkozik ismét. A szavak eltűnnek, mint a tenger által most már végleg elmosott rajz a parton, hogy a szavak felelőtlensége után, amely inkább csak mániás szabad asszociáció itt, ismét kép üsse meg a fejünket, próbáljon észhez téríteni, mint egy pofon, s ekkor látjuk mint egy hallucinációt, amely szomorúan ismét az eltűnésre figyelmeztet. Az álom és annak felfejtése, amely kép és szó, majd szó és kép folyamatos egymásba fordulása, a kleiniánusok szerint az eltűnés, a vesztés, vagyis a depresszív pozíció központosítása. Az álom éppen ezért persze műalkotás is, az a hely, ahol mindennapjainkban a legkreatívabbak vagyunk, egyfajta mindennapi művészetünk, spontán és nem-akadémikus műhely. Valahol Freud mondja egy kisebb írásban, hogy a művész központi problémája az eltűnés, annak a felismerése, hogy a kép, amelyet csodál igenis el fog veszni, szükségszerűen el fog veszni, a nyáron zöldellő mező hónapok múlva a múlté, a halálé lesz, a téli tájból undor és lucsok válik. Művész az lesz, aki a képben és a valóságban leginkább képes meglátni és elviselni a halált, mi pedig mondjuk itt úgy, az álmok valódi kedvese az lesz, aki felismeri és elviseli az eltűnést, mint az álom fenomenológiájának esszenciáját. Az álomkép eltűnése a szóban, a mániás elhárítást, azaz a szójátékot hívja vigaszul, hogy a tudattalan aztán ránk borítsa gyorsan a sosem vártat, a visszatérőt, a szorongató képi fantáziát. Az álom így tehát a depresszív pozíció, az eltűnés, a vesztés színpada, nem azzal tehát amiről beszél, hanem ahogy mutat és szóra bír, majd éber képekkel fenyeget.

Leggyakrabban ez görcshöz, büntudathoz, tagadáshoz és racionalizáláshoz vezet a halálfélőt, túl messze van a gyökér, miszerint minden, ami csupán emberi, a vesztés, az eltűnés fényében, a halálra mutatva szereti mutogatni önmagát.

Az eltűnés - amelyet itt az álom és művészet centrális motívumaként azonosítottunk - vezet tovább a megcélzott témák felé, vagyis a gyász, a krízis és a pszichózis irányába. A gyász pszichodinamikája nem az elvesztettel kapcsolatos érzések története, hanem az eltűnés pillanatára való tekintés, csak azt lehet gyászolni aki még nem halt meg, pszichikus értelemben a gyászolandó él, ha nem élne, nem lenne már gyász. Ahogy az álom vagy a művészet esetében nincs reális vesztés, csak az eltűnés fenomenológiája idézi a csecsemőkori depresszív tapasztalatot, az elszakadást vagy a hermanni frusztrált megkapaszkodást, úgy nem létezik a lélek világában a reális tárgyvesztések esetében a halál, épp ellenkezőleg a gyász megszünteti a halált, életben tartja a reálisan meghaltat azzal, hogy az eltűnés pillanatába fagy bele, mint a tenger, amely kristályokká fagy ott ahol az északi szél fúj. A depresszív pozíció lényegi motívuma a büntudat, hogy a csecsemő agressziói hozták létre az elszakadást, az anya eltűnése minden későbbi reális veszteség esetén átvilágítja a pszichikus realitást, a depresszív pozíció vulnerabilitása mutatkozik minden gyászproblematika vagy anteponált gyász, azaz krízis mögött. A depresszív pozíció során azonban a csecsemő a vesztés tapasztalatát képes artistikusan transzformálni - erre Winnicott egy életművet fordított -, a kleniánus perspektíva szerint ez azonban azt jelenti, hogy a csecsemő az anya arca mögött egy sosem elérhető örök titok elvesztését képes látni, amelyet a Meltzer házaspár esztétikai relációnak nevez el. Abban az esetben ha az anya képtelen a depresszív pozíció során a csecsemő számára egy olyan megnyugtató atmoszférát teremteni - ahol ez a játékos reláció a sosem látott titok elvesztésével kapcsolatosan létrejöhetne - úgy a pszichét egyfajta pornografikus reláció uralja el, amely a titok tagadására

alapul, s amely kéjes pillantásokkal tagadja az eltűnést és a halált, tehát az anya képzetes halálát a gyermek lelkében. A pornografikus reláció a depresszív pozíció intenzívvé válása esetén - ezt látjuk gyászolás, krízisek esetében - megtagadásra, izolációra csábítja a pszichikus realitást, nem engedi meg a fájdalmat, nem teszi önveszélyes kötélháncossá magát vagy épp nevetséges Zarathustrává, vagy akár önmeghaladó művésszé, ahogy a krízisek utáni érések során szerencsére annyiszor láthatjuk.

Ahogy a gyász lélektani lényege, hogy a reálisan elvesztett még létezik, s a krízis során a reálisan még létező elvesztésének veszélye lélektani realitássá válik, pszichózisban elveszik a valóság ilyenfajta kimerevítetősége, az elmebetegség tapasztalata során a világ turbulenciába kerül, önmaga ellentmondásába fordul, a dionüszoszi uralma során, a Szelf projekciók formájában hullámzik a világra. Lacan ezt a valós tapasztalatában foglalta össze számunkra, amely - szemben az imaginárius és szimbolikus renddel, amelyek az én és a nem-én strukturálására irányulnak - a határtalanság, vagyis az ősegység tapasztalatát jelenti. Ennél is pontosabban élte és látta ezt - Foucault szerint legalábbis biztosan, de magunk is határozottan így véljük - a dionüszoszi megközelítése kapcsán Nietzsche. A halott feltámad és beszél hozzád, majd gyermeked szájából a pokol bűze árad, hogy gyilkossá kelljen válnod, hogy késseddel mentsd azt az egyetlen jót, aki az előző pillanat démona volt és aki halhatatlan lesz halálával. A pszichotikus tapasztalat nem követi már az eltűnés depresszív fenomenológiáját, a biztos másikat, önmagába pörög és elveszti a háborút, ami ő maga.

Mi lehetséges a rövid terápiák klinikumában abból a perspektívából, ami itt most a miénk? A továbbiakban erről szólnunk még röviden itt.

Tárgyunk - gyász, krízis, pszichózis és a rövid dinamikus pszichoterápia - jelenségvilága valami olyasmit kényszerít ki a pszichoterápiás kezelőből, mint a sürgősségi helyzetben dolgozó orvostól a súlyos beteg, ami adott az a kevés idő, a kevés objektív információ, az ordító és markáns tünetek, valamint a kényszer a gyors intervencióra, azaz az alacsony időfaktor. Nincs idő és - a pszichopatológia természetéből adódólag - lehetőség alapos és mindenre kiterjedő első interjúra, a jól funkcionáló és életvezetésükben elakadt neurotikusok pszichodinamikus élveboncolására, majd körülírható fókusz meghatározására. Lépni, interveniálni, határokat és kereteket sérteni lehet és kell, integrálni kell szupportív és perszuatív elemeket, kognitív technikákat és leginkább persze saját személyiségünkbe kell vetni a bizalmunkat, legyünk itt bátran nárcisztikusak, saját lelki erőnk, "varázserőnk" lehet sokszor az egyetlen hatékony eszköz, hogy partra húzzunk valakit. A dolog persze csak az elején ilyen szép és romantikus, az eltűnés dinamikája gúzsba köti a munkát amíg nem vagyunk képesek elfogadni, hogy betegünk megölheti magát, hogy erősként és hatékonyan ismert magunk kevés lehet ugyanúgy mint azok, akik vesztésének potenciálja elénk sodorta betegünket, ha a partra húzó nem tudja, hogy ismeretlen és/vagy nem létező törvények határozzák meg, hogy nárcisztikus sérelmével és/vagy neurotikus büntudatával kicsit együtt veszik-e a fuldoklóval.

Megint induljunk az álom felől! Az eltűnés patológiái kapcsán szükséges kreativitás gyökere az álom kevésbé metaforikus, mint metonimikus kezeléséből fakadhat. Egy egyedülálló fa, amely lehet egy álomkép vagy a beteg fantáziaképe önmagáról, metaforikus olvasatban a magányt jelenti, a fa jelképe a magánynak és az elhagyottságnak. Hasonló elhagyatottságot él át azonban betegünk ha ezt kapja a gögösen okos doktortól, ha fordítást és kívülállást, azaz nem-én tapasztalatot kap a metaforikus fordítás során. Szerencsésebb elindítani a terápiás kapcsolatot egy metonimikus olvasat irányában - erre Lacan mellett sok pszichóziskezelő mutatott rá-, azaz nyitni egy ajtót a fa kérgén és kérni a

klienst, hogy induljon el, engedje bele magát a szakadékba, ami a fán nyílt, ahol erdő és öregember, kígyó és esőasszony várja, ahogy a Pilinszky mesében is a tükör nem tükröz, hanem egy új világhoz nyit kaput. A metonimikus olvasat képeket, fantáziaképeket és szavakat vonz magához, ahol elengedjük a biztos jelképeség neurotikus nyelvét, hogy a vágyak nárcisztikus meséi felé tereljük betegünket. Bizonytalanabb, de nem az eltűnés kiábrándulását idéző munka, ahol ha veszélyek jelentkeznek a terapeuta egyetlen eszköze a transzparencia, mai pszichoanalitikus terminológiával, az önfeltárás lehet. Régóta tudjuk, még a csoportterápiás munkából, hogy a non-direktív vezetés egyetlen eszköze a transzparencia lehet, amikor saját fantáziák, álmok, ötletek, asszociációk szabad - de az intuitív mezőben azért kontrollált - megosztása révén a beteg mozgása irányítható, terelhető, az interakció kontrollja biztosítható. A transzparencia irodalma talán fakulóban, de épp a Ferenczi reneszánsz kapcsán előtérbe került - és a kölcsönös analízisre is pillantásokat vető - interperszonalista-interszubjektív tengerentúli praxis emeli be az önfeltárás (self-disclosure) fogalmát, amely révén a terapeuta saját anyaga, mint nemirányító-irányító lép működésbe. Ennek az intuitív készség szintű terapeutai munkamódnak egy másik vonala a hazai körökben talán már inkább ismert ún. találkozás pillanata elmélet, amely a sterni csecsemő kutatásokból fogant, s amely lényege, hogy valóban jelentős terápiás változások nem elsősorban a tudatos interpretatív aktivitás, hanem a terapeuta kreativitását hívó, éles, forró ún. most pillanatok mentén következnek be.

Mindezek előtt, tapasztalataim már régóta oda vezették klinikusi felfogásomat, hogy úgy véljem, a rövid terápiák legfontosabb hatótényezője, az ún. kuratív vagyis gyógyító motívum, mint egy új kapcsolat megjelenése érhető tetten. A rövid terápia tehát leginkább úgy gyógyít, mint egy új barátság, egy új munka vagy egy új szerelem, vagy mondjuk még szebben mint egy gyermek, aki beköszöntött és aki levegősebbé, mássá teszi a Szelfet, a relációk csontozatát

néhány izületnél strukturálva át. Ezzel a nézetemmel talán sokan nem értenek egyet, de talán betudják és elnézik régóta ismert különös harcosságom vagy kardoskodásaim részeként. Empatikus ottlétet jelent ez nyilvánvalóan és egyszerűbben gyógyító kapcsolatot, az új kapcsolat az, ami a tragikum közelében egyedül hatékony lehet, bár neurotikusan strukturált csontozatok fellazításánál is gyakran tapasztaltam, hogy a valós kapcsolati dimenzió az, amely leggyorsabban bont és sodor - ott kívánatosan - kuratív örvénybe. Kohut egyfajta adaptációját nyújtom itt persze- hasonlóan, ahogy azt egy monográfiában Barbara Seruya is teszi - azonban nem vitatható, hogy bizonyos arányokban a vesztes, az eltűnés, a depresszív pozíció megközelítése is szükségessé kell hogy váljon. Ez lehet csupán az optimális kiábrándítás részjelensége, amely a Szelf-reprezentációk illeszkedése során a kezelő-anya ízlése, stílusa és kíméletessége függvényében kerülhet játékba, de lehet az a kapcsolatiság dimenziójában is kijátszott, ahol a Másikkal való szomorúság és depresszió, így a szülőkről való leválás és az ezzel kapcsolatos büntudat nyomvonala is képbe hozható. Ezen agressziócentrumú munkálkodás természetesen inkább hű a kleini-kernbergi gyökerekhez és talán idegenebb azoktól, akik klinikusként is anya és gyermeke kapcsolatát alapvetően a harmónia és az interszubspektivitás mézesheteinek perspektívájából hajlamosabbak szemlélni. A mézeshetek perspektívájából, amely - legyünk magunkkal őszinték barátaim - ezen rövid és pragmatikus munkálkodást, amely tehát a rövid dinamikus pszichoterápia, a maga helyén leginkább valóságosan jellemezheti.

IRODALOM

Freud S. (1916) : On transience. Standard Edition, Hogarth Press, London, 303-308.

Grotstein J. (1992) : The Enigmatic Relationship of Creativity to Mental Health and Psychopathology. *American Journal of Psychotherapy*, 46,405-421

Lacan J.(1953): *Ecrits. A selection*. Tavistock, Routledge, London.

Meltzer D., Harris M.(1988) : The role of aesthetic conflict in development, art and violence. Perthshire, Scotland:Cluny Press, Roland Harris Trust Library, No14.

Seruya B.(1997): *Empathic Brief Psychotherapy*. Jason Aronson, New York.

Tényi T. (2007) : *Nietzsche és a pszichológia*. Pécsi Tudományegyetem, Pécs.

Trixler M., Tényi T. (szerk.) (2006) : *A szkizofrénia pszichoterápiája*. Medicina, Budapest.

Gondolatok a pszichoterápia etikájáról

A pszichoterápiás munka számomra sarkalatos pontja, mikor a közös nyelv világát tettem, cselekvések, bűnök tördelik. Ismert jelenség, mikor a megértés kirepít az úgynevezett valóságból, közös világ épül, a dolog megvilágosodik, majd történik valami, valaki tesz valamit, nem jön el, öngyilkos lesz, úgy érzi inkább ezentúl beszélgetés helyett otthon marad, kikapcsolja a villanyt, nem eszik, vagy elutazik a világ végére. Ekkor nyelvesített pszichiátriánk lesüti a szemét, s arról kezd beszélni, hogy a realitáselvet tartani kell, mégiscsak minden posztmodern narratív zöngéje ellenére, mi mindig is tudtuk mi a valóság, s lám most nekünk cselekedni kell. Ekkor normatív megfontolásokból s általában heves lelkiismeretfurdalás mellett mentőutalványok születnek, egy elmulasztott etikai diskurzus után a lelkiismeretes pszichiáter behozat, kiküld, jó esetben kimegy, hogy utána Kőműves Kelemen módjára ismét építeni kezdje a narratív várat, amely majd összeomlik a számára valóságként felfogott gravitáció, valójában azonban a félreértett "hermeneutika" erőterében. Hogy értsük ismeretelmélet és pszichiátria kapcsolatát, nem kerülhetjük meg, hogy felhívjuk a figyelmet arra, miszerint míg az Egész ember létének feltárása megismerési aktus is, ez a cselekvés potenciálját hordozza. Egy Egészleges antropológiai orientáció nem kerülheti meg, hogy ismeretelmélet esetében etikáról, gyakorlati filozófiai antropológia esetében ismeretelméletről, illetve hermeneutikáról beszéljen.

Úgy találjuk a fenti példában a realitásra való visszautalás annak az eredménye, hogy az antropológiai találkozás etikai aspektusai mint résztudományos problémák jelennek meg, s elengedik a találkozás egészlegességét. Ennek ad absurdum példája, hogy egy pszichotikussal történt közös világalkotás után, ha a beteg meghal, akkor abból vagy az következne, hogy nem volt közös világ, nincs teremtő megértés, vagy pedig, hogy neki meg kellett halnia autenticitása

oltárán, vagy ha tetszik a posztmodern embertelen, kanti értelemben vett észbeli botrányára ment rá. A "halálhoz előrefutó lét" megjelenítődése, intenzifikálódása rész tudományos, technikai irányú redukciót eredményez, az erkölcsi tudás hermeneutikai genezise elfojtva marad. A szükségszerűség, szabadság, lelkiismeret, a Kell, a Tett kategóriái pszichológiai redukció áldozataivá válnak. Ennek háttere, hogy a pszichiátriában a progressziót mindig a normatívák lebontásához kötik, felelősségről beszélni konzervativizmust jelent. A fő bűnös a filozófiai antropológia féloldalúsága vonatkozásában azonban maga a pszichoanalitikus hagyomány, annak értékrelativizmusa, amely e relativizmus kibomlásán túl elhanyagolta, elfojtotta egy individuáletika kidolgozását. Ezzel szemben Jung, Laing vagy Binswanger ösztönöztek cselekvésre, tudtak tiltani, idézőjelesen még moralizáltak is. A legenda szerint Searles egy pisztolyt tartott magánál, hogy lelője a beteget, mielőtt az tenné meg, a klasszikus pszichoanalízis pedig tovább beszél a botránkozásmentes áttételről. A hermeneutika határai a pszichiátriában az antropológiai találkozás elkerülésén nyugszanak. Szerintem e találkozás hiányai pedig a "mit tegyünk", "mi a jó", "mi vagyok, mikor jó vagyok", "mi a jó, mikor együtt vagyunk" gyakorlati filozófiai kérdéseinek a hiányán alapulnak.

Kiindulópont, hogy a pszichiátriai beteggé válás az emberi egészségességet érinti, így annak megismerése, megértése antropológiai találkozáson alapul. A találkozás Együtt-lét. A tünettani redukció mint a pszichopatológia elemi mozzanata, az elemi funkciózavarok leírását eredményezi, ez még kartézianus keretben marad. Test és lélek az elemi pszichopatológiában descartes-i értelemben elkülönültek, a szubjektum megismeri az objektív valóságot, észleli a hallucinációt, téveszmének hív ezt-azt, de nem érti a tébolyt. A pszichés működés összképét érintő zavarok (tudatzavarok, téboly) már helyenként hermeneutikai elemzéshez vezetnek át, rámutatva már az ember egészségességére. A holisztikus megközelítés az embert testiességében érti meg,

ahol a test-lélek dualizmus nem tartható. A testiesség valahol-való lét, ami testies megjelenést és alapállást jelent. Az alapállás a Másiktól való distanciát is implicál. A testies lét, úton való lét, ahol a mássá válás folyamata jelenik meg. A testiesség hangoltságba ágyazódik. A testiesség összetevői a testies tér, a megélt idő, szimpatetikus kommunikáció (pillantás, mosoly) és a kibontakozás (a Kell, a Szabadság). A testiesség pszichopatológiai állapotokban lemeztelenedik, pozitív-negatív irányba tolódik, struktúrája változik. A lét feltárulása a kései Heidegger és a posztheideggeri hermeneutikák szerint a nyelv világteremtésében jelenik meg. A világ dialógusban nyelvedik, a szavak kihordják és megszülik világukat, a jelenlétben a nyelv a lét háza lesz, ahogy mindig is volt. Bár Nietzsche kétségkívül leszögezi, hogy amit szeretetből teszünk az túl van jón és rosszon, de ő figyelmeztet, hogy tetteink tarkák (Nietzsche,1984), s így egy szerető nyelvelésen alapuló dialogikus hermeneutika erejét vesztheti tetteink, bűneink, értékeink Színházában. A pszichiátriai terápiák során létesülő antropológiai találkozás kérdése, hogy be kell-e érnünk a pszichoanalitikus hermeneutika féloldalú megértő szemlélődésével, vagy belebeszélhetünk, belecselekedhetünk-e a Másikba, teremthetünk-e az Együttlétben dialogikus individuáletikát, kiélesíthetjük-e a szavakat. Az Együtt-lét etikája dialógusban születhet, vagy egy diszkurzivitáson alapuló igazságosság eredője lehet. Az előbbit Gadamer (1984), az utóbbit Habermas(1993) bontja ki. Gadamer az erkölcsi tudás értelmező geneziséét a joghermeneutika mentén fejti ki. Arisztotelész etikájából kiindulva felmutatja a jog konkréciójának folyamatát a bírói jog fogalmában. A jog adott, de a bíró értelmez és alkotja azt. Nagyon úgy tűnik, hogy a gadameri hermeneutika pszichoterápiára történt adaptációja elsősorban a filológiai hermeneutika módosításán alapul, s így a pszichiátriai találkozás modelljeként egyoldalúan a műalkotás ontológiája szolgált. A "minden úgy van, ami megértve van" radikális üzenete lényegi a pszichiátria számára, de a narratív világteremtés egyoldalúsítása, a cselekvések ontológiai-

etikai elemzése nélkül, mint láttuk szükségszerűen ontikussá alakítja a találkozás ontológiai jellegét.

A pszichiátriában az antropológiai találkozás etikáját két oszlop tartja. Az egyik a cselekvésben történő szövegesülés, a másik a pszichoterápiás kapcsolat metaetikai jellege. Lacan nyomán az előbbi annyit jelent, hogy a szubjektum a cselekvésben jellé válik, maga lesz a jel, ahol a jelölt nem a szubjektum, hanem maga a lét. A korai barthi próza elemzése jól példázza ezt. *Az út vége* című regényben tapintható, ahogy a dialógusok narratív szelf-építő karakterével ellenpontozva a cselekvések, a tettek a megértés aktusából a halál potenciálját realizálják. "Az lehetek, aminek mondom magam, de tetteim jelek, amik a halálba vezetnek" konkretizálva a lét heideggeri "halálhoz előrefutó" jellegét.

A másik komponens, amely a pszichiátriai antropológia etikájának alkotója a pszichoterápiás dialógus metaetikai dimenziója, amit Engelhardt (1982) dolgoz ki. A pszichiátriai találkozás nem válhat alkalmazott etikává, nem képezheti dialógus tárgyát, esetleg konszenzus tárgyát azonban igen, hogy mi a jó, hogy kell élni, szabad-e meghalni, de a pszichoterápiának, a találkozásnak folyamatosan irányulni kell a kérdésre, hogy mi az, hogy jó, mi az, hogy erkölcsös, mitől is vagyok szabad. A metaetika így a dialógus szükségszerű tematikája kell hogy legyen, ez az, ami egyensúlyban kell hogy tartsa a narratív-posztmodern plurális és sokszor relativisztikus világteremtő aktusát. Lezárásul: Searle(2000) és Tunyoghi (1994) az ígéletben látják a szó és a cselekvés harmóniájának zálogát, az egészleges szemlélet ismeretelméleti és etikai aspektusainak szintézisét. Ha ígérek valamit, az Igazságát csak a cselekvésben érheti el, a megtartott szó valami, ahol a cselekvés a narratívát igazzá teszi.

Talán oda kellene ígérni magunkat a Világnak, hogy magunkra találhassunk benne.

IRODALOM

- Engelhardt, I.T.T. (1982): Psychotherapy as Meta-ethics. In: Psychiatry and Ethics. (ed. R.B. Edwards) Buffalo. Prometheus Books. 61—67.
- Fulford K.W.M., Thorton T., Graham G. (2006): Oxford Textbook of Philosophy and Psychiatry. Oxford, Oxford University Press.
- Gadamer, H. C. (1984): Igazság és Módszer. Budapest, Gondolat Kiadó, 218-240.
- Habermas J.(1993): A metafizika utáni gondolkodás motívumai. In: A posztmodern állapot. Budapest. Századvég Kiadó. 179-218. old.
- Nietzsche, F. (1984): Túl jón és rosszon. In: Válogatott írások. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Searle J.R.(2000): Elme,nyelv és társadalom. Budapest, Vince Kiadó.
- Tunyoghi, A. (1994): Személyes közlés.

A pszichózisok pszichoanalízise: terápiától a terápia narratívájáig

Hogy letapogathassuk azt a felületet, amelyre a pszichózisok módosított pszichoanalitikus kezelését helyezzük, valamint, hogy pillantásaink lehessenek arra a horizontra, ahol a pszichotikus valóságot integráló kapcsolatiság⁵⁴ elterülhet, úgy véljük, legegyszerűbben a pszichoterápiás módszerek kategóriarendszere felől közelíthetünk. Minden jelentősebb pszichoterápiás

⁵⁴ A pszichózisok pszichoterápiájában régóta hangsúlyozott a kapcsolat kialakításának nehézsége és mindennél nagyobb jelentősége a gyógyító folyamat szempontjából. Az irányzat úttörői közül először – a magyar Ferenczi Sándor késői szakaszának hatására is - H.S. Sullivan mutatott rá a valós interperszonális kapcsolat jelentőségére az elmezavarok kezelése során, majd tanítványa Frieda Fromm-Reichmann hangsúlyozta a pszichotikus végleges magányosságát, autisztikus visszahúzódását és ebből fakadóan a kapcsolatiság centrális szerepét. Günter Ammon megfogalmazásában „míg mire a neurotikus megtanul szabadon asszociálni addigra meggyógyul, úgy mire a pszichotikussal sikerül kapcsolatot kiépíteni meggyógyul”. (összefoglalja a kérdést részletesen, Tényi, Trixler, 2006) Az újabb Szelf-pszichológiai, relációs és interszubjektív pszichoanalitikus irányzatok a kapcsolatiság centrális szerepét a kuratív folyamatban már nemcsak a pszichózisok terápiája, de valamennyi patológia esetén is hangsúlyozzák. Ennek a jelentős fordulatnak két gyökere azonosítható a pszichoanalízis fejlődése során, amelyek döntően az elmúlt 20 év fejlődésének az eredményei (részletesen bemutatja ezt Tényi, 1996, 2000, 2001). Az egyik a csecsemő kutatásokra alapozott pszichoanalitikus elméletek előtérbe kerülése, amely révén a tradicionális analitikus fejlődéseméletek és metapszichológiai teóriák diszkvalifikálódtak, s egy tapasztalatközelit fejlődéslélektan és metapszichológia vette át a 70 évig érvényes hagyományos spekulatív elméletképzés helyét. Így a hagyományos fejlődésemélet alapkategóriái fejlődéslélektani perspektívából meghaladottnak tekinthetők, mint mások mellett a freudi pszichoszexuális fejlődésemélet, a kleini pozíció terória, Kohut nárcisztikus fejlődésre vonatkozó teóriái vagy Margaret Mahler szeparáció-individualizáció elmélete. Ennek a fordulatnak többek között az úttörői Daniel Stern és az un. Boston Csoport munkatársai, Brazelton, Emde, Demos, Beebe, az angliai Fónagy iskola, a new yorki relációs iskola (Aron és csoportja), a chicagói posztkohuti Szelf-pszichológiai irányzat (Gedo, Levin, Tolpin és mások) valamint a kaliforniai interszubjektív irányzat (Stolorow és munkatársai) voltak. A másik pillér, amelyre a kapcsolatcentráltság megközelítés alapult, a pszichoanalitikus hermeneutika előretörése volt, Ricouer és Habermas úttörő elméletrendszerei mellett újabban a szociális konstrukcionizmus praxisa révén (Hoffman, 1992, Donald Stern, 1983, Spence, 1994 és mások). Ez utóbbi irányzat az értelemteremtés és a terápiás térben történő megértés dialogikus hermeneutikus karakterét hangsúlyozza. Izgalmas fejlemény, hogy míg fejlődéslélektani szempontból a tradicionális teóriák nem tarthatóak, a terápiás térben ezen narratívák (ödipális konstelláció, grandiózus Szelf, paranoid-szkizoid pozíció stb.) egy közös dialogikus reflexió eszközei lehetnek, amelyek helyüket azonban csak ennek a teremtő hermeneutikai aktusnak, ha tetszik „alkotásnak” a perspektívájából nyerhetik el és - szemben korábbi nézetekkel - nem utalnak valamely fejlődés során bekövetkezett „realitásra” (Tényi, 1998). Hazánkban az itt bemutatott két fordulat a pszichoanalízis elméletével és praxisával kapcsolatosan közel tíz éves késéssel jelent meg.

irányzat (pszichoanalízis, magatartásterápia, pszichodráma, kognitív terápia, családterápia, humanisztikus terápiák) esetében beszélni szokás az irányzat képviselte emberképről, személyiségképről, betegségelméletről, terápiaelméletről és technikai módszertanról (Szőnyi,2009). Így van ez a pszichoanalízis esetében is, amely pszichózisokra módosított formáját jelen kis írásunkban tárgyaljuk. Megfigyelhető, hogy mikor a pszichózisok módosított pszichoanalitikus kezelését tárgyalják, leggyakrabban a módosítás mibenlétét leszűkítik a módszertan leírására. Így általában az interpretáció, a kapcsolat, az áttétel és a viszontáttétel sajátosságait írják le⁵⁵, s kevés kivételtől eltekintve (Little,1990,Searles,1986) a módszer hátterét képező emberkép és személyiségkép antropológiai horizonton is izgalmas kifejtése implicit marad.

Felfogásunk szerint a pszichózisok módosított pszichoanalíziséről akkor lehet szó, ha a módszer funkcionálása során, azaz a terápiás szimbiózis terében, dekonstruálja a pszichoanalitikus emberképet és metapszichológiát. Az emberkép dekonstrukciója felmutatja és szükségszerűen nyitva hagyja a „Mi az

⁵⁵ Nem lehet itt cél ennek hatalmas ismeretanyagának az áttekintése, csak utalásszerűen emelünk ki néhány szempontot (részletesen,Tényi,Trixler,2006). Konszenzus, hogy az interpretációk nem lehetnek pszichogenetikusak,azaz nem a tünetek tartalmára irányulnak mint neurotikus páciensek esetében, hanem azok strukturálisak, azaz a pszichotikus tünetképzés kialakulására, az én-határok elvesztésére mutatnak rá,amely a külső és a belső valóság összefolyását eredményezi. Az áttétellel kapcsolatosan hosszú ideig tartotta magát az a nézet, hogy a gyógyuláshoz szükséges az ún. áttételes pszichózis(transference psychosis) kialakulása, amely mögött az a ma már meghaladott álláspont húzódott,hogy szükséges a koragyermekkor szimbiotikus tapasztalat újralátogatása a terapeutával közösen és ebből kifejlődve lehetséges csak a személyiség korrekciója. Az elmúlt 20 év fejleményei meghaladottá tették ezt a felfogást. Egyrészt a csecsemőmegfigyelés eredmények nem igazolták a szimbiotikus szakasz létét (részletesen összefoglalja ezt Tényi,2000), a csecsemő a kezdetektől képes a Szelf és a Másik elkülönítésére, másrészt klinikai tapasztalatok rámutattak az áttételes pszichózisok veszélyeire, valamint, hogy annak kialakulása nélkül is, egyfajta „reparatív anyaság” mentén korrekció és fejlődés érhető el (Volkan,1990,1994,Tényi,Trixler,2006). Az a változás,amely a hagyományos freudí felfogással szemben a viszontáttételt mint a kezelés motorját azonosította, részben a pszichózisok pszichoanalitikus kezelése során nyert tapasztalatokból származott (Benedetti,1987,Rosenfeld,1965,Searles,1979). A terapeuta érzései, fantáziái, álmái a pszichoterápiás folyamat fontos momentumai és nem hibák, kerülendő jelenségek,ahogy arról még a pszichoanalízis bécsi kidolgozója a legtöbb szöveghelyen gondolkodott.

egészség?” kérdését, míg a személyiségkép dekonstrukciója úgy értendő, hogy elképzelhetetlen egy realitásba lehorgonyzott terapeuta „entrance”-a, aki a pszichotikus folyamatokat úgy tekinti, mint valóságokat, amelyek benne vannak az egyénben, mint annak veséje vagy tüdeje⁵⁶. Tapasztalatok alapján úgy tűnik, hogy az alapok elsajátítása után, a pszichózis-terapeuta képességei és a terápia művészete azon a készségeen alapulnak, hogy mennyiben képes a terapeuta plurálissá, azaz aktuálisan egy-egy privát idioszinkratikus világlátás, nyelvjáték⁵⁷ részesévé avatni világképét. Mennyire tudja és mennyire meri kihúzni maga és páciense alól a talajt. Nehezen képzelhető el, hogy valaki saját „ízlésének” elkötelezve, jól tudva, hogy mi kell a boldogsághoz, mi az egészséges élet, biztosan tudva, miért is érdemes élni, útitársa tudna lenni valakinek, aki olyan mértékben bizonytalanodott el a fenti kérdésekben, hogy gondolatait, vágyait látja idegenek arcán, hogy üldözőknek tart ártatlan embereket, vagy hogy egyedüli megoldásnak csak a halált tartja. Harold Searles

⁵⁶ Norman Holland floridai irodalmár és pszichoanalitikus elemzi a pszichoanalízis történetét igen szellemesen és eredeti módon a Korai Modern (Early Modern) – Erős Modern (High Modern) – Posztmodern (Postmodern) hármasság keretei között (Holland,1983). Holland a szexualitás körüli viktoriánus csend freudi megtörésében adja meg a pszichoanalízis Korai Modern periódusát. A tudattalan pszichológiája, az örömelv és a strukturális elmélet koncepcióiban az Erős Modern periódusát azonosítja, amely szakasz lényegének azt tartja, hogy az Erős Modern időszakában a lélek „alkotóit” az egyéneken „belül” keresték, amelyek benne vannak az emberben, mint a mája vagy a tüdeje. Ehhez a szakaszhoz sorolja nemcsak az én-pszichológiai és tárgykapcsolat-elméleti teoretikusokat, de idetartozónak véli Erikson pszichoszociális identitáselméletét és Lacan nyelvészeti terminológiát követő irányát is. A posztmodern pszichoanalízis megjelenését – az 1930-as években Heidegger tanítvány, majd később jelentős analitikus – Heinz Lichtenstein identitáselméletének megjelenésében látja, amely teória lényege szerint az identitás a zenedarabok témájához hasonlítható, amelynek számos, részben dialogikusan is kidolgozandó variánsa létezhet (Lichtenstein,1977). „Az identitást nem találjuk, hanem csináljuk”, a dialógusban egymást meséljük egymásnak, mintha szereplői lennénk egy posztmodern regénynek (Holland,1983). A narráció lehetőségei nyújtotta szabadság, az identitás elmesélhető, a szavasításban és a történetcsinálásban reprezentálódó jellege innovatív, számtalan variációjává varázsolja a praxist, amire Lacan is utal az „Analytic Desire” kategóriája kapcsán (Muller,1996). Fontos rámutatni azonban arra itt, hogy az önfelelt „narratív világcsinálás” útjának másik oldalán a tettek, cselekvések és a mulasztások valósága áll. Az elmesélt én etikáját így tehát megtett vagy elmulasztott cselekedeteink is szükségszerűen rajzolják, a saját élet tragikus befejezésének, a másik elhanyagolásának, megtámadásának, vagy a megsegítés elmaradásának akciói, reakciói (Tényi,2000, 2009).

⁵⁷ Wittgenstein nyelvjáték elméletéről röviden nyújt jó összefoglalást Szabó (2003).

szerint a terápiás szimbiózisban a terapeutának szükség szerint foglalkoznia kell a kérdéssel, hogy mi is a normalitás, mi is az, hogy egészség (Searles,1986). Ha csak átmenetileg is, de nem fog el bennünket a kétség, hogy Pilátusokká válhatunk, mikor kezelünk valakit, aki Jézusnak érzi és tartja magát, ha nem kérdőjelezzük meg a gyógyítás értelmét, mikor valakit, aki jól érezte magát magányában, élénk hoznak, mert autisztikus, ha nem vesszük a legreálisabb dolgoknak pácienseink téboly által módosított kijelentéseit rólunk, ha nem találjuk meg a lehetőségét magunkban, hogy az áttételes reprezentációt ugyanolyan reálisnak vagy igazabbnak találjuk, mint saját Szelf-képünket, akkor elvesztjük a lehetőségét annak, hogy a pszichózis pszichoterápiát antropológiai találkozássá avassuk, ahol közös világ teremtése történik, s ahol kapcsolat és identitás „szövegesül”, nem elmeséltetik, hanem szóhoz jut.

Az emberkép fentebb vázolt dekonstrukciójának pszichológiai redukciója, miszerint az nem más, mint egy viszontáttételes regresszió, nem juttatja szóhoz a Találkozás ontológiai dimenzióját, az Együtt-lét nem aktualizálódik. A lehetőség, hogy a pszichózis pszichoterápiák emberképe egy narratív-világteremtő filozófiai antropológia ontológiai modelljévé váljon, a metapszichológia képviselte személyiségkép narratív létmódjának hangsúlyozásával valósulhat meg⁵⁸. A terápiás szimbiózis terét úgy kell elképzelni, mint érzések és szavak kaotikus halmazát, ahol idő kell, hogy a pszichotikus apokalipszisből új világ teremődjön. Ha a terapeutának nincs elég bátorsága, hogy kirúgja a redukcionista meta-elméleteket maga alól, ha mindig mindent érteni akar, görcsösen kapaszkodik akár a páciensre, jobb esetben a kapcsolatra centrálva egyfajta „világos látásra”, akkor nem válik képessé kreatív

⁵⁸ Ahogy erre már utaltam, ennek gyökerei részben a pszichoanalitikus praxis hermeneutikus felfogásában jelennek meg, Hoffman, Donald Stern és Spence munkásságában, összefoglalom ezt röviden egy tanulmányomra érkezett reflexióra válaszolva (Tényi,1998) majd egy Nietzsche és a pszichológia kapcsolódási pontjait tárgyaló monográfiában és tanulmányban (Tényi,2007, 2010)

viszontáttételes pozitíválásra (Benedetti,1987), más szavakkal, fenntartja a nyelvzavart a szeretetet és a megegyezések nyelve között⁵⁹. Természetesen szükséges, hogy rálátását ne veszítse el a terápia felett, ennek kreatív aktualizálását azonban nem a meta-szintre való kényszeres vonatkoztatás, hanem a pszichoanalitikus személyiségkép narratív-posztmodern kontextualizálása képezi. A szimbiotikus tér – diffúz érzések és szavak alkotta valóságának – jellemzője, hogy a pszichotikus valóság azt a biztonságot veszi el, hogy objektív referenciális megfelelések legyenek érzések és szavak között⁶⁰. Ahogy a klasszikus interpretáció nem eredményes sőt veszélyes, s strukturális interpretációk szükségesek, ugyanúgy nem lehetséges a terápia metapszichológiai síkon történő nyomon követése. Ahogy a strukturális interpretációk lényege, hogy értelmezhetővé tegyék a beteg számára a pszichotikus Szelf- és világképet (Benedetti,1987), úgy a metapszichológia posztmodern kontextualizálása azt jelenti, hogy az ösztönén, az „üldöző mell”, a „figyelő lelkiismeret” mint szöveg létesüljön, valami, ami a kimondással világot teremt, de ami nem utal semmire. A terápia hatékony akkor lesz, ha a strukturális interpretáció és a narratív metapszichológiai folyamat monitorozása „összeér”, majd fedi egymást. Ez a fedés, amely csak a terapeuta kreativitása során jöhet létre, teszi lehetővé, hogy az „alapegység” (Little,1981)⁶¹ a Szelf és a

⁵⁹ A terapeuta regressziójának szükségességére a súlyos pszichiátriai zavarok kezelése során a késői Ferenczi Sándor hívja fel a figyelmet, az un. „nyelvzavar” tanulmányban (Ferenczi,1933/1978), majd még hangsúlyosabban és „tapasztalat közeliben” a kölcsönös analízissel kapcsolatos eredményeit is rögzítő Klinikai Napló-ban (1932/1996). Utóbbiról lásd még Tényi (2001).

⁶⁰ Erre a jelenségre mutat rá a kleini iskola az un. „pszichotikus mag” leírásával és más összefüggésben nem meglepően Nietzsche is a „dionüszoszi” leírása során, amely utóbbi kapcsán Foucault úgy vélekedett, hogy Nietzsche ép elmével már rendelkezett a téboly tapasztalatával (részletesen tárgyalja ezt Tényi,2007,2010)

⁶¹ Pszichoterápiatörténeti érdekesség, hogy a pszichózis terápia egyik legjelentősebb képviselője Margarite Little, saját – pszichotikus regressziót is magában foglaló – Winnicott által folytatott analízisét izgalmas könyvben mutatja be (Little, 1990). Little terápiás és költői munkásságát egy tanulmányban, és ezen kötet egy fejezetében dolgoztam fel (Tényi és mtsai 2001)

Másik diffúziója, vagy az intrauterin regresszió „értelmezhető”, illetve párhuzamosan egy metaszinonon is releváns legyen.

Végezetül, nem megkerülhető, hogy utaljunk arra, miszerint a fentiek következtében az eredményesség kérdése egy, a többi terápiás megközelítéstől eltérő dimenzióban merül fel, aminek semmi köze a funkcionális pszichózisok azon sajátosságához, hogy itt a krónikus kórlefoyás tekinthető jellemzőnek. Ha nincs a pszichózis módosított pszichoanalitikus terápiájának normatív emberképe, abból következik, hogy a terápia célja sem egy minden áron történő „gyógyulás”, már csak azért is, mert ebben az értelemben az egészség, mint centrum egyáltalán nem egyértelműsíthető. Hogy triviálisak legyünk, a pszichózis pszichoterápiához úgy viszonyul a pszichotikus tünetekből történő „kigyógyulás”, mint a párterápia eredményességéhez a pár együttmaradása. Felfogásom szerint a pszichotikus fejlődés egy más nyelvjáték részesévé teszi a szubjektumot, amely az ontológiai bizonytalanság (Laing,1960) mentén, egy új életstílust létesít. A pszichózisok terápiája így a frommi értelemben vett „öntranszcendáló terápiák” egy határhelyzetét létesíti, annak is egy olyan dimenzióját, amely a humanisztikus megközelítésektől eltérően, s a pszichodinamikai konstelláció sajátóságaként, nem a létező, hanem a „tulajdonképpen” lét szóba-hozására irányul⁶². A pszichotikus kreativitás képviselte „isteni dimenzió” is példázza ezt⁶³. Ebből fakadóan érzem terméketlennek a különböző eredményességvizsgálatokat, amely egyrészt a farmakoterápia és az intenzív pszichoterápia, vagy a kognitív terápiák, az ún. pszichoszociális terápiák és az intenzív pszichoterápiák összehasonlítását nyújtják, s amelyek egyedül megfogható végső konklúziója az a nem túl eredeti

⁶² A pszichózisok filozófiai-antropológiai, egzisztenciáanalitikus megközelítését mutatta be magyarul, egy az 1980-as években Pethő Bertalan által válogatott kötet, amelyből témánk szempontjából Pethő Bertalan bevezetője mellett, Binswanger, Minkowski és Zutt tanulmányaira hívom fel itt a figyelmet (Pethő,szerk,1986).

⁶³ A pszichotikus apokalipszist követő világteremtés nyomait láthatjuk legendás betegek művészi munkásságában, utalok itt Wölflí (Morgenthaler,1921) vagy az 1920-as években kezelt pécsi Istók László és Jakab Alajos életművére (Simon, 2010).

adat szokott lenni, hogy az eredmények valójában korrekten igen nehezen interpretálhatók, illetve, hogy a terapeuta személyes képességei jelentősek. Az elmezavar kezelése mindennél inkább Önmagunkra és Világunkra kérdez rá?

IRODALOM

Benedetti G. (1987) : Psychotherapy of Schizophrenia New York, University Press.

Ferenczi S. (1933/1978) : Nyelvzavar a felnőttek és a gyermek között. In : A pszichoanalízis modern irányzatai. (szerk. Buda B.) Budapest, Gondolat Kiadó, 215-226.

Ferenczi S. (1932/1996) : Klinikai Napló. Budapest, Akadémiai Kiadó.

Hoffman I. (1992) : Some practical implications of a social-constructivist view of the psychoanalytic situation. Psychoanalytic Dialogues, 2,287-304.

Holland N. (1983) : Postmodern Psychoanalysis, In : Innovation/Renovation (eds.Hassan I., Hassan S.), Madison, University of Wisconsin, 291-303.

Laing R.D. (1960) : The Divided Self. London, Tavistock Publications.

Lichtenstein H. (1977) : The Dilemma of Human Identity. New York, Jason Aronson.

Little M. (1981) : Transference Neurosis and Transference Psychosis. New York, Jason Aronson.

Little M. (1990) : Psychotic Anxieties and Containment. A personal record of an Analysis with Winnicott. Nortvale, New Jersey, London. Jason Aronson Inc.

Morgenthaler W.(1921): Ein Geisteskranker als Künstler. Wien, Medusa Verlag,

Muller J.(1996) : Lacan – nyelv – pszichoanalízis. (Tényi T. interjúja). Pszichoterápia,5, 399-402.

Pethő B. (1986) (szerk.) : Pszichiátria és emberkép. Budapest, Gondolat Kiadó.

Rosenfeld H. A. (1965): *Psychotic States. A Psychoanalytic Approach*. New York, University Press.

Searles H. (1979): *Countertransference and Related Subjects. Selected Papers*. New York, University Press.

Searles H. (1986) : *My work with borderline patients*. New York, Jason Aronson.

Simon M.(2010) : *Gépiség és mechanikus erotika. A szkizofrénia fenomenológiájának vizsgálata a pécsi Reuter Gyűjtemény két alkotójánál*. *Psychiatria Hungarica*,25,299-317.

Spence D.P.(1994) : *The Rhetorical Voice of Psychoanalysis*. Harvard University Press, Cambridge, MA, London, England.

Stern D.(1983) : *Unformulated experience*. *Contemporary Psychoanalysis*, 19, 71-99.

Szabó L.I. (2003) : *Wittgeinstein a nyelv leíró és előíró funkciójáról*. *Világosság*,11-12.,157-162.

Szőnyi G.(2000) : *A pszichoterápiás gyakorlat általános kérdései*. In : *A pszichiátria magyar kézikönyve*. (szerk. Füredi J.,Németh A.,Tariska P.) Budapest, Medicina,511-516.

Tényi T. (1998): *Válasz Keresztes Zoltánnak*. *Pszichoterápia*,7, 152.

Tényi T.(1997): *A pszichoanalitikus terápiaelmélet a legújabb csecsemőmegfigyeléses eredmények tükrében*. In: *Szeretet és harag az analitikus pszichoterápiában*. (szerk. Lukács D.), Budapest, Animula Kiadó,116-123.

Tényi T. (2000) : *Ketté Nyit a Másik*. In : *Pszichiátria Művészet Kutatás*. Trixler Mátyás 60 éves.(szerk. Fekete S., Tényi T.) Pécs, Pécsi Tudományegyetem, 43-51.

Tényi T.(2000) : *A pszichodinamikus pszichiátria a legújabb pszichoanalitikus elméletek tükrében*. Budapest, Animula Kiadó.

Tényi T. (2001) : *A Klinikai Napló implicit csecsemőképének ellentmondásossága*. *Pszichoterápia*, 10, 191-196.

Tényi T. Lénárd K. Simon M., Trixler M. (2000) : The poetry and work of Margarite Little. In : Developmental Aspects of Creativity. (Ed. Irene Jakab), Proceedings of American Society of Psychopathology of Expression, Congress. ASPE, 233-242.

Tényi T.(2007) : Nietzsche és a pszichológia. Pécs, Pécsi Tudományegyetem.

Tényi T.(2009) : Perato-scientia és pszichoanalízis. Psychiatria Hungarica, 4, 141-142.

Tényi T., Trixler M.(2006) : A pszichodinamikus pszichoterápia helye a szkizofrén pszichózisok kezelésében. In : A szkizofrénia pszichoterápiája (szerk.Trixler M., Tényi T.) Budapest, Medicina Kiadó,51-96.

Tényi T.(2010): A Szelf pszichológiai vázlatai Nietzsche életművében. Psychiatria Hungarica, 25, 333-352.

Volkan V.(1990) : The Psychoanalytic Psychotherapy of Schizophrenia.In : Master Clinicians on Treating the Regressed Patient.(eds. Boyer L.B. Giovacchini P.L.) New York, Jason Aronson.

Volkan V.(1994) : Identification of the Therapist's Functions and Ego-Building in the Treatment of Schizophrenia. British Journal of Psychiatry,164, suppl. 23,77-82.

Jakab Irén kifejezéspatológiai kutatásairól. A pécsi időszak.

A pszichiátriai betegek művészetével foglalkozó munkák közül még ma is kevés jelenik meg olyan a világon, amely ne hivatkozna a volt pécsi Ideg-Elmeklinika adjunktusának, Jakab Irénnek, 1956-ban az Akadémiai Kiadónál francia és német nyelven megjelent monográfiájára, illetve a kreativitással és annak pszichopatológiai vonatkozásaival foglalkozó későbbi tanulmányaira. Áttekintésünk célja egyrészt feleleveníteni a magyar orvostörténet egy kiemelkedő alakjának munkásságát, másrészt a történeti horizontok összeolvasztásával egy olyan hermeneutikai tradíciófelfogás kialakítása, amely lehetővé teszi az életműhöz való eleven kapcsolatot, annak integrálásával gazdagabb kutatói identitás kidolgozását.

Jakab Irén Nagyváradon született 1919 július 15-én. Középiskoláit a nagyváradi Notre Dame de Sión intézetben végezte, majd 1937 szeptemberében tett érettségi vizsgát. 1938-ban iratkozott be a kolozsvári I. Ferdinánd Egyetem orvostudományi karára, majd tanulmányait 1940 és 1943 között a kolozsvári Ferencz József Tudományegyetemen folytatta. 1942-ben ideg-elmegyógyászatból egyetemi pályadíjat nyert el „A serdüléssel elmebetegség és görcskezeltetés eredményei” című pályamunkával. 1944. szeptember 1-től 1947. szeptember 1-ig a kolozsvári Ferencz József Tudományegyetemen, illetve a kolozsvári Magyar Tudományegyetemen, illetve a Bolyai Tudományegyetemen, ezek ideg-elmegyógyászati klinikáján díjas gyakornoki állást töltött be. 1947-ben Környey Istvánnal kerül a Pécsi Tudományegyetem Ideg-Elmeklinikájára, először tanársegédi, majd adjunktusi munkakörbe. Környey Miskolczi idegklinikájáról és egy, azt követő rövid marosvásárhelyi tartózkodás után kerül a Pécsi Ideg-Elmeklinikára és 1972-ig vezeti azt. Jakab Irént 1947-ben lélektan—filozófia és nevelés szakból „cum laude”, 1948-ban lélektan, pedagógia és általános irodalomból „summa cum laude” doktorrá

avatták. 1950-ben elmeszakorvosi, 1951-ben idegszakorvosi vizsgát tesz a Pécsi Orvostudományi Egyetemen.

Jakab Irén pécsi munkásságát áttekintve komplex tudományos tevékenység tárul elénk. A Pécsi Ideg- Elmeklinikára kerülése és 1959-es külföldre távozása közti időszak alatt, a később részletesen tárgyalandó monográfiája mellett, a neuropszichiátria, a gyermekpszichiátria és a neuropathologia területéről közöl tanulmányokat. Foglalkozott a Wilson—Westphal—Strümpell-szindróma patológiájával, a Heller-féle dementiában jelentkező aphasiával, gyerekkori intracraniális daganatok klinikumával, valamint gyerekek intelligencia vizsgálatával. Dolgozatot közöl prefrontális lobotomián átesett szkizofrén betegek intelligencia és Rorschach vizsgálatáról. A környezeti hatásoknak a gyerekkori neurózisokban játszott szerepéről született dolgozata, valamint a szkizofrén betegek hallucinációinak képi kifejeződéséről írt tanulmánya átvezet - témánkat érintő - monográfiájának részletes ismertetéséhez.

A franciául "Dessins et peintures des aliénés", németül „Zeichnungen und Gemalde der Geisteskranken " címmel, 1956-ban kiadott monográfiájában szkizofrén, mániás-depressziós és alkoholos hallucinózisban szenvedő betegek rajzait, festményeit elemzi. A kötet szervesen illeszkedik a pszichopatologiai indíttatású művészet kutatásának európai, leginkább Prinzhorn, Pfeiffer, Bader, Volmat, Navratil nevével fémjelzett, leíró, fenomenológiai irányába. Feldolgozásában a manifeszt és látens tartalom összefüggéseinek elemzése, a kompozíció, a stílus, valamint a formális vonatkozások (színek, tér, arányok) analízise szerepelt. A képek formai elemzésében Martyn Ferenc pécsi festőművész volt segítségére. Felfogása szerint az elmebetegek alkotásai abszolút értelemben vett identikus művek, mivel keletkezésük mögött a betegek azon vágya húzódik meg, hogy a rajzon és festményen keresztül megtalálják az elvesztett realitással való kapcsolatot. Ezek a művek, felfogása szerint, az orvos

számára vallanak, bennük a betegség számos mozzanata pontosan követhető. Az Én integritásával kapcsolatban a vonalvezetés sajátosságait emeli ki. Számos példával bizonyítja, hogy a dezintegráció a vonalak eltűnése alapján ismerhető fel, míg az éles, határozott vonalak a restitúció szakaszát jelölik. Vizsgálatai szerint az arányokkal és a mozgással kapcsolatos jegyek az elmebetegek művészetét a népművészeti ábrázolásokkal rokonítják. Úgy találja, hogy ezek a művek nem tekinthetők műalkotásoknak, hanem természetes műtárgyaknak kell őket tartanunk, hasonlóan a gyermekrajzokhoz és a primitív ábrázolásokhoz. Értékes része monográfiájának az alkoholos hallucinózisokat, illetve a betegségben szenvedő páciensek képzőművészetét tárgyaló rész. Az ismertetett rajzok vizuális érzéksalódások élményét tükrözik, amely különleges pszichopatológiai jelentőségű tény, mivel klinikai tapasztalatok szerint a kórkép tünettanát akusztikus érzéksalódások dominálják. Az élménykört áttekintve Jakab ördögök, természetfeletti lények ábrázolását emeli ki. A kötet megjelenése igen nagy feltűnést keltett, többek között ennek eredménye volt 1957-es franciaországi, németországi és ausztriai útja. Az ezen út során tartott előadások sikerét bizonyítja, hogy 1957 októberében a párizsi Société Medico-Psychologique tagjai közé választotta. Az I. világháború óta ő volt az első, akit ez a kitüntetés  rt. Mint Környey Istvánnak — a klinika akkori igazgatójának — Huth Tivadar rektorhoz írott leveléből tudjuk, útjának eredményeként felk rt k, hogy az említett társaság folyoirat ban referálja a magyar elmekórtani irodalmat, amelyről addig francia szaklapokban egyáltalán nem jelentek meg ismertetések.  jabb utazása 1959-ben a már említett párizsi társaság meghívására történik. A párizsi egyetem b lcs szeinek elismerése mellett, levelében elismerően nyilatkozott a pszichopatológiai művészet kutatásának két nagy európai személyisége, Bader  s Volmat is. 1959-es útja során Svájcban maradt, majd később Franciaországban és az Egyesült  llamokban dolgozott, Pittsburgben majd Bostonban  lt és dolgozott. Érdeklődése egyre inkább a kreativitás pszichoanalitikus megközelítése és az art-terápia felé fordult, izgalmas

közléseket tett közzé mentálisan retardált gyermekek művészetterápiás megközelíthetőségéről, s pszichotikusok önkifejező építkezéséről. Élete utolsó pillanatáig dolgozott, kongresszust szervezett, feladataira készült, 2011 június 18-án hunyt el.

IRODALOM

Bader A. (1959): Levél Jakab Irénhez. II, 1.

Hárdi I.(1983): A dinamikus rajzvizsgálat. Medicina. Bp

Jakab I.—Környey I (1948): Contribution á la pathologie delamaladicde Wilson-Westphal-Strümpell. Mschr. Psychiat. Neur. 116, 193-223.

Jakab I.(1950): L'aphasie dans la dc-mence infantile de Heller. Encéphale 1950, 39, 220-235.

Jakab I. (1950): Les résultats des examens á l'aide de tests d'intelli-gence et du lest de Rorschach chez les malaches Lobotomisés. Encéphale. 39,482-499.

Haberland K.,Jakab I.(1954): Gyermekkori intracraniális daganatok. Ideggyógy. Szle. 7. Mell. 121 - 125.

Jakab I. (1955): A pécsi gyermekpszichiátriai és neurológiai rendelés kétéves működésének beteganyaga. Orv, Hetil.96, 1206-1210.

Jakab I. (1956): Dessins et peintures des aliénes. Analyse an point de vue psychialriq et artistique. Conseils artistiques: Francois Martyn. Akadémiai Kiadó. Bp.

Jakab I (1956): Zeichnungen und Gemalde der Geisteskranken. Akadémiai Kiadó, Bp.

Jakab I. (1956): A rajzolás gyermekpszichiátriai jelentősége. Ideggyógy, Szle. 9, 79-84.

- Jakab I (1957):. A környezethatás és az időleges kapcsolatok szerepe a gyermekkori neurosisok kialakulásában. Orv. Hetil. 98, 678-681.
- Jakab, I. (1959): Expression graphique des hallucinations schizophrénique. Ann. med.-psychol. 117, 1—24.
- Jakab I (1979): Creativity and Mental Illness. Bulletin of the Menninger Clinic, 43, 365-378.
- Jakab I. (1985): The healing power of the image. Japanese Bulletin of Art Therapy. 16, 65-72.
- Jakab I. (1998): Képi kifejezés a pszichiátriában. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Jakab, I.(1978): Imaginary Dwellings. Confin. Psychiat. 21, 73-91.
- Környey I. (1958): Levél Huth Tivadar Rektor Úrhoz. XII. 20. Klin. iktatási szám: 235/1958.
- Magyar Ideg és Elmegyógyászati Bibliográfia (1945-1960). (1960): Összeáll. Dr. Hárdi I. és dr. Hárdiné dr. Saághy Margit. Országos Orvostudományi Könyvtár és Dokumentációs Központ. Bp.
- Pickford R. W.(1967): Studies in psychiatric art. Thomas, Springfield.
- Volmat R. (1958): Levél Jakab Irénhez. VI. 10.

Művészet és terápia. Beszélgetés Jakab Irénnel⁶⁴.

Tényi T.: Nagy megtiszteltetés, hogy Pécssett beszélgethetünk díszdoktori címének átvétele kapcsán Jakab Irén professzor asszonnyal, a Pittsburghi Egyetem emerita professzorával, a Harvard Egyetem előadójával, aki pályafutása egy jelentős szakaszát Pécssett töltötte az 1950-es években. Megragadtam most a lehetőséget arra, hogy egy beszélgetést szervezzek emlékeiről, élményeiről, amiket gazdag és jelentős pályafutása során nyert. Azt mondják, minden orvosi szakma esetében meghatározók a nagy professzorok, a jelentős személyiségek, de úgy vélem, különösen így van ez a pszichiátria vonatkozásában. Talán Reuter Camillót, a pécsi Egyetem két világháború közötti pszichiátria professzorát említeném itt először.

Jakab I.: Amikor idejöttem Pécsre 1947-ben, akkor már Környey professzor volt a tanszékvezető, de Reuter professzor még aktív volt, bejárt előadásokra, különböző ülésekre és személyesen megismertem. Nagyon precíz, igen kellemes idősebb úr volt. Ő hívta fel a figyelmemet arra, hogy egy nagy képgyűjteménye van, amit a páciensek rajzaiból és festményeiből gyűjtött. Ezt a klinikán őrizték. Fontos volt, hogy a betegek kórtörténetét nagyon részletesen vezették, s a művészi alkotásokat is bevonták a kórtörténetbe. Amikor a beteg valamit rajzolt vagy festett, az megtalálható volt a kórrajzban, illetve feljegyezték, akkor milyen lelki állapotban volt, hogyan viszonyult másokhoz, az ápolókhoz és a professzorhoz, aki gyakran látogatta a pácienseket. Akkoriban még körülbelül 2000 rajz volt. Ez a gyűjtemény nagyon felkeltette az érdeklődésemet, s megkérdeztem Reuter professzort, hogy feldolgozhatom-e. Ő nagyon örült ennek, így én ekkor elkezdtem szisztematikusan átnézni a sok kórrajzot. Amelyekben találtam érdekesebb rajzot vagy leírást, azokat elkülönítettem. 2000 rajzot természetesen nem lehetett leközölni. Számos beteget Reuter professzorral megbeszéltem, aki emlékezett a páciensekre. Volt olyan, aki

⁶⁴ Az interjú 1999 őszén készült.

nagyon régen feküdt bent és a kórtörténet nem volt elérhető. Ezekről a betegekről sok mindent el tudott nekem mondani emlékezetből. Emlékezett a betegekre, a diagnózisokra, arra, hogy mit alkottak és arra is, hogyan viselkedtek. Így tudtam aztán kiegészíteni azoknak a betegeknek az anyagát, akik esetében kórtörténet nem volt található. Ebből született az első könyvem, amely német és francia nyelven jelent meg az Akadémiai Kiadónál. Reuter professzorról még egy dolgot kell tudni, amely az évek során nem maradt köztudomású, hogy volt egy hatalmas erotikus rajzgyűjteménye is. Az is valami 1000 darab volt, ezek legális művészekről származtak, vagy eredeti képek, nyomatok voltak. Nekem egyszer megmutatta a gyűjtemény egy részét. Nem tudom, hogy mi lett vele, múzeumnak ajándékozta-e vagy a családban maradt. Reuter professzor gyűjtötte a különlegességeket.

Tényi T.: Őt a pszichiátria talán jobban is érdekelte, mint a neurológia?

Jakab I.: Igen, őt a pszichiátria jobban érdekelte. Az embert megismerni, ez volt az ő világa, a kórleírások nagyon részletesek voltak. Elképzelhetetlen, hogy milyen részleteket figyelt meg. Például olyan adatokat közölt, hogy ha a pszichiátriai betegek depressziósak és meghíznak, az azt jelenti, hogy javulnak. Követte a fázisokat - ne felejtsük el, hogy modern gyógyszeres kezelés még nem volt abban az időben -, s leírta hogy a szkizofréniásoknak a betegség súlyosbodásával emelkedik a testsúlyuk. Ez is nagyon érdekes megfigyelés volt, a testsúly változásából állíthatták fel a prognózist, attól függően, hogy mi volt a tünettan.

Tényi T.: Reuter elsősorban kazuisztikai munkákat közölt. Magával a rajzgyűjteménnyel a feldolgozás szintjén nem foglalkozott.

Jakab I.: Ő a kórtörténetek kiegészítőjeként, diagnosztikai és prognosztikai szempontból tekintette a rajzokat. Mit lehet megállapítani belőle, hol áll a beteg. Akkor gyakorlatilag csak a Prinzhorn könyv volt ismert, ezt Reuter és én is ismertük. Alig volt más az irodalomban, ami szisztematikusan foglalkozott a témával. Az én figyelmemet Környey professzor hívta fel a Prinzhorn könyvre,

mert ő nagy könyvbarát volt és minden iránt érdeklődött. A könyvemben feldolgozott 15 beteg közül 6 vagy 7 még a klinikán volt, így én is tudtam folytatni a megfigyelést.

Tényi T.: Igen, a nemrég újból kiadott könyvben az egyik esetről szépen látható, hogy Professor Asszony még otthonában is felkereste a már hazabocsátott beteget és követte a kórlefolyás, illetve a kreatív munka változásait. Jó volt látni, hogy ez a ma sokszor újdonságként tárgyalt dolog már akkor jelen volt. Tudna-e felidézni valakit a könyvben közölt betegek közül itt?

Jakab I.: Igen, a könyvben közölt egyik beteg egy asszony volt, azzal a téveseszmével, hogy neki magas rangú férjjelejtjei vannak, császári, királyi származású emberek, azokkal levelezett. Nekünk beszámolt, hogy ez meg az nem válaszolt és nem is érdemli meg hogy írjon neki, azaz megbeszélte velünk a dolgokat. Az ápolókat meg kellett tanítani, hogy nem szabad belemenni a téveseszmékbe, megerősíteni, hanem el kell fogadni azokat mint a beteg valóságát, ugyanakkor nem megerősíteni, csak meghallgatni.

Tényi T.: Ahogy erre klasszikus könyvében később Frieda Fromm-Reichmann is figyelmeztet...

Jakab I.: ...a másik érdekes eset egy Kurcsinka nevű hivatásos festőművész volt, ő nagyon érdekes harci rajzokat csinált. A klinika udvaráról a templomot rajzolta le többször. Alig beszélt, de néha hajlandó volt egy-két szót mondani arról, amit festett, bár akkor is nagyon tartózkodó volt. Ha egy emberi rajzot ábrázolt, azt senkinek nem engedte megnézni addig, amíg teljesen kész nem lett. Nagyon sokszor tönkretette a műveit, mielőtt bárki is megnézhetne volna. Volt egy képe, Sarki utazónak nevezte, nem volt önarckép, csak "elgondolta". Festett tájképeket is. A későbbiekben, amikor megismertem amerikai festők műveit, Currier képeit, látni lehetett, hogy igen hasonlóak a páciens több festményéhez. A beteg valahol látta és emlékezetből lemásolta ezeket. Ezt akkor fedeztem fel, miután a könyv megjelent, addig nem tudtam. A könyv egy másik jelentős alkotó betege, Istók László akkor már elhagyta a klinikát.

Tényi T.: A könyv egy másik érdekessége, hogy Martyn Ferenc konzultatív segítségével készült.

Jakab L.: Martyn Ferencsel nagy élvezet volt együtt dolgozni. Ő azt mondta, hogy pszichiátriai szempontból nem tudja értékelni a dolgokat, de mint művészi alkotást meg tudja mondani, hogy mi benne a jellegzetes, ami patológiásnak látszik, így aztán mindent megbeszéltünk, a stílust, a vonalvezetést, a színeket. Martynnak hatalmas művészettörténeti tudása volt, nemcsak festőművész volt, hanem műtörténész is. Prinzhorn a könyvében kevésbé hangsúlyozta a művészeti értékét ezen műveknek, esztétikai szempontból alig elemezte a rajzokat.

Tényi T.: 1959-ben hagyta el az országot. Melyik volt az első ország, ahol dolgozott?

Jakab I.: Először Franciaországba hívtak meg egy szemináriumra a Sorbonne Egyetemre, hogy a kreativitásról és a páciensek rajzainak pszichiátriai alkalmazásáról beszéljek. Az ottani filozófia professzor, Jean Brun, olvasta a könyvemet és ő hívott meg Párizsba, egy előadássorozatra. Akkor kaptam útlevelet. Amikor eljött elém a szállodába, roppant csodálkozással nézett rám, mert ő egy "Monsieur" Jakabot várt. Azt hitte, egy férfi közölte a könyvet [nevetés]. Roppant kellemes ember volt, hazavitt a feleségéhez vacsorára. A feleségét megtanítottam magyar csirkepaprikást készíteni. Komoly kapcsolatban maradtunk az évek folyamán, nem régen halt meg a professzor, agyi aneurysma ruptúrában. Filozófiaprofesszor volt, de nagyon érdeklődött a pszichológiai dolgok iránt. Párizsból Svájcba kerültem, ahol a zürichi egyetemen a neurológiai osztályon kaptam állást, és a neuropatológiai laboratóriumban dolgoztam, egy híres szövettani gyűjteményt, a von Monokow gyűjteményt dolgoztam fel, valamint klinikai-patológiai konferenciákat tartottam az idegsebészekkel, ott tiszta ideggyógyászat volt az állásom a professzornál. Bejártam Bleuler professzorhoz is a klinikai konferenciákra (reggel 8 órakor pontosan!), ő megengedte, hogy a pácienseitől képeket gyűjtsek. Egyes eseteket onnan aztán

közöltem is. Később átkerültem a gyerekpszichiátriára Lutz professzorhoz, ott kellett megtanulnom a svájci németet, mert a gyerekekkel más nyelven nem lehetett értekezni. Mindkettőjükkel megtartottam a kapcsolatot levélváltás és néha személyes találkozás által, amikor hazalátogattam Európába az Egyesült Államokból.

Tényi T.: Volt-e a Burghölzliben gyűjtemény?

Jakab I.: A Burghölzliben nagy gyűjtemény nem volt, voltak képek, de náluk ez nem volt kihangsúlyozva. Nagyon érdekes élményem volt egy nőbeteg, akinek a téveseszméje az volt, hogy ő éppen állapotos, illetve hogy az utcán elesett és így elvesztette a gyereket. Színes szemiabsztrakt képeket csinált, amelyeken mindig rajta volt egy magzat, a fejet is színes kockákra osztotta, megmondta, hogy ez itt a gondolkozás, ez a jó rész, az meg a rossz rész a fejen. Rólam is csinált egy "portrét", ahol megmondta, hogy ez itt a jó részem, ez itt a rossz [nevetés]. Egy másik érdekes beteg is volt. Az ápolók úgy mondták, hogy abban a teremben van "az Einstein", aki esetleg rajzol. Egy középkorú férfit találtam, aki azt mondta, hogy ő az Einstein, s neki számos felfedezése van, amiket le is ír, például hogy $H_2+O=víz$. Azt gondoltam, ez az ő téveseszméje, hogy ő Einstein, felfedezése nem volt, banális dolgokat mondott saját felfedezésként. Aztán kijöttem tőle, néztem a kórrajzát és kiderült, hogy a nagy fizikus fia, ő volt a valódi. Amikor megkértem, hogy rajzoljon valamit, egy kicsi emberkét rajzolt. Ennek a kis emberkének a rajza jóformán azonos volt azzal, amit Einstein a tábla aljára rajzolt egy esernyővel, amikor először felírta a relativitás képletét, mint egy feszültséget levezető kis rajzot. Ez le van fényképezve, le van közölve. Én persze sosem közöltem le a fiának az esetét, de egy beszélgetésben így talán ez is elmondható, mert ma már köztudomású, hogy a Burghölzliben ápolták. Ez sok szempontból is nagyon érdekes volt.

Tényi T.: Svájc kapcsán a Wölfli gyűjtemény érdemel még említést.

Jakab I.: A lausenne-i gyűjteményt, amelyben a híres Aloise is szerepelt, Bader gondozta. Alfred Bader később a film területére tért át, a páciensekkel együtt

dolgozva csinált filmeket, részben élő személyek szerepeltek a filmekben, részben rajzfigurák, nagyon jó terápiás hatása volt. A SIPE már ekkor létezett, azt 1959-ben alapítottuk. Egy Lombroso kongresszuson alapítottuk, több országból voltak érdeklődők, Volmat, Andreoli, Bobon, Bader és mások, velük hoztuk létre.

Tényi T.: A következő állomás már az Egyesült Államok volt.

Jakab I.: Igen, egy Topeka nevű városba kerültem, ez egy érdekes város, Kansas Állam fővárosa. Ott van a Menninger Klinika, egy híres pszichiátriai klinika. Ott szintén a neurológián kaptam állást, egy gyengeelméjű gyerekek ellátására szerveződött osztályon. Voltak pszichotikusok vagy érzékszervileg is károsodott, béna vagy több más vonatkozásban is sérült gyerekek. Érdekes, de fárasztó volt. A MidWest emberei nagyon kellemesek, az idegent úgy veszik, mint az ottanit. Könnyen befogadnak, azért mert ők is és az elődeik is ezt a sorsot járták, a nagyapák még lovaskocsival érkeztek, így az újonnan érkezettet nagyon barátságosan fogadják. Ott dolgoztam két évig, ekkor írtam a szakvizsga bizottságnak, hogy szeretném a szakvizsgát letenni. Jól van, mondták, látjuk, van 50 dolgozata, akkor menjen el három évre rezidensnek, majd két év praxis után jelentkezhetsz a szakvizsgára [nevetés]. Már úgy mentem a Menninger Klinikára rezidensnek, hogy közben a gyermekintézetben (Kansas Neurological Institute) a szakvizsgára készülöket, a Menninger rezidenseit neurológiából én készítettem fel [nevetés] ...

Tényi T.: Tanítva tanulni...

Jakab L.: Igen... miután Menningernél befejeztem a rezidenciát (gyakornokságot), meghívást kaptam a Harvard Egyetemre, s már onnan szakvizsgáztam.

Tényi T.: Kicsit talán, ha Menningernél maradunk, el kell mondanunk, hogy ez volt az az időszak, amikor a pszichózisok és a súlyos pszichiátriai zavarok pszichoanalitikus kezelése, pszichodinamikus pszichiátriája úttörő és egyben fénykorát élte. Hogyan emlékszik ezekre az időkre?

Jakab I.: A Menninger Klinika analitikus orientációjú volt, a Menninger Klinika ma is egy analitikus klinika. Freudi analitikus. Akkor még élt Kari Menninger, C.F. Menningernek a fia, aki alapította ezt az iskolát. Kari testvére, William, az Egyesült Államokban Surgeon General volt, ő is pszichiáter volt. A sebész cím nem azt jelenti, hogy ő sebész, hanem egy vezetői pozíció, "fősebész", talán orvosminiszter vagy egészségügyi miniszter volna a megfelelő európai állás. Mindegyiknek a fia pszichiáter lett, akik most vezetik a klinikát. Walter és Roy Menninger a két vezető jelenleg. Karl Menninger csodálatos előadásokat tartott, betegbemutatással. Mindig eljött konzultálni is a gyerekrészlegre. Roppant gyorsan és könnyedén tudott kontaktust teremteni a betegekkel. Olyan nagypapa figura volt, a páciensek könnyen megnyíltak neki, ő aztán értelmezte a tüneteket. Nagyon szeretett oktatni, fiatalok vették körül, nagyon nagy tanár volt. A világ minden tájáról jöttek betegek a Menninger Klinikára és rezidensek. Az orvosi pszichiáter kiképzés mellett pszichoanalitikusokat és egyházi kiképzésben levőket is képeztek pszichopatológiából és pszichológiából. Az art-terápia később kezdődött Menningernél.

Tényi T.: Naumburg ekkor már megjelentette könyvét...

Jakab I.: Igen és később Edith Kramer közölte úttörő könyvét. Ők kezdeményezők voltak az art-terápiás vonalon, s az ő tanítványaik fejlesztették tovább. Az art-terápia Naumburggal indult, de nagyon lassan indult, 1964-ben alakult az egyesület, akkor határozták meg az egészségügyi rendeletek, hogy együtt kell dolgozni a pszichiáterrel. Sokáig úgy volt, hogy az art-terapeuta csak pszichiáter felügyeletével dolgozhatott, ez később, a képzési rendszer fejlődésével megváltozott, ma már dolgozhatnak önállóan, önálló szakma.

Tényi T.: Sechehayé? Az ő klasszikus könyve a szimbolikus realizálásról jelentős állomása a művészetterápia fejlődésének; a betegével, Reneével folytatott pszichózis pszichoterápiás foglalkozása során a fiatal lány rajzai a kontaktus kiépítésének egy fontos eszközét képviselték.

Jakab I.: Őt személyesen nem ismertem, a könyve kétségtelenül nagyon fontos az art-terápia fejlődésvonalán. A szintén Svájcban dolgozó Jacobi Jolánt, a jungiánus analitikust viszont személyesen is ismertem, ő - éppúgy, mint a legtöbb jungiánus - használta a betegek rajzait és festményeit a kezelés során. Magyar származású volt, sokat beszélünk a betegek műveiről. Én elsősorban a freudi értelmezéseket preferáltam, azt oktatom. Menninger után Boston következett. 1966-tól a Harvardon adtam elő 1974-ig, s 1974-ben hívtak meg a Pittsburgh Egyetemre. De Bostonban az art-terápiát már erőteljesen műveltük. Akkor már előadtam mint vendégprofesszor a Boston Egyetemen is art-terápiát. A McLean Hospitalban dolgoztam ki az art-terápiát. A McLeanben akkoriban az a foglalkoztató terápiák között szerepelt. Nem volt külön art-terápia. Ezt akkor létesítettem, mikor Pittsburghbe kerültem. A Boston Egyetemen egy munkatársamnak, Xénia Lucasnak volt egy docensi tanszéke, az ő előadásai keretében tartottam vendégelőadásokat a diákoknak. Nem pszichiáterek voltak, hanem pszichológusok, tanárok. Elég korán már az elemi iskolák tanítói is érdeklődtek ez iránt, mert a gyerekekkel így jobban tudtak kontaktust teremteni. Ez a felhasználási terület úgy vélem, nagyon fontos a művészetterápia vonalán. A McLean Hospital freudiánusan orientált volt, Stanton volt a pszichiátria vezetője, analitikus volt, de nagyon érdekelte a szociálpszichiátria is, azt is bevezette, a személyzet és a betegek közötti dinamika nagyon érdekelte őt, erről közölt is könyvet és közleményeket.

Tényi T.: Ez a terápiás közösség koncepciójának egy formája volt?

Jakab I.: Igen, illetve az érdekelte, hogy a gyógyulás tempóját miként befolyásolja az, hogy milyen viszonyban vannak a betegek az ápolókkal.

Tényi T.: Ezekben az években, azaz a 70-es években a SIPE már rendszeresen rendezte a kongresszusokat...

Jakab I.: Igen, és több nemzeti kifejezéspatológiai társaság is alakult, mi megalakítottuk az amerikai társaságot, amely kongresszusokat rendezett San Franciscóban, Topekában, New Yorkban, Bostonban.

Tényi T.: ...ekkor jelentek meg a klasszikus *Psychiatry and Art* kötetek...
Professzor Asszony mellett kik emelhetők itt ki?

Jakab I.: Ott volt Volmat Franciaországból, Andreoli Olaszországból, Bader Svájcban, Müller-Thalheim Németországból, Navratil Ausztriából. A német társulattól, amelynek báró Wittgenstein volt az elnöke, nagyon szép közlemények jelentek meg. A SIPE akkor nagyon aktív volt.

Tényi T.: Az amerikai társaság által szervezett kongresszusok egyik kötetében van Badernek egy absztraktja, ahol ő talán kissé sarkosan úgy osztja fel a pszichopatológiai művészetkutatást, miszerint ott létezne egy alapvetően medicináris irány, amely a diagnosztikára helyezi a hangsúlyt, illetve egy esztétikai irány, amely ezeknek a műveknek a műalkotás-nem műalkotás aspektusával foglalkozik inkább és elsősorban. Nem tudom, én látom-e csak bele, hogy ez valahol egy implicit polémia lehet, amely megosztotta ezt a mozgalmat...

Jakab I.: ...nem nyíltan, inkább csak az, hogy orvosilag használjuk-e fel diagnosztikára, terápiára, vagy nézzük a műveket önmagukban mint alkotást - ez volt inkább Bader iránya. Volt egy betege, aki a Csúnyaság Hercegének hívta magát, a lakását csúnya dolgokkal rendezte be, tehát ördögökkel és más visszataszító dolgokkal. A páciens egy könyvben kiadta - egy gazdag svájci volt - a lakása fényképeit, illetve azok értelmezését, és több ezer példányban raktározta ezeket a könyveket a szobájában. Bader különben a művészetterápia és a film közötti kapcsolatokat nagyon használta, betegekké készített filmeket, melyeket részben a betegek játszottak, részben rajzos alakokkal egészítették ki. A technikai részt Badernél technikusok csinálták. Materazzi Argentínában az ún. pszichocinema felfedezője és alkotója, mindent a betegekre hagy, a betegek megbeszélnek közösen, hogy miről csinálnak filmet, a páciensek játsszák, rendezik, vágják, de az art-terapeutákkal minden fázist megbeszélnek, akik pszichológiai szempontból is figyelik az eseményeket. Amikor kiosztják a szerepeket, akkor megbeszélnek, hogy kinek a karaktere felel meg ennek vagy

annak a szerepnek és eszerint választhatják, illetve dolgozhatják ki a szereposztást, nagyon érdekes dinamikus aspektusok jönnek így elő...

Tényi T.: A Moreno által kidolgozott pszichodráma egyes elemei ismerhetők itt fel egy megújított és kétségtelenül izgalmas kontextusban. Ha már a filmről esik szó, meg kell itt említeni az *Imagery Dwellings* című, Ön által készített filmet, ahol pszichotikusok által alkotott építmények kerülnek bemutatásra...

Jakab I.: "A képzeletbeli lakóhelyek." Nagyon érdekes története van az elkezdésének. Besanconban voltunk egy kongresszuson, akkor a SIPE nagyon aktív volt, a kongresszusi ebéden egymás mellett ültünk néhányan, Volmat, Ferdierre, én magam, Bader is velünk volt, s a Sandoz képviselője, dr. Neugebauer volt még ott, aki a Sandoz révén egy sorozatot adott ki, nagy színes reprodukciók a páciensek kórtörténetével összefüggő képekről.

Tényi T.: ...fontos füzetek voltak...

Jakab I.: ...az ő jelenlétében beszélünk arról, hogy vannak építmények, amelyeket fontos lenne megörökíteni, egy filmet csinálni. Ferdierre betege volt az első beteg, ő porcelántöredékekből, üvegdarabokból készített mozaikokat és díszítéseket. Egy német kolléga (Behrends) egy másik betegről beszélt, én megemlítettem a Watts Towereket, akkor még volt egy francia, akiről Volmat és Ferdierre tudtak, ő egy falat épített egy kis kastéllyal összefüggően, ami mögött semmi nem volt, de egy kastélynak nézett ki a távolból. Ezt is bevettük, Bader gondolkodott, hogy a Csúnyaság Hercege beleférne-e, de az a beteg csak házon belül alkotott, így nem tudtuk bevenni a gyűjteménybe. A Sandoz finanszírozta, ők hozták a filmeseket, egy francia, egy német és egy amerikai filmes csinálta a filmet. Az egészret rám bízta, hogy írjam meg a bevezető és az összefoglaló szöveget, illetve vágjam össze a filmesekkel.

Tényi T.: Nagyon izgalmas anyag, s mindig lenyűgözött a szóválasztás, a "dwellings", adódhatott volna más szó is, mint "buildings", de a "dwelling" szónak mélyebb ontológiai értelme van, a kései Heidegger egy kategóriáját, a Tartózkodást fordítják sokszor ezzel a szóval...

Jakab I.: A film címét Ferdiere javasolta. Kétségtelenül a Lakás értelmében használtuk ezt, ezek nem házak, ezek Lakhelyek, ahol alkotóik *tartózkodtak*.

Tényi T.: Magyarországon ismerünk ilyen építményeket?

Jakab I.: De mennyire, itt van egy Taródi Vár nevű építmény, amelyről Hárdi István küldött képeket nekem, amit szintén egyedül épített saját kezeivel az építész. Szobrok vannak benne. Mielőtt építette volna, 18-20 éves korában egy kis makettet csinált, s annak nyomán épített egy várat. Soha nem volt kezelésben ez az ember, kocsis volt, egy erdő közepén egyedül élt.

Tényi T.: Egy másik jelentős filmje, amely egy komoly kutatási programhoz kapcsolódik, a mentális retardáció témájával foglalkozik, illetve az ott lehetséges komplex kezelési, rehabilitációs lehetőségeket mutatja be.

Jakab I.: Ezt a programot 1974-ben dolgoztam ki Merck Program néven, és 1982-ig igazgattam. Nagyon szép eredményeket értünk el, súlyos többszörös problémájú gyerekekkel, akik a gyengeelméjűség mellett egyéb bajokkal is küszködtek. Ez a film egy kisfiúról szól, aki hároméves korában súlyos agyhártyagyulladásra esett keresztül, epilepsziás volt, frontális és temporális lebeny lokalizációjú neurológiai és magatartástünetekkel, olykor agresszív, máskor visszahúzódott volt. Alig lehetett megközelíteni, a kóma után minden megszűnt a számára, nem beszélve arról, hogy az apa egyből elhagyta az anyát, amikor a gyerek beteg lett. Beállítottuk gyógyszerekre az epilepsziát és a magatartási problémákat, majd pszichoterápia, foglalkoztatási terápia, gyógypedagógiai iskolai vezetés indult, s nagyon szépen javult a gyerek. Az anya mondta a filmben, hogy igen sokat fejlődött intellektuálisan és a szociális adaptáció vonatkozásában is. Ha megnéztük a CT-felvételeket, hatalmas állományhiányok voltak frontálisan, temporálisan és okcipitálisan is. Az ember azt mondta volna, hogy ez a gyerek vegetál, mint egy növény. S kiderült, hogy nem szabad ennyibe venni, s különösen gyerekkorban számos funkciót képesek átvenni a megmaradt agyi területek. Csak nagyon intenzív és hosszú kitartó munka kell. Ennek a fiúnak a történetét vettük fel, onnan, hogy szívmegeállásban

viszik a mentők, kómában a kórházba. Az ébredést a filmes csodálatosan csinálta meg, az ápolónő elmosódott arca, a kitisztulás, ahogy fejlesztik, ahogy megtanítják az időfogalomra. Egy kis órán tanították az időre, ezt látta a rendező, s csinált egy akkora órát, mint egy szoba, amin a mutatókat a gyerek mozgatta. Szimbolikus és drámai alkotás lett. Bemutattuk a térérzékelés fejlődését, hatalmas geometriai alakokat csináltak könnyű plasztikból, amiket a gyerek használt, és ezáltal jobban fejlődött. Mindez a filmen jól érzékeltette azt a küzdelmet, amin a páciens átment. A rendező magyar származású volt, Nagy Gábornak hívták, már Hollywoodban tanult, ma is ott dolgozik, jó barátnőmnek Gerber Magdának a veje, így kaptam én egy hollywoodi direktort [nevetés]. Hozta az egész csapatot, fényképésszel, make-up emberrel stb. Bemutattuk, hogyan oktattuk a szülőket, hogy ugyanazt a módszert használjuk, amit a tanítók is használnak. Egyirányú tükrön keresztül a szülő figyeli, hogyan tanítják a gyereket, majd megismétli a módszert, mialatt a tanítónő figyeli, s így otthon tudja a szülő, mit kell csinálni.

Tényi T.: Ez a program, a mentális retardáció komplex kezelése azóta is folyik Pittsburghben?

Jakab I.: Igen, ez megy, most, mielőtt eljöttem, kaptam egy levelet a jelenlegi igazgatótól, egy volt tanítványomtól, aki beszámolt a munkájáról, kiterjesztették, most úgy hívják, hogy ez a "Merck Program az életszakaszokon át", s kétévestől a nyolcvan éves életkorig terjedő követést és gondozást jelent. Sok a bejáró beteg, vannak bentlakók, vannak látogató munkatársak, akik kijárnak a családokhoz, ahol gyengeelméjűek élnek. 800 beteget gondoznak így. Sokat segít ez a közösségben.

Tényi T.: A művészetterápiának lehet-e szerepe az ilyen egyértelműen organikus esetekben?

Jakab I.: Hogyne, ezt csináltuk, több munkatársam is jelentős érdemeket szerzett ebben. Nagyon fontos irány volt a beszélni nem tudó gyerekek kezelése esetében.

Tényi T.: Ezt követően, ahogy emerita professzor lett Pittsburghben, visszatért a Harvardra...

Jakab I.: Igen, ez mindig is tervem volt, előadó vagyok a Harvardon, én voltam az egyetlen, aki előadta a mentális retardációt a medikusoknak, *lecturer* vagyok, mivel nincs *full-time* állásom. Emellett kongresszusokat szervezek, kiadványokat készítek és kutatási tevékenységemet is folytatom.

Tényi T.: Milyen irányokat lát a művészetterápia vonalán, merre haladhat a fejlődés?

Jakab I.: Azt hiszem, a megelőzés területén lesz nagy fejlődés, a kezdeti időszak feltárása fontos, ahol a patológiát korán el lehet kapni s beavatkozni. A művészetterápiás módszerek erre nagyon alkalmasak, a pedagógusok jelzései alapján a művészetterápia segíthet kiszűrni a depressziós, a hiperaktív, a szorongó gyereket. A másik vonal a "nem betegek" világa, akik önismeretet, önkifejezést tanulhatnak az art-terápiás stúdiókban.

Tényi T.: Nagyon köszönöm a lehetőséget, hogy beszélgethettünk...

Jakab I.: ...jó volt emlékezni. 2000 szeptemberében Bostonban tartjuk a következő kongresszust, remélem ott ismét látjuk egymást.

Jakab Irén tanulmányait Kolozsvárott végezte, majd az 1950-es években a Pécsi Orvostudományi Egyetem Ideg-Elmeklinikáján dolgozott. 1956-ban nagy jelentőségű könyve jelent meg az Akadémiai Kiadónál francia és német nyelven az elmebetegek rajzairól és festményeiről (átdolgozott formában magyar és angol nyelven 1998-ban jelent meg újra). 1959-ben elhagyta az országot, Svájcban élt és dolgozott, majd az Egyesült Államokba vándorolt. Alapítója a Nemzetközi Kifejezéspatológiai Társaságnak (SIPE). Számos egyéb fontos tisztsége mellett az American Society of Psychopathology of Expression elnöke. 1992-től ismét rendszeresen visszatért Magyarországra, előadásokat,

workshopokat tartott, intenzíven tartotta a kapcsolatot a kifejezéspathológia hazai kutatóival, segítette munkájukat. 2011 június 18-án hunyt el Bostonban.

IRODALOM

Jakab I. (1956) : Dessins et peintures des aliénés. Budapest. Akadémiai Kiadó.

Jakab I. (1979) : Imaginary Dwellings. *Confinia Psychiatrica*, 21, 73-91.

Jakab I. (1979) : Creativity and mental illness. *Bull. Menninger Clin*, 43,365-378.

Jakab I. (1982) (ed) : Mental Retardation. A Continuing Medical Education Textbook. Karger, Basel-New York.

Jakab I. (1992) : The role of art expression in psychiatry. The past, the present and the future. In: I Jakab, I Hárدي (eds) *Psychopathology of Expression and Art Therapy in the World*. Budapest, Animuia. 11-32.

Jakab I. (1998) : Képi kifejezés a pszichiátriában. *Pszichiátriai és művészeti elemzés*. Budapest. Akadémiai Kiadó.

Jakab I.(2010) : The history of the Founding of Société de Psychopathologie de L'Expression(SIPE) and the early development. *Psychiatria Hungarica*, 25,276-290.

Tényi T. (1991) : Jakab Irén pszichopatológiai művészetkutatása. *Orvosi Hetilap*, 132,315-316.

Lacan - nyelv – pszichoanalízis. Interjú John Mullerrel⁶⁵

Tényi: Azzal kezdem, hogy egyikünk sem az anyanyelvén beszél akkor, amikor most angolul beszélgetünk. Az anyanyelvünk magyar, és én mindig csodáltam az angol nyelvet azért, hogy mikor két külön szót használ a nyelv szóra, miszerint a tongue az anatómiai szerv és a language a kommunikáció eszközének a megnevezése, akkor az anyanyelv esetében mother-tongue-ról és nem mother-language-ról beszél. Érdekes, hogy Ferenczi kölcsönös analíziseit nem anyanyelvén folytatta, gondolok itt a Naplóban közölt esetekre. Az is figyelemre méltó, hogy a pszichózis pszichoterápia úttörői közül többen is nem anyanyelvükön dolgoztak, gondolhatunk itt Fromm-Reichmannra, Benedettire vagy Vamik Volkanra akár. Látja értelmét ezeknek a gondolatoknak?

Muller: Nem tudom, milyen értelem húzódhat itt, de egy módja lehet annak, hogy gondolkozzunk erről a dolgról az, ha megnézzük, hogy a különböző nyelvek hogyan kezelik a "nyelv" kérdését. A franciában a "langue" a nyelv megfelelője. A nyelv (language) és a langue durván megfeleltethetők egymásnak, de a langue-t használják az anatómiai nyelvre (tongue) is, azt hiszem a latin linguaból, amely mindkét értelmet (language és tongue) felöleli. Lacannak volt egy neologizmusa, a "lalangue", amelyről ő mint a tudattalan nyelvéről beszélt, amely nem pontosan egy nyelv, s amely hivatott beszámolni arról, hogy mi is zajlik a tudattalanban, mielőtt egy aktív nyelvhasználat lehetősége fennállna. Ugyanakkor úgy gondolom, hogy a "lalangue" egy utalás a latin "lallare" szóra is. "Lallare" azt jelenti, hogy lala-t énekelni, azaz altatót énekelni, ahogy az anya teszi egyszerűen csak a nyelve mozgásával, hogy la-la-la-la-la. Ez a gyerek számára csak egy mozgása a nyelvnek és egy lélegzet

⁶⁵ 1995-ben az Amerikai Pszichiátriai Társaság ösztöndíjával egy tanulmányút keretében kutatómunkát folytattam a stockbridge-i Auten Riggs Centerben, az itt közölt interjút ekkor készítettem a magyar származású pszichoanalitikussal, John Mullerrel.

az anya szájából, s talán a nedvessége, a meleg nedvessége az anyai gondoskodásnak őrződik itt. Az anyanyelvben (mother-tongue) így a tudattalan legkorábbi alapjai villannak fel. Úgy vélem, mikor azt halljuk, "Muttersprache", az valahogy nem olyan meghitt (nevetés). S talán Ferenczi annak a határait tapogatta, hogy hogyan lehet folytatni egy pszichoanalízist a meghittség közegében anélkül, hogy elhagynánk a tudományosságot. S talán egyesek mondhatják, hogy bizonyos irányokban túl messzire ment, de bizonyos, hogy úttörője volt a súlyosan regrediált betegek terápiájának. Nagy öröm látni, hogy újra felfedezik az egész világon és természetesen az Egyesült Államokban is. Ez az újralfedezés látható a lacaniánus körökben is.

Tényi: Tudom, hogy többször személyesen is találkozott Lacannal. Mondana valamit ezekről a találkozásokról?

Muller: Igen, szóval Bill Richardsonnal együtt meghívott 1978-ban az Ecole Freudiannak - Lacan csoportjának - egy tagja, hogy vegyek részt egy kongresszuson, amelynek a témája a pszichoanalízis átadhatósága volt. Úgy terveztük, hogy Bill és én közösen érkezünk Párizsba, de a fiam megbetegedett és így két nappal el kellett halasztanom az utazásomat. Bill volt ott a kongresszus kezdetén helyettem, és közölte Lacannal, hogy késni fogok. A kongresszus egy partival kezdődött a Vade Bologne-ban, egy különleges párizsi étteremben. Közös barátunk bemutatott minket Lacannak, akinek az első mondata az volt, hogy miért késtem (nevetés). Mondtam, hogy beteg volt a fiam, s ő biztosított, hogy megért, majd azt mondta, hogy szeretne meghívni bennünket az irodájába csütörtökön. Mondtam Lacannak, hogy mivel csütörtökön Írországba akartam menni, így módosítani kell az utazási terveimet. Hát persze, hogy módosítania kell az utazási terveit, válaszolta Lacan (nevetés). Szóval elmentünk az irodájába, majd másnap az otthonába vacsorára. Bill és én mentünk az otthonába, a felesége és a lánya nagy szeretettel fogadtak, ő mint

egy nagypapa volt jelen, a nők vicceltek vele, húzták őt, akkor nem sok mindenről volt igazán szó. Ezen három különböző pillanatban találkoztam vele, a partin, az irodájában és az otthonában. Bill máskor is találkozott vele, én csak ezen alkalmakkor. Írtam erről valamennyit egy cikkben, amit a pszichoanalízis átadhatóságáról tettem közzé, mert mi épp azt tanultuk ezen a konferencián, hogy a pszichoanalízis nem átadható, hanem újra és újra fel kell fedezni azt. Minden alkalommal újra fel kell fedezni, mert a pszichoanalízis önmagát az analízisben teremti meg. Így könyveken vagy beszélgetésen keresztül a pszichoanalízis nem átadható, hanem keresztül kell mennünk az analitikus folyamaton. A kongresszus egyik alelnöke egy jezsuita pap, Bernert volt, aki előadásában ezt a folyamatot a jezsuita spirituális gyakorlatokhoz hasonlította, amely egy harminc napos igen strukturált processzus. Az ő felfogásában a rendezőjének az alakja újrateremtődik a személyben a spirituális gyakorlatok során, pontosan úgy, ahogy Freud alakja újrateremtődik a pszichoanalízis során. Ha ez így van, kérdeztük, tehát, hogy a pszichoanalízis nem átadható, akkor miért engedte, hogy az Écritset angolra fordítsák. Ez különösen érdekelt minket, mivel egy kommentáló könyvet írtunk akkor az Écritshez. Lacan felvillantott egy választ egy széles karmozdulattal kísérve, miszerint, hogy azért engedte azt, hogy erősítse az átadást. Nem vagyok benne biztos, hogy mit értett ezalatt, azonkívül persze, hogy az írásnak is van egy bizonyos hatása, az analízishez hasonlóan. Valószínűleg Freud volt az első, aki felismerte, hogy a tudattalan valóságos megtapasztalása csak az analízisben lehetséges, amin mindenki keresztülmegegy, amikor analitikussá válik, és időszakosan vissza kell térni az analízishez, mert sztereotíppé és rögzültté válunk a gondolkodásunkban, evezünk az ismerős felé, és elfelejtjük, mit is jelent a meglepetés, hogy milyen ismeretelméleti törés is ez. Valamiféle második intelligenciával kell foglalkoznunk, ahogy Freud nevezte azt, amely az ego tudatos kontrollja nélkül működik. Ez felelős mindenért, amely nem tudatos, abban az értelemben, ahogy Ferenczi a tüneteknek a beszélgetésbe való bekapcsolódásáról beszél, miszerint

van egy szerveződése a jeleknek, amely belép egy szemiotikai folyamatba, függetlenül a tudatosságtól, és ennek hatása van az egyén életére, legyen az jó vagy rossz. Szóval ez a Lacannal való találkozásom története.

Tényi: Hogyan tudná röviden összefoglalni Lacan nézeteit a szimbolikus, az imaginárius és a valós regiszteréről?

Muller: Hát ezt nem könnyű két mondatban összefoglalni. Megpróbáltam központi témává tenni ezt egy, most befejezett könyvemben, amelyet a Routledge Press ad ki. A könyv címe "Túl a pszichoanalitikus diádon - Egy fejlődési szemiotika Peircenél, Freudnál és Lacannál". Itt próbáltam Peirce néhány gondolatával értelmet adni Lacan néhány feltételezésének, amely egyfajta vak vezet világtalant dolog, de mindenesetre itt próbáltam foglalkozni hosszabban a három regiszter problémájával, egy, a könyvhöz írt hosszabb bevezetőben. Alapvetően azt mondhatjuk, hogy a három regiszter Lacan szemiotikai kódja, ahol elkülöníteni tudja a különböző típusú jelek területeit és szabályait. Az imaginárius regiszter képi, téri konfigurációkat jelent, ahol a szabály, hogy egy az egyben való megfeleltetés van az elképzelt tudatosság és a között, amit valaki realitásnak nevezhet, és a tükör így a központi metaforája ennek a regiszternek. Fejlődéslélektanilag tekintve ez a szakasz a csecsemő azon képességéből ered, hogy az képes felismerni magát saját tükörképében, amelyről a fejlődéslélektannal foglalkozók azt állítják, hogy már a negyedik hónapban megtörténik. Lacan erről úgy írt, hogy az a hatodik és a nyolcadik hónap között alakul ki. Azok a kutatók, akik ma kísérletesen is kutatták a kérdést, azt találták, hogy ez a képesség később, úgy a tizennyolcadik hónap körül alakul ki, ekkor válik a gyerek képessé, hogy tükörben látott képéről megállapítsa, hogy az az ő képmása. Amit Lacan mond erről az az, hogy a gyereket boldoggá teszi ez az élmény, egy nárcisztikus örömet jelent ez számára. Az ember örömet lel önmaga szemlélésében. Ennek alapja, hogy a kép egy egységes, koherens

Gestaltot jelenít meg a csecsemő számára önmagáról. Ez a tapasztalat azért különleges, mert a csecsemők állapotának jelenségvilágát nem jellemzi valójában ez az egységes, koherens tapasztalat, ami a tükörbe tekintve a gyerek szemei számára mint vizuális tapasztalat adott. Szóval az imaginárius regiszter egy az egyhez való kapcsolatot jelent a vizuális prezentációhoz. Másrészt ez a tere az intenzív szenvedélyeknek és a szeretet és a gyűlölet közötti gyors alternációknak. Lacan erre egy neologizmust alkotott, miszerint enamorációnak nevezte ezt a gyűlölet-szeretet kapcsolatot, amely igen gyakori bizonyos betegeknél az áttétel egyes szakaszaiban. Ez azt jelenti, hogy miután egyfajta pszeudoidealizáció lebomlik, az analitikus megvetése és kirekesztése veszi kezdetét az áttételben. A szimbolikus regiszter teszi lehetővé, hogy kapcsolatunk legyen a vizuális képpel vagy bármivel a környezetünkben. Ez teszi lehetővé, hogy modelleket hozzunk létre, amelyek révén a múlt és a jövő leírható, és amely kiemel a közvetlen tapasztalás világából. A szimbolikus regiszterbe tartozik természetesen a nyelv, de idetartozik a zene és a többi művészetek, a rítusok és a vallás, illetve minden kísérlet, amely a tapasztalatok elkülönítésére és leírására irányul. Ez a tapasztalás hierarchizálását eredményezi. Sémák teremődnek, valamint különböző leírási szintjei a kapcsolatoknak. A harmadik regiszter a valós regisztere, amely nem a valóságot jelenti, hanem mondhatni egyfajta prevalóságot, valamit, aminek nincs képe és nincs neve. Ez a megnevezhetetlen területe, amely a pszichotikus állapot problémája. A megnevezhetetlenben lenni azt jelenti, hogy elveszni vagy fenyegetve lenni egy óceánikus határtalan örömben, ahol nincs különbözőség és elkülönülés, ahol semmi sem hiányzik, semmire nincs szükség, a testi szinten való tapasztalás lefedi a teljességet. Eszerint a vihar az én gondolataimnak a megjelenítője, a televízió minden mondata az én gondolatom stb., ahogy ezt pszichotikus betegeinknél tapasztaljuk. A valós ezen határtalansága és differenciálatlansága gyakori irodalmi téma is. Úgy tűnik, az írók sokat tudtak már erről Lacan előtt is, amely művek segítenek minket abban, hogy a pszichózisról

gondolkodhassunk. Ez látható a század egyik legjelentősebb írójának, Samuel Beckettnek az *Unnamable* című regényében. Nem tudom, válasz volt-e ez a kérdésre, de egy kísérlet mindenképpen.

Tényi: Egyik írásában bevezeti a szelf-szubjekt pszichológia fogalmát a kohuti szelf-objekt pszichológia korrekciójaként. Kérem, foglalja össze, mit ért ezen, és kíváncsi lennék, hogyan interpretálhatjuk az áttétel és az interszubjektivitás jelenségét, valamint a *Desire* fogalmát ebből a nézőpontból.

Muller: Ez egy kitűnő kérdés, s úgy látom, a problémát abból a könyvből merítette, amit a napokban adtam önnek. Én még alig dolgoztam ki ezt a kérdést, de az alapgondolat az, hogy az anya a gyerek számára nem mint egy tárgy szerepel és fontos, hanem mint szubjektum. Az anya egy szubjektum szubjektivitással, ezt a szubjektivitást észleli a gyerek, ez az, amire vágyik, ez az, amire valamennyien vágyunk. Amire vágyunk, az a tapasztalata annak, hogy egy másik szubjektum szubjektumként felismer bennünket. Ha bennünket felismernek szubjektumként, akkor szubjektummá válunk. A vágy egy interszubjektív univerzumra vonatkozik, ahol szubjektumként funkcionálhatunk. Hiba véleményem szerint az anya-gyerek kapcsolatról úgy gondolkodni, hogy a gyerek az anyát mint tárgyat tekinti, amelyhez akár egy ösztön, akár egy tárgykapcsolat vonzza, vagy akár egy vágy a melegre és a táplálékra, illetve úgy, hogy az anya lényege a szükségletek kielégítése lenne. Természetesen ez a dimenziója létezik az anya-gyerek kapcsolatnak, de még ebben a dimenzióban is, amit Lacan kiemel ezzel kapcsolatban az az, hogy nem a szükséglet kielégítése a döntő, hanem, hogy a gyerek vágyát felismerik. Emberek esetében lehetetlen csupán a szükségletek kielégítéséről beszélni, az ember mindig jeleket ad, amelyeket mások felismernek. Ezen jelek fontosabbak a kapcsolatokban, mint a szükségletek, amit jelentenek. Ahogy választ kap az egyén, az kiemelten fontos. Ebben a válaszban jelenik meg, hogy hogyan ismerjük fel a másik

egyént. Ebből a szempontból nekem problémáim vannak a tárgykapcsolat-elméleti felfogással és a freudi elmélettel az anya szerepére vonatkozóan. A Szelf-pszichológiai elmélet szerint az anya mint Szelf-objekt szerepet játszik a gyerek Szelf-kohéziójának a létrehozásában, azonban konceptuálisan ez is bizonytalanul kidolgozott, és sokban támaszkodik a szükségletet kielégítő tárgy koncepciójára. Felfogásom szerint azonban az anya helyzetét az jellemzi, hogy az mint szubjekt és nem mint tárgy jelenik meg, és így Szelf-Szelf-szubjekt kapcsolatról kell beszélnünk Szelf-Szelf-objekt kapcsolat helyett, amely előbbi esetben az egymás kölcsönös felismerése szubjektumként, amely döntő a fejlődéslélektannal foglalkozók szerint is. Minden fejlődéslélektani irodalom szerint amit én ismerek, az egymás felismerése, illetve az egymással való interakció kölcsönös és soha nem egyirányú. Kétségtelen, hogy az elején az anyának kell tenni bizonyos kezdő lépéseket, de hamarosan az anyát megérintik a csecsemő szemiotikus műveletei, párhuzamosan azzal, ahogy az anyáé érintik a gyereket, és így egy kölcsönösen kidolgozott felismerési folyamat zajlik.

Tényi: Mit értett Lacan szubjekten és egon, s mi volt számára a jelentése az üres és teli szavaknak?

Muller: Szeretném a kérdés második felével kezdeni. Ezt a típusú beszédet, mint üres és teli szavak ellentétessége, Lacan az 1953-as Római Diskurzusban használta, valamint az ötvenes évek szemináriumain, és én úgy vélem, a későbbiekben nem értekezett ilyen módon. Ez azt a fázist jelenti, amikor az interszubjektivitás fenomenológiája fontos volt számára, bár ő ezt nem hívta fenomenológiának, s a tételt, hogy valaki beszélhet üresen vagy teljesen, Lacan feladta később. Természetes és jellemző például, hogy Derrida is támadta a koncepciót 1975-ben, egy Poe-val kapcsolatos szemináriumában. Mindenesetre az üres beszéd az én bla-blablája, amely egyfajta védekező pozíciója a betegnek, hogy bizonyos kudarcokat leplezzen. Beszéd ez valamiről, amely tudatosan

könnyen elérhető és megosztható bárkivel, ahelyett, hogy a beszélő botladozva és küzdve a kimondás nehézségével beszélne. A teli beszéd a cenzúra kiiktatásával spontán születik, azonban továbbra is a szemiotikus kód uralja, ez tehát nem nonsense, azonban ez egy beszéd, amely a beszélő vágyát is magában foglalja. Egyetlen beszéd sem foglalhatja azonban teljesen magában a beszélő vágyát, mert az tudattalan a logikus pozíciókhoz képest. Az üres beszéd azonban teljes mértékben arra irányul, hogy a vágyat elfojtva tartsa, azaz kirekessze a tudatból. A teli beszéd közvetíti a beszélők jelenlétét és vágyát, és ráirányítja a hallgatót arra, hogy a dialógusban hol tapinthatók ki az elfojtott vagy megtagadott aspektusok. Azt mondhatjuk ebben a kontextusban, hogy ez az, ahogy Lacan definiálta az analízist. Az analízist az jellemzi szerinte, hogy a beteg először beszélni kezd magáról, de nem hozzád, vagy a beteg beszél hozzád, de nem magáról, mikor azonban a beteg képes valóban hozzád beszélni valóban magáról, akkor az analízisnek vége van. Ez az, amikor a teli beszéd megvalósul. Ez az elkülönítés az ego és a szubjekt közötti elkülönítésen alapul, ahol az ego egy tudatos önarcképe a személynek, míg a szubjekt olyan szférákból emelkedik ki, mint a nyelvbtlás vagy a hang rezonanciája. Ezen utóbbi esetekben a beszéd kevésbé védekező, kevésbé cenzúrázott, kevésbé érdeklő valamilyen szempont kiszolgálása és jobban vezérelt önmaga szenvedélye, vágyai által. Ez a szint az egyén szubjektjéből származik, amely alig kötött a tudatossághoz. Technikai értelemben szólva, ez az, amikor azt mondjuk, hogy "nem is tudtam, mit akartam mondani, amíg ki nem mondtam", vagy "nem is tudtam, mi volt az, amin gondolkoztam addig, amíg beszélni nem kezdtem róla". Ez a típusú beszéd a szubjekt beszéde. Ez a helyzet az elvétésekkel, az elszólással és az álmokkal, azon módokkal, ahogy a tudattalan egy második intelligencia jelenlétét demonstrálja Freud 1895-ös megfogalmazásának az értelmében.

Tényi: Hogyan láthatjuk az áttétel és a viszontáttétel jelenségét a lacani Desire (vágy) fogalom alapján?

Muller: Erről úgy beszélhetünk, hogy Lacan beszédét az áttétel szubjektjéről, a tudni bíró szubjektról ("subject who is supposed to know"), vagy egy radikálisabb fordításban, a tudás feltételezett szubjektjéről ("supposed subject of a knowledge"), kötjük ide. Ez egy mód, ahogy a beteg kapcsolódik az analitikushoz, amely lényege a feltételezés, hogy az analitikus egy tudás birtokában van, birtokol egy tudást a betegről, tud valamit a betegről, mielőtt az bármit mondott volna, és hogy a beteget lenyűgözi az analitikusnak ez a felsőbbrendű tudása. Egy radikálisabb olvasata ennek az, hogy az analitikus egy folyamatos szubjekt, azaz a beteg számolhat az analitikussal, mint egy stabil koherens Szelf birtokosával. Az analitikus Szelfje az, amely rendelkezik ezzel a tudással, s nem az analitikus tudata. Minden posztmodern, posztstrukturalista vagy dekonstruktivista olvasat szemponjából ez azonban megkérdőjelezhető. Miért feltételezhetnénk, hogy az analitikus koherensebb vagy stabilabb, mint Jugoszlávia elnöke, (nevetés) vagy mint akár a beteg, aki felriad éjszaka a sötét fenyegetésében, ezek mind csak feltevések. Azonban a kezelés ezen a feltevésen alapul, az áttétel a vágy a kezelésben Lacan szerint, vagy ahogy Freud mondja, az áttétel a kezelés motorja, azáltal, hogy a beteg projiciál az analitikusra bizonyos nézőpontokból. Ezek a nézőpontok a vágy interszubjektivitásában gyökereznek. A vágy, amit a beteg hoz az analitikushoz, az az a vágy, hogy a beteg felismerve legyen mint az analitikus vágyának egy speciális tárgya. Ez a lényegi ismétlés az áttételben, ez a csecsemő pozíciója, ez a csecsemő helyzete az anyával kapcsolatban, miszerint a csecsemő egy speciális tárgya az anya vágyának. Ez az, ami megteremti a csecsemőt mint szubjektivitást. Ha az anya vágya nem formálódik ilyen módon, akkor nem lesz szubjektivitás vagy csak egy igen gátolt formában, ahol a gyerek helyzete hasonlatos lesz a család kutyájához, ahogy a minap együtt hallottuk egy eset megbeszélésén, amikor is a probléma az volt, hogy a csecsemő elszenvedte az anya vágyának a hiányát.

Ez a folyamat magában foglalja a tükrözést, egyfajta fogadást és csodálatot az anya szemében, ahogy azt Kohut szerintem kiválóan leírta, és amely illeszkedik ahhoz, ahogy Lacan az imaginárius regisztert leírja. Ez a típusú áttétel valamennyi betegnél kialakul, valamennyi páciens szeretne az analitikus vágyának a tárgya lenni. Ez azért van, mert amit a páciens hoz, az a legkorábbi vágyak ismétlése, amely lényege, hogy az anya felvillanyozódik a csecsemő születésekor. A beteg ezt keresi az analitikusban. A viszontáttételes dimenziók mindig komplikáltak emiatt, mert mindenkit megérint egy másik személy különlegessége és egyedisége, mint korai tapasztalatok újraéledése. Egy-egy személynek újabb és újabb meglepő áttételes viszonyai lehetnek újra és újra, és ezek azok a dolgok, amiket nem lehet megoldani, ezek újra és újra megtörténnek. A kiképzés, az analízis, amelyben az analitikusnak része van, azt tanítják meg, hogy mit tegyen a következő pillanatban, ha a dolog már megtörtént. Ebben az a veszély rejlik, hogy a viszontáttételes vágy a páciens vágyának a másolata lesz. Egyfajta nárcisztikus öröm van abban, ha tudni bíró szubjektként jelenünk meg. Grandiózus vágy alakul azon folyamat mentén, hogy a beteg számára különlegesebbek leszünk, amely révén a beteg is kezd különleges lenni számunkra. Ezt aztán erotikus élmények színezzik, amelyek másodlagosan szadisztikus, hosztilis és kiábrándító élményekbe fordulnak. Az igazi munka azonban az analitikus számára nem az, hogy elfojtsa saját vágyát, hanem hogy egy nagyobb vágy köré rendezze, amelyet Lacan az analitikus vágynak (Analytic Desire) nevezett. Az analitikus vágy az a vágy, hogy felismerjük a beteg vágyát, hogy ráismerjük, hogy a páciens vágya miben fejeződik ki. Az analitikus vágy lényege, hogy a mindenk felett álló Másik pozíciójában maradunk. Ez nem jelenti a beteg vágyának a kielégítését, acting outját, hanem annak kifejezését. Megértés és artikuláció. Ebben a kontextusban a beteg bármely cselekedete fontos adat lesz az ő ismétléséről, acting outjáról. Mi minden esetben újra és újra kikerülünk a pozíciónkból a beteg akciói révén, amelyet a viszontáttételes impulzusaink regisztrálnak, de ezek nem

etikátlansághoz, hanem az analízis előrehaladásához vezetnek. Ezen impulzusok tudatosítása azonban nemcsak pácienseink, hanem saját magunk mélyebb megértéséhez is elvezet.

John P. Muller klinikai pszichológus, pszichoanalitikus. Az interjú készítésekor az Egyesült Államokbeli, terápiás közösségi elvek alapján vezetett pszichoanalitikus magánkórházban, az Austen Riggs Centerben dolgozott mint Director of Education, s mint a terápiás team egyik tagja. Muller szülei magyarok voltak, ő már az USA-ban született, ötéves koráig azonban csak magyarul tudott. 1971-ben végzett a Harvard University, Department of Social Relations szakán. 1975 óta dolgozik a Massachusetts állambeli Austen Riggs Centerben. Pszichoanalitikus kiképzését a szintén magyar származású J. E. Gedo-nál szerezte Chicagóban. Érdeklődése középpontjában Lacan munkássága, valamint a pszichoanalízis és a nyelvészet, illetve a nyelvfilozófia határterületei állnak. Kutatásairól számos könyvben és tanulmányban számolt be, amelyek közül is kiemelendő a W. J. Richardsonnal közösen írt értelmező kötete, Lacan talán legjelentősebb könyvéhez, az *Écrits*hez. Legjelentősebb munkáit, természetesen a teljesség igénye nélkül, rövid irodalomjegyzékünkben soroljuk fel.

IRODALOM

Muller, J.P., Richardson, W.J. (1982): *Lacan and Language. A Reader's Guide to Écrits*. Int. Univ. Press. New York.

Muller, J. P. (1982): *Cognitive Psychology and the Ego: Lacanian Theory and Empirical Research*. *Psychoanalysis and Contemporary Thought*, 5, 257-291.

Muller, J. P. (1985): *Lacan's mirror stage*. *Psychoanalytic Inquiry*, 5, 233-252.

Muller, J. P. (1989): Imre Hermann and modern structural linguistics. In: Hermann's Place in Contemporary Psychoanalytic Theory. Memorial Conference on the centennial of Imre Hermann's birth, 11-12, Nov. 1989. Hungarian Psychoanalytic Soc., Budapest, pp. 101-104.

Muller, J. P. (1992): Transference and Lacan's Subject-supposed-to-know. In: Phenomenology and Lacanian Psychoanalysis. Pittsburgh, Duquesne University, 37-45.

Muller, J. P., Richardson W. J. (eds.) (1988): The Purloined Poe: Lacan, Derrida and Psychoanalytic Reading. The John Hopkins University Press. Baltimore.

Muller J.P.(1996): Beyond the Psychoanalytic Dyad: Developmental Semiotics in Freud, Peirce and Lacan. Routledge, New York.

Tényi T. (1995): Az Austen Riggs Center: múlt és jelen. *Psychiatria Hungarica*, 10, 537-544.

Függelék

A kötet fejezetei a szerző alábbi tanulmányainak, esszéinek, interjúinak átdolgozása. Itt mondok köszönetet szerzőtársaimnak az eredeti közlésekben való közreműködésükért.

Tényi T. (2013) : A (haldok)ló : a Szelf ellentmondásosságának mintázatai egy Raszkolnyikov álomban és Nietzsche összeomlásában. *Psychiatria Hungarica* (megjelenés alatt)

Bókay A., **Tényi T.** (1992) : Nyelv és pszichózis. In: *Múzsák a diványon. Pszichoterápia és kultúra.*/ szerk. Füredi J., Buda B. / MPT.Budapest Animula.185-204

Tényi T. , Trixler M. (1997) : A megértés modelljei a pszichiátriai művészetben. *Psychiatria Hungarica*, 12, 729 - 733.

Tényi T. (2000) : Ketté nyit a Másik. In: *Pszichiátria Művészet Kutatás.* /szerk. Fekete S., Tényi T. / Pécs, Pécsi Tudományegyetem. 43 - 51

Tényi T., Lénárd K. (2001) : Alkotás - szenvedély - egyedüllét. *Szelfpszichológia szempontok. Pszichoterápia*, 10, 123 - 126.

Tényi T. (2010) : Tér és forma. A pszichózisok térvonatkozásainak egzisztenciál-analízise. *Helikon*, 1-2, 220-226.

Tényi T. (2007) : A Füst című vers értelmezése akut pszichózisban. In : Sárközi É. (szerk.) *A kémikus, a pszichiáter, a jogász...és az irodalomtörténet. József Attila értelmezések.* ELTE Magyar Irodalomtörténeti Intézet - L'Harmattan Könyvkiadó, Budapest.55-64.

Tényi T., Trixler M. (1998) : Margaret I. Little költészete és munkássága. *Pszichoterápia*, 7, 213 - 214.

Tényi T., Lénárd K., Simon M., Trixler M. (2001) : The Poetry and Work of Margarite Little. In: *Developmental Aspects of Creativity.* (ed. I. Jakab) *Proceedings ASPE Congress Boston 2000*, 233 - 242.

Tényi T. (1994) : Egy posztmodern Self-koncepció megjelenéséről egy korai John Barth regényben. *Pszichoterápia*, 3, 107-110.

Tényi T. (2008) : Álom- gyász – krízis – pszichózis. In: Árkovits A., Osváth P. (szerk.) *Az álom alagútján. A DREAM-terápia.* Pro Die Kiadó, Budapest. 85 – 94.

Tényi T. (1994) : Gondolatok a pszichoterápia etikájáról. *Pszichoterápia*, 3, 217-218.

Tényi T. (2013): *Pszichózisok pszichoanalízise: terápiától a terápia narratívájáig.* (könyvfejezet,szerk. Pethő B.) (közlésre elfogadva)

Tényi T. (1991) : Jakab Irén pszichopathológiai művészetkutatása. *Orvosi Hetilap*, 132, 315- 316.

Jakab I. , **Tényi T.** (2000) : Művészet és terápia. (interjú). *Pszichoterápia*, 9, 456 - 460.

Tényi T. (1996) : John Muller : Lacan - nyelv - pszichoanalízis.(interjú) *Pszichoterápia*, 5, 399 – 402.

A szerzőről

Prof. Dr.Tényi Tamás (1963) pszichiáter, pszichoterapeuta, a Pécsi Tudományegyetem Pszichiátriai és Pszichoterápiás Klinikájának egyetemi tanára. Érdeklődési területét a pszichózisok kóreredete és terápiája,a ritka pszichopatológiai jelenségek,a kifejezéspatológia és a művészetterápia kutatása,a pszichiátria,a művészet és a filozófia határterületeinek tanulmányozása képezi.6 könyve,47 könyvfejezete és több mint 150 tudományos közleménye jelent meg angol és magyar nyelven. A graduális és a posztgraduális képzések keretei között, évtizedek óta oktatja a pszichiátria és a művészet érintkezési pontjainak és a művészet terápiás felhasználásának kérdéseit.